

Z. Karvalics László

INDEX MAGYARORSZÁGON (1945 - 1947)

Kandidátusi értekezésként benyújtva és megvédve: 1992

A cím odaítélése: 1995

Témavezető: Kardos József

A szöveg, a tördelés, a betűtípusok és az oldalszámolás megegyezik az eredeti, irattárban őrzött nyomtatott változatával. A tartalomjegyzék nem tartalmaz oldalszámozást.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS

I. CENZÚRATÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK ÉS TANULSÁGOK

- 1. Elméleti-történeti bevezetés** (cenzúra és index - az első indexek - az indexek tipológiája)
- 2. Indexek Magyarországon a 20.sz. első felében**
- 3. A nyilvánosság korlátozásának szovjet gyakorlata: a modell és alkalmazása**
- 4. "Szellemi bűnösség" és felelősségrevonás a második világháború után**

II. A SZÁMONKÉRÉS ELVEINEK ÉS MÓDSZEREINEK KIALAKULÁSA. UTAK AZ INDEXHEZ

- 1. Közös fellépés a fasiszta maradványok ellen**
(1944 október - 1945 január)
- 2. Törekvések a felelősök körének kitágítására**
(1945 január - április)

III. AZ INDEX: SZAKASZOK ÉS AKCIÓK

- 1. A kezdet** (1945 március - május)
(Rendelet - A Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság megalakulása - listák - tankönyvfelülvizsgálat - igazolások - a májusi kudarc)

2. A nagy nyári begyűjtési roham (1945 június - augusztus)

(Mindenki elégedetlen - Első hullám: teljes csőd - Második hullám: razziák - Jelentés a SZEB-nek. Az első adatok - Harmadik hullám: eredmények szigorral és visszaélésekkel - Újabb jelentés a SZEB-nek - A nyár mérlege)

3. Szélárnyékban (1945 szeptember - 1946 február)

(Szolid folytatás, új jegyzék - Ifjúsági begyűjtőbrigádok - A tankönyvek ügye 1945 végén)

4. Kétszer vágj, egyszer se mérj - begyűjtés és bezúzás szovjet részvétellel (1946 március - május)

(A belpolitika irányváltása - a SZEB követelései - Új begyűjtési akció indítása - Jellegzetességek, visszaélések - az akció mérlege)

5. "Utójáték" (1946 június - 1947 február)

(Vihar utáni csend - a negyedik jegyzék - (valóban) utolsó határidő)

6. Két év mérlege. Összegzés.

(Összesítő adatok - a lebonyolítás néhány sajátossága - az INDEX és a politika)

IV. JEGYZÉKEK, TÉTELEK, KATEGÓRIÁK. AZ INDEX TIPOLÓGIÁJA.

1. Az INDEX leírása. Adattár.

2. Az index-irodalom

a, Könyvek. Témák és műfajok.

(Fasiszta kiadványok - Nyilas-fasisztoid irodalom - Az antiszemita termés - A Horthy-korszak közéleti és politikai irodalmából - Irredenta és sovinszta

kiadványok - Háborús irodalom - Teoretikus antikommunizmus - A Szovjetunió, mint téma - 1918-1919 recepciója)

b, Újságok

c, Aprónyomtatványok

d, Zeneművek

e, filmek

3. Az INDEX kialakításának néhány jellemzője

V. AZ INDEX HATÁSA A SZELLEMI ÉLETRE

1. A begyűjtés-bezúzás hosszútávú következményei

2. Az INDEX szerepe a manipulált Szovjetunió-kép kialakulásában

3. Az INDEX könyv-és könyvtártörténeti összefüggései

VI. ÖSSZEGZÉS, KITEKINTÉS

1. Indexek az INDEX után (1948-1988)

2. Párhuzamok és különbségek: az INDEX helye az indexek között.

B E V E Z E T É S

Megfelelő könyvtörténeti ismeretek híján a tapasztalatlan antikváriumjáró bizony lépten-nyomon meglepődhet, amikor egyes 1945 előtti kiadványokat a reálisnak érzett ár többszöröséért kínálnak eladásra. A sok lehetséges magyarázat közül a leggyakoribbak közé tartozik az, hogy az adott könyvet vagy folyóiratot "indexre" tették, s ez a tény növelte meg az értékét. Ennek a válasznak mind a mai napig olyan, már-már mágikus hatása van, hogy a kívülállók közül kevesen szoktak rákérdezni: Mi is tulajdonképpen ez az "index"? És mi van rajta egyáltalán?

Az indexre vonatkozó ismeretek bizonyos hányadával már rendelkező könyvtárlátogató (aki a sok esetben szinte hozzáférhetetlen "zárt" kiadványokba való belepillantás lehetőségéért folytatott egykor áldatlan harcot az előírásokhoz ragaszkodó könyvtári dolgozókkal) viszont leginkább arra kíváncsi: Vajon mi minden lehet ezekben a sokszor több mint hatvan-hetven éves könyvekben, ami miatt hét lakat alatt tartják őket?

A sokadlagos és bizonytalan ismeretfoszlányokból felépülő titokzatos "index" fantomképe azért élhetett sokáig, mert évtizedeken keresztül magát a létezését is "tabuként" kezelték: már az is nagy szó volt, ha valamilyen összefüggésben egyáltalán említést tettek róla. A nyolcvanas évek végére aztán megszorodtak az indexről szóló írások, de furcsa helyzet alakult ki. Azok a munkák, amelyek behatóan és tudományos alapossággal igyekeztek foglalkozni a kérdéssel, nem voltak hozzáférhetőek ¹, a nagyközönség elé

¹ **Markovits Györgyi:** Adalékok a Zárolt Kiadványok Tárának történetéhez Kézirat, dátum nélkül. (A Markovits-hagyaték feldolgozása miatt az OSZK Kortörténeti Különgyűjteményében jelenleg nem hozzáférhető). A Markovits-kéziratot és a korabeli sajtó egy részét felhasználva viszonylag terjedelmes áttekintést állított össze az 1945-ös

kerülő feldolgozások egy része viszont vagy csak néhány mondatos általánosságokra szorítkozott², vagy nélkülözte a tárgyilagosságot, és az ismeretek hiányára visszavezethető tévedéseivel, torzításaival inkább ártott, mint használt.³ Tegyük hozzá: a tárgyra vonatkozó szakszerű leírások és

eseményekről **Berkó Pál**: "Indexen. Adalékok a fasiszta, szovjetellenes és az antidemokratikus sajtótermékek második világháború utáni történetéhez" c. 1988-as keltezésű munkája(1-46.o.) kéziratként az OSZK Kortörténeti Különgyűjteményében található. Kiseb hibái ellenére (az 1945-ös és 46-os események az idézett visszaemlékezők pontatlanságai miatt "összecsúsznak") Berkó feldolgozása tekinthető az eddigi legteljesebb kísérletnek.

²A **Csapodi-Tóth-Vértesy** féle Magyar könyvtártörténet (Bp, 1987) fél oldalat szentel a kérdésnek, korrekt értékeléssel.(433.o.) **Varga Sándor** A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945-1957 (Bp,1985) c. munkájában ismerteti az alaprendeletet és néhány adalékot közöl a jegyzékekről, különösen a IV.számúról.(237-238.o.) A legrészletesebb - másfél oldalas - bemutatás **Vértesy Miklós** Mit olvashattunk és mit nem? Ajánló és tiltó könyvjegyzékek 1945 után c. cikkében található(Könyvtáros, 1988/3 169-170.o. Olvasói levélként jelent meg **Dr.Tombor Tibor** visszaemlékezése a Magyar Nemzet 1991 január 23.-i számának 8.oldalán: a szerző a Nemzetgyűlési Könyvtár dolgozójaként 1946 februárjától 1947 szeptemberéig kísérte figyelemmel a könyvtárt érintő eseményeket, s számos érdekes adatot közöl. Az Olvasó Nép 1983 tavaszi számában jelent meg **Tóbiás Áron** beszélgetése **Markovits Györgyivel**, a Zártolt Kiadványok Tárának vezetőjével, aki az index-bizottságról és az akció első lépéseiről mesélt el néhány részletet.(Az irodalom rejtett arca 76-77.o.)

³ Különösen torz képet festett az Indexről **Bán László**, akinek cikke (Az 1945-ös "hadjárat" és eredményei) ráadásul a könyvszakma egyik folyóiratában, a Könyvtáros 1989/7-es számának 426-427.oldalán jelent meg. Bán szerint "hazai történelmünk **kétségkívül legnagyobb szabású** támadása megelőző kor(ok) nyomdatermékei ellen - csapásainak súlyosságát és mértékét tekintve - **kétségtelenül az 1945-46-os évben** zajlott." Értékelése szerint "a... megsemmisített írások nemzete történelmének, művelődéstörténetének, tudományosságának kortörténeti szempontból is meghatározó elemei voltak." A szerző a Szabad Nép első évfolyamát végigböngészve emel ki néhány adatot, s általánosít merészen e kisszámú információ birtokában: mint látni fogjuk, e sommás és téves ítéletek nagyrészt az Index történetének nem ismeretéből fakadnak. Különösen sokat árthat a többek által használt "1945 után indexre tett könyvek" kategóriájának meggyökeresedése, amely elfedi az **1945-47-es** és a **későbbi** (különösen az 1950-51-es) indexek közti döntő különbségeket, és a koalíciós korszakra vetíti vissza az ötvenes-hatvanas évek gyakorlatának jónéhány elemét.

Homályosztatás helyett csak tovább bonyolította az INDEX-képet az a vita, amely **Frick László**: Csonkolt könyvek c. cikke nyomán robbant ki az Élet és Irodalom hasábjain 1989 márciusában. A szerző egy 1938-as kiadású kötet, az integer Magyarországot ábrázoló színes térképoldalak nélküli Pallas-lexikon és az 56-os sajtóanyag hiányosságain felháborodva a csonkolás okaira keres választ. Mind a kulturális kormányzat, mind a könyvtárosok megszólalnak az ügyben (Élet és Irodalom,

elemzések híján néhány anekdotaértékű történeten és a korabeli sajtóból hiányosan megszerzett információ-morzsán kívül nem is igen lett volna mire alapozni egy valóságközelebi "index-képet". Könyvünk ezt a hiányt szeretné pótolni a téma levéltári forrásanyagának, sajtójának és irodalmának monografikus igényű feldolgozásával, illetve a tiltó listák párhuzamos újra-kiadásával.

Az indexre vonatkozó rész-ismeretek hiánya miatt nem elégedhettünk meg a legfontosabb csomópontok, a leglényegesebb összefüggések kiemelésével: az egész folyamatot igyekeztünk - néhol feltáró jellegű, aprólékos pontossággal - bemutatni, természetesen ügyelve arra, hogy az adatmozaikok mögött kirajzolódjanak az átfogóbb szempontok is.

Talán túlzás volna a koalíciós korszak kiemelkedő köztörténeti kérdései közé sorolni az 1945-47-es index (a továbbiakban az egyéb tiltó jegyzékektől megkülönböztetendő: INDEX) kialakítását és az azt követő könyvbegyűjtő-megsemmisítő akciósorozatot⁴ - mivel azonban egy olyan problémaegyüttesről van szó, amely szervesen kötődik a hozzá tartozó politikátörténeti periódus csomópontjaihoz, alapos ismerete lényeges adalékokat szolgáltatathat az INDEX-en túlmutató, "súlyosabbnak" tűnő

1989 9., 12., 15., 20., 21., 22.sz.), de szó sem esik arról, hogy az 1945 előtti kiadású könyvek csonkolása az 1945-46-os INDEX hatósági fellépéssorozatának volt a következménye, s ezeknek a könyveknek az újrakötve forgalomba hozása éppen a "megmaradt" részek megmentése érdekében történt.

⁴A korszakkal foglalkozó kézikönyvek és monográfiák olyannyira nem sorolják az említésre érdemes események közé, hogy egyáltalán nem ejtenek szót az indexről. Zinner Tibor, a legismertebb és a legtöbbet publikáló kutató, aki a háborús bűnökkel és a felelősségrevonásokkal foglalkozik, a fasiszta maradványok felszámolásának folyamatához sorolja a szoboreltávolításokkal és utcanévváltoztatásokkal együtt, de vizsgálatait során - érthetően - nem rugaszkodott neki a témakör feldolgozásának. Ld. **Zinner Tibor:** Háborús bűnösök pererei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945-1949 Történelmi Szemle 1985/1 118.o.

összefüggések keresésekor is. Rendkívül érdekesek emellett a cenzúra-és könyvtörténeti tanulságok, ezért ezekkel külön, részletesen foglalkozunk.

Az INDEX és a hozzá kapcsolódó eseménysorozat jóval több érdekességet, jóval gazdagabb vonatkozasegyüttest tartalmaz, mint azt a porszagú címből gondolhatnánk. Megismerése eltüntethet egy történeti "fehér foltot", s remélhetőleg sokszínű és változatos kisablakot nyit az elődje és utóda miatt még mindig mostohán kezelt koalíciós időszakra is.

I. CENZÚRATÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK ÉS TANULSÁGOK

1. Elméleti-történeti bevezetés

"Csak a jelek valamilyen rendszerére lefordított dolgok válhatnak az emlékezet tulajdonává. Ilyen értelemben az emberiség intellektuális történelmét - az emlékezetért vívott harcnak tekinthetjük. Nem véletlen, hogy a kultúra lerombolása mindig az emlékek megsemmisítésével kezdődik, törlik a szövegeket és feledésbe merülnek az összefüggések." (J.M.Lotman⁵)

Cenzúra: egyike a művelődéstörténet legrosszabbul csengő fogalmainak. Képzletünkben e szó hallatán szinte azonnal a haladó eszmék visszaszorítása, a sajtó-és gondolatszabadságot korlátok közé szorító önkény képe idéződik fel. Pedig a társadalmi nyilvánosság korlátozása, mint meghatározott körülmények között szükségesnek mutakozó hatalmi eszköz önmagában értéksemleges: más összefüggésben haladónak minősített hatalom is gyakorolhatja és nem haladóként meghatározott nézeteket közvetítő közlési formákat is sújthat. A pejoratív felhang nyilvánvalóan azért kötődik makacsul a cenzúrához, mert ennek pusztá léte is szabadságjogokat korlátoz, s mert történetileg közhelyszerűen kapcsolódott az elnyomó, bürokratikus rendszerek leplezetlen gyakorlatához: a demokrácia intézményeinek kiépülésével párhuzamosan a

⁵ Szöveg, modell, típus Bp, 1973 276-277.o.

nyilvánosság korlátozásának és evvel manipulálásának eszközei kifinomultabbak, áttételesebbek és ezáltal kevésbé láthatóak lettek.

Tág értelemben a nyilvánosság hatósági jellegű korlátozása, szűk értelemben a nyilvánosság-hordozó nyomdatermékek, zeneművek és művészeti alkotások- köztük a nyilvános előadások és (megjelenésük óta) a filmek nyilvánosságra kerülésének feltételét jelentő **előzetes ellenőrzése** tartozik a cenzúrafogalom érvényességi körébe. Ha az utóbbi értelemben használjuk a kifejezést, akkor az index-típusú akciók **nem** tartoznak a cenzúratörténetbe, hiszen a könyvcenzúra és annak intézményi formái a könyvek és sajtótermékek megjelenését korlátozzák, az index sajátossága viszont a **már megjelent és a nyilvánosság véráramába került** kiadványok **utólagos** kigyomlálása. Nem véletlen, hogy a világtörténelemben az index eszközzel leggyakrabban **hatalomváltások** időszakában, egy új állami-ideológiai kurzus **megalapozásának** szándékával éltek, míg a cenzúra "aprómunkája" a már védelemre berendezkedett, megszilárdult hatalmi formációk bejártott eszköze lett.

Legáltalánosabban használt értelmében az index-fogalom alig több mint négyszáz éves. Születése-megjelenése a könyvkiadás tömegesedésével függött össze. A szellemi hatalma mellett jól működtetett erőszakszervezetet is mozgató katolikus egyház számára a reformáció megjelenésével egyidőben vált mind reménytelenebbé a veszélyesnek érzett tanokat hirdetőknak és különböző utakon-módokon terjesztett nézeteiknek az **eseti megsemmisítése**. Ezért fokozatosan elkezdték életbe léptetni az előzetes cenzúra minden formáját, és ezzel sikerült is elérni, hogy gyakorlatilag valamennyi könyvtermék felügyelet alá került. Mire azonban megszilárdultak a cenzurális korlátok, és a szigorú és elrettentő büntetések hatására már olajozottan működött az előzetes ellenőrzés intézménye,

addigra az "átmeneti" időszakban forgalomba került könyvek száma rendkívüli módon megnőtt. Olyannyira, hogy hiába nem tudtak új műveket kiadni, a földalattivá tett terjesztési csatornákon már veszélyesnek érzett mértékben váltak közkinccsé a régebben kiadottak. A terjesztők és az olvasók büntetése csak ideig-óráig tudott új gátakat húzni: a reformáció előretörése és a reformációval összefonódó világi hatalmak kikerülése a katolikus egyház fennhatósága alól teljesen új helyzetet teremtett. Eredményesen egyedül a bajor hercegek módjára lehetett volna felvenni a harcot: ők ugyanis minden könyvet kitiltottak a területükről. Ezt megtehetette valamikor Bajazid szultán a török birodalomba (1483 - a könyvnyomtatás megtiltása, halálbüntetés terhe mellett), de nem lehetett megtenni a kultúra művelésének írott formáira építkező európai keresztény kultúrkörben. Más megoldást kellett keresni, és az inkvizíció gépezetének tömegmértévé tétele mellett így született meg 1559-ben az egyház által nemkívánatosnak minősített könyvek jegyzéke. A IV.Pál pápa által kiadott *Index Librorum Prohibitorumot* két évre rá IV.Pius újra kiadta, és 1966-ig ez a lista jelent meg újabb és újabb bővítésekkel.⁶

Az első tiltó jegyzékek azonnal teljes vértzetben pattannak elő. Az indexekre jellemző vonások közül felmutatják

1. A **tömegessége** (amit a korábban kinyomtatott ill. a máshonnan behozott könyvek nagy száma indokolt)

2. A **szisztematikusságot** (ami a legteljesebbkörű "tisztogatás" igényéből fakadt, s minden lehetséges "veszélyforrásra" kiterjedt, mégis mindvégig különbséget tudott tenni egy adott szerző tiltott és még

⁶Az általános cenzúratörténeti ismertekre vonatkozóan ld. **Maros Andor** történelmi áttekintését az ókortól a XIX.sz.-ig (A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története Népszava Könyvkiadó, é.n.), valamint **Markovits Györgyi**: "Terjesztését megtiltom" (Bp,1970) című dokumentumgyűjteményének bevezető tanulmányát (5-46.o.)

elfogadható művei között -ami persze nem jelentette azt, hogy ne szerepeltek volna szerzők tucatjai valamennyi művükkel a listán)

3. A **magánkézben lévő könyvekre is kiterjedő érvényessége** (ami akkor szinte természetes volt, mert a könyvtárak felett az egyház gyakorolt befolyást)

4. A **büntetőjogi szankciókkal megerősített tilalma** (ami sok esetben Európa-szerte a legkegyetlenebb halálbüntetést jelentette: Angliától Franciaországig sokan máglyán vagy akasztófán végezték egy-egy tiltott könyv birtoklásáért).⁷

5. És végül **egyes könyvpéldányok megőrzésének igényét** (mint annak beismerését, hogy a tiltás jól meghatározható politikai érdekhez kötődik, de maguk a tiltók is tudatában vannak, hogy a betiltott művek némelyike olyan kulturális értéket képvisel, olyan tudományos jelentőséggel bír, hogy megőrzése közérdek - mégha hosszú ideig nem is engedhető nyilvánosság elé.)

Az indexet ez az utolsó két szempont különbözteti meg a szokványos **könyvpusztítási/könyvégetési** akcióktól: amazok demonstratív jellege és nem utolsósorban hangulatkeltést is céljai közé emelő indulata mentes a könyvekben lévő értékek tárgyilagos mérlegelésétől, és nem az egykori tulajdonost, hanem magát a könyvet "bünteti". A szakirodalom szinte egyáltalán nem tesz különbséget az efféle könyvpusztító akciók és az indexek között, pedig az alexandriai vagy serapeioni könyvtár porig

⁷ Jegyezzük meg, hogy abban a pillanatban, hogy az egyház Európa nagy részén megszűnt világi hatalom lenni, indexei már nem tudták felmutatni az utolsó két jellemzőt, s így a fenti négyes kritériumrendszer alapján már nem tekinthetjük őket ugyanolyan indexnek, mint korábban. Ajánló jegyzékké szelídültek, amelynek kizárólag egyházi kereteken belül maradt meg a szigorú érvényessége: az egyházi szempontokat már csak kis mértékben, "vallásgyalázás" és "erkölcstelenség" címén sikerült belopni az igazságszolgáltatás gépezetébe, de ott is inkább a cenzúrával összekapcsolva .

égetését vagy Diego da Landa gyászos emlékü újvilági tevékenységét semmiképpen nem sorolhatjuk az index-jelenségek közé - akárcsak a tárgyunkhoz sokkal közelebb álló 1922-es olasz és 1933-as német **könyvmáglyákat** sem (Ez nem jelenti azt, hogy a két fasiszta államban ne lett volna index ⁸ - de azok jóval kevésbé ismertek, mint a barbárságukkal meghökkentő látványos égetések.)

Különös, de az index ötös kritériumának az i.e.213-as kínai könyvpusztítás mindenben megfelel: a centralizált diktatúrát kiépítő Csin Si Huang-ti rendőrminisztere, Li Sze tanácsára elrendelte a konfuciánus szellemet terjesztő könyvek - és az inkvizícióhoz hasonlóan maguk a konfuciánusok - megsemmisítését is. Az index szelektív volt: a jóslással, orvoslással és földműveléssel foglalkozó könyvekre nem vonatkozott, ellenben a konfuciánus alapműve (a Si King vagy az Írások Könyve) már rákerültek. A császári rendelkezés⁹ harminc napos beszolgáltatási határidőt szabott, megbélyegzés és robotmunka terhe mellett. Mi több, a császár az elégetendő könyvek egy-egy példányának a megőrzését is előírta. Li Sze apparátusa alapos munkát végzett: a 206-ban hatalomra kerülő Han-dinasztiának úgy kellett felkutatni és másoltatni a pusztulást túlélte könyveket.¹⁰

⁸ Németországban például a náci Irodalmi Kamara adta ki sorban az indexeket, és ahogy egy területet bekebelezett a Birodalom, úgy jelentek meg azonnal a vonatkozó kiterjesztések: Ausztria, a Cseh-Morva Protektorátus, stb. Lengyelország elfoglalása után pl. azonnal 3000 lengyel nyelvű könyv került indexre, majd megkezdődött a könyvtárak tervszerű pusztítása. Ld. **Hevesi Endre**: Könyvmáglyával kezdődött... Új Magyarország, 1946 II.20.

⁹A rendelet szövegének részleteit és az akció leírását ld. **Polonyi Péter**: Kína története Bp, 1988 32-33.o.

¹⁰ Ld. **Ji Csing**. A változás könyve (ford.,összeáll., bev. Beóthy Miklós és Hetényi Ernő) Bp, 1989 8.o.

A Római Birodalom közkönyvtárai mellett működő **prefektusok** ugyan rendelkeztek avval a hatáskörrel, hogy gyanús vagy veszélyes könyvek eltávolításáról döntsenek, de a könyvek és a könyvolvasók rendkívül alacsony száma, s ennek következtében a közvéleménybefolyásolás csekély mértéke minimálisra szorította a cenzúra szükségességét. A tömegesség és a szisztematikus mivolt így eleve hiányzott, s ráadásul a császárok nem is rendelkeztek eszközökkel a magánkézben lévő könyvek összeszedetéséhez: a Hatalom leglátványosabb kényszerítő fellépései az író-száműzetések maradtak.¹¹

Az ókori előjáték és a középkori nyitány után az indexek a XX.századra ott váltak a cenzúraformák mellett széleskörűen elterjedt nyilvánosság-korlátozó technikává, ahol ingatag társadalmi talajon legitimációs hiányokkal küszködő politikai rendszerek igyekeztek megteremteni frissen megszerzett hatalmuk "szellemi háttérét", és próbálták kiküszöbölni a rendszer megváltoztatásának szükségességére figyelmeztető szellemi termékek hatását. Közép-és Kelet-Európa a század legnagyobb részében pontosan effajta helyzetben volt: s bár a világ más pontjain számos indexet adtak ki¹², bátran mondhatjuk, hogy ez a régió lett az indexek minta-területe. De hát nem is csoda: a nagy totalitárius birodalmak és propagandagépezetek meg a világháborúk árnyékában Magyarország huszadik századi története például gyaníthatólag rekorder a rendszerváltások számát tekintve. Még ha tagolatlan tömbként, egy

¹¹ **J.Carcopino** La vita quotidiana a Roma (Bari, 1967) és **M.Finley** Censura nell' Antichità Classica c. munkái nyomán idézi: **Barbara Giovannini**: Az írás születése In: A kovakőtől a szilíciumig. A tömegkommunikációs eszközök története(szerk: G.Giovannini (49.o. (Püski, Bp., é.n.)

¹²Dél-Afrikában például 1948 óta 23 ezer könyvet - köztük Shakespeare, Voltaire, Tolsztoj, Defoe műveit - helyeztek indexre.(Az IOJ Newsletter nyomán ld. Jel-Kép, 1983)3 179.o.)

korszaknak tekintjük is a pártállami berendezkedés negyven évét, és 1956 zsenge hatalmi-politikai hajtásait sem vesszük (csak ebből a szempontból) figyelembe, akkor is legkevesebb 7 (!) totális társadalmi-politikai rendszerváltást¹³ éltek meg felnőtt fejjel azok, akik a századdal egyidősek. Nem túlzás azt állítani, hogy az egymást követő rendszerek természetrajzához mindig olyan szorosan hozzátartoznak az előző periódus sajátosságai, hogy az elemzés láncolatát is a kezdőpontig kell követni - vagyis a század elejéig. A szokásos "tiszteletkör" helyett ez teheti élővé és elhagyhatatlanná a történeti előzmények vázlatos áttekintését.

2. Indexek Magyarországon a XX.században

A cenzúratörténeti előzmények közül 1780-ig érdemes visszanyúlnunk, amikor is a korábban a jezsuiták által gyakorolt és államilag támogatott cenzúra helyébe az egyházi szempontokat mellőző **független állami cenzúrahivatal** lépett, s kisebb-nagyobb változásokkal egészen 1867-ig ennek az elkülönült hatalmi szervnek a kezében összpontosult a könyvektől a folyóiratokon át a színházi előadásokig az ellenőrzés-tiltás feladata. Az 1848:XVIII.törvénycikk ugyan kimondta a sajtószabadságot, de a függetlenségi harc leverése miatt tiszavirág-életűnek bizonyult. Az 1849-cel kezdődő cenzúratörténeti periódus érdekessége,

¹³ 1918 október - 1919 március - 1919 augusztus - 1944 október - 1944 december)1945 április - 1948 - 1989)90: valamennyi évszám egymástól gyökeresen különböző politikai-társadalomberendezkedési típust takar, mégha az 1919-es proletárdiktatúra és a sztálinista ill. posztstálinista szerkezet, valamint a polgári-demokratikus szisztéma három "nekifutása" (1918, 1944/45 és 1989/90) szoros rokonságot is mutatnak.

hogy a sajtótermékek előzetes ellenőrzését a hadműveletek befejezését követően még egy darabig **a megszálló osztrák hadsereg katonai parancsnoksága gyakorolta**, s a várakozással ellentétben ez **enyhébb** légkört jelentett, mert a kulturális megnyilatkozásokra kevés figyelmet fordítottak. Röviddel később azonban "helyreállt a rend": az újra berendezkedő abszolutizmus cenzúra-bürokráciája hatékonyan lépett fel, s hamarosan megszorodtak a vizsgálatok, sőt mind többen kerültek vizsgálati fogságba, majd börtönbe. 1861 és 1865 között még fokozódott is a hivatalos szervek szigora, de ez a Habsburg-cenzúra hattyúdala volt: gyakorlatilag 1865-től megszűnt a cenzúra, a kiegyezés pedig az 1848-as sajtótörvény alapján visszaállította a sajtószabadságot.¹⁴

1867 és az első világháború között a kormányzat apró lépésekkel szűkítette a sajtószabadságot, mígnem az 1914:XIV.tc., vagyis az új sajtótörvény gyakorlatilag vissza nem állította az előzetes cenzúrát. Ennek a törvénynek számtalan rendelkezése maradt életben egészen 1948-ig (!), noha például a 10501/1921.M.E.sz. rendelet éppen az előzetes cenzúrát szüntette meg. Ez azt is jelentette, hogy az 1938 és 1940 között rendelet sorával újra **teljessé tett** cenzúra bevezetéséig tartó közel húsz évben, a "Horthy-korszak jellegadó szakaszában"¹⁵ a cenzúra utólagos betiltások és közvetett kényszerítő technikák formájában gyakorolt felügyeletet a nyilvánosság felett.

¹⁴Erre a korszakra részletesen ld.a Megbíráltak és megbírálok. A cenzúrahivatal aktáiból (1780-1867) című válogatás (Bp, 1985) összeállítójának, **Mályuszné Császár Edit**nek a bevezető tanulmányát (5-57.o.)

¹⁵**Lengyel András**: Hatalmi érdek és társadalmi nyilvánosság. A két világháború közötti "cenzúratörténet" néhány kérdése Jel-Kép, 1984/2 155.o. A Horthy-korszak cenzúratörténetére ld. **Markovits Györgyi**: Terjesztését megtiltom Bp,1970 5-46.o. és **Markovits Györgyi-Tóbiás Áron** (szerk.): A cenzúra árnyékában Bp, 1966. A háborús évek (1939-1944) cenzúrájára ld. **Márkus László-Szinai Miklós-Vásárhelyi Miklós** (szerk.): Nem engedélyezem! (A cenzúrabizottság dossziéjából) Bp,1975

Evvel a cenzúratörténeti hátországgal születtek meg a már forgalomba került könyveket és más sajtótermékeket felsoroló és begyűjtésüket-megsemmisítésüket elrendelő tiltó listák, amelyeket az index korábban körvonalazott kritériumainak megfelelően tekintünk át.

*(Az első index: 1919 szeptember)*¹⁶

A Friedrich-kormány szeptember 12.-én erős hangú jegyzékben rendelte el a felforgató eszméket hirdető nyomtatványok kitiltását a **könyvtárakból, könyvkereskedésekből**, de még a **magánszemélyek** tulajdonából is. Az **azonnali beszolgáltatást** szigorú **büntetés terhe** mellett kellett végrehajtani. A rendőrséget **házkutatásra** is felhatalmazták. A **begyűjtés** pontos és tételes **listák** alapján folyt: ezt a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium 1919 szeptember 21.-én adta ki. A lista **179 pontban** sorolta fel a "legveszedelmesebb" könyveket, de egy általánosító fordulattal **minden** kommunista, bolsevista vagy anarchista irányzatú művet megsemmisítendőnek ítelt. Ennek alapján a Tanácsköztársaság összes kiadványa mellett a külön is szereplő Marx, Engels, Lenin, Trockij, Proudhon, Bakunin, Kautsky, Bebel, Szabó Ervin, Kun Béla, Lukács György, Varga Jenő, Vandervelde által írt politikai műveket, valamint

¹⁶A Tanácsköztársaság idején indexet nem adtak ki, de antiklerikális tartalmú megsemmisítések (pl. a Szent István Társulat kiadványainak bezúzása), betiltások (Protestáns Szemle)és selejtezések voltak. Gulyás Pál, aki a 133 nap könyv-és könyvtárpolitikai intézkedéseit aprólékosan feltárta, kettő ilyet említ: a Szocialista Párt IX.ker. szervezete megszerezve a Ferencvárosi Polgári Kör könyvtárát, kiselejtezett 552 kötetet, és hasonlóképpen cselekedtek a pápai kölcsönkönyvtárban is. Gulyás szerint kifejezetten a "valóban magyar... és a keresztény világnézet alapján álló szerzők" száműzettek, de a mellékelt lista alapján ezt semmi nem erősíti meg, még az is lehet, hogy egyszerűen rossz állapotban voltak a könyvek. A sors iróniája, hogy Gulyás láttelele, az 1921-ben kiadott Kommunista könyvtárpolitika szintén INDEX-tétel lett...

Várnai Zseni, Komját Aladár, Somlyó Zoltán, Bodrogi Zsigmond, Gyagyovszky Emil, Peterdi Andor és mások szépirodalmi alkotásait gyűjtötték be és semmisítették meg a mátyásföldi gépgyárban. A kultusztárca külön rendelettel írta elő az **oktatási intézmények könyvtárainak** ellenőrzését. Az indexre helyezett könyvek **megőrzésére** a két nagy könyvtár, (az Egyetemi és a Széchenyi Könyvtár) kapott engedélyt, avval a feltétellel, hogy **zárt anyagként** kezelve csak **igazoltan tudományos célra** adhatja ki azokat.¹⁷ Érdekesség, hogy a "bolsevik könyvekből 5-5 példányt" igényelt a román katonai cenzor is, a felállítandó román múzeumok számára...¹⁸

(A második index: 1919 október - 1944)

A szeptemberi indexet október 25.-étől időről időre kiegészítették, újabb és újabb listák láttak napvilágot a belügyminisztérium felügyelete alatt. (Az utolsó betiltott sajtótermék a Magyar Front egyik röplapja volt: ezt 1944 december 16.-án helyezték indexre.) A listákat folyamatosan közölték az illetékes hatóságokkal: a Hivatalos Közlöny, a Belügyi Közlöny és a Bűnügyi Körözések Lapja rendszeresen ismertette a tiltott irodalmat. Ugyanígy fel-felsorolták az index tételeit a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága Nyomozókulcsának 33 füzetében és a könyvszakma közlönyében, a Corvinában.

¹⁷Ld. **Vértesy Miklós**: Mit olvashattunk és mit nem? Ajánló és tiltó könyvjegyzékek 1944-ig Könyvtáros, 1988/3 174.o. és **Markovits-Tóbiás**: Id.mű 7-8.o.

¹⁸Kremmer Dezső megbízott könyvtárvezető (Fővárosi Könyvtár) levele az államrendőrség kerületi kapitányának 1919 szept.3.-án. Közli: **Remete László**: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története Bp, 1966 225.o.

A tiltások a Magyar Királyi Posta -és Távírda Rendeleték Tárának majd minden számában, külön rovatban is szerepeltek, sőt a Posta Vezérigazgatósága két alkalommal (1933-ban és 1938-ban) **önálló kiadványként** is megjelentette a mind terjedelmesebbé duzzadt indexet. 1919 és 1944 között ilymódon együttesen mintegy **kétezer** magyar és idegen nyelvű könyvet, többszáz újságot, folyóiratot, röplapot és plakátot tiltottak be.¹⁹ A belügyminiszteri rendeletek részletekbe menően szabályozták a kártékony kiadványok terjesztőivel szembeni eljárást, és figyelmük kiterjedt a szociáldemokrata szakszervezeti gyermekelőadásoktól a Ruszland feliratú képecskéken át az egykori oroszországi hadifoglyok "suttogó propagandájáig" is. Egyes vezető megyei tisztviselők önállóan is intézkedtek, ha "veszélyes röpiratra" véltek bukkanni.²⁰

Mindenképpen különbséget kell azonban tennünk az 1919-es szeptemberi **akciószerű** index és az 1919 októbertől 1944 végéig gyarapodó index között. Amíg az előbbi rendszerváltást követő, karhatalmi erőkkkel lefolytatott **direkt és egyszeri kampányt** jelentett, válogatás nélküli megsemmisítésekkel, addig az utóbbi inkább komótos, bürokratikus eszközökkel, a rendőri beavatkozást a legritkábban igénybe vevő, konszolidált módon folyt, jóval alacsonyabb hatásfokkal. Az 1933-as, 38-as indexek ráadásul a tiltott könyveknek két kategóriáját ismerték: az ügyészség által bíróilag lefoglaltatott ill. a postai szállításból kirekesztett műveket. 1919 vége és 1944 között hiányzott így a megsemmisítésnek az a fajta kíméletlensége is, ami az 1919-es akciót jellemezte. Kis számban

¹⁹Ld. **Markovits-Tóbiás** 19-20.o.

²⁰Pl. Jász-Nagykun-Szolnok megye alispánja Szeder Ferenc: Mit akarunk c. röplapjának utcai terjesztőivel szemben indított eljárást. Minderre ld. **Balázs György**: Adalékok a kormány és a helyi hatóságok baloldallal szembeni jogi és államhatalmi intézkedéseihez (1919 augusztus - 1932) *Múltunk*, 1993/2-3 198-201.o.

ugyan, de legálisan tudtak megjelenni olyan marxista jellegű munkák, amelyek az 1919-es rendelet által meghúzott tiltási határba még bizonyosan beleestek volna. Mi sem bizonyítja jobban a Horthy-korszak indexcsokrának szolidabb voltát, mint az a tény, hogy a postai-vám-és révellenőrzések, valamint a nyomozóhatóságok lakáskutatásai által kihúzott háló résein nem egyszerűen átsurrant egy-egy tiltott mű néhány példánya, hanem ezek magán- sőt kölcsönkönyvtári forgalomban is jól hozzáférhetőek voltak. Mi több, a nagy könyvtárakban egykor tudományos célokra elkülönített zárt példányokhoz is könnyedén hozzá lehetett jutni, mert a túlnyomórészt liberálisabb szellemű könyvtári személyzet nem gördített akadályt az olvasói igények elé. Az utánpótlás pedig folyamatosan érkezett külföldről.²¹

(A harmadik index: 1944 április-június)

Bár az 1944 március 19.-ét követő periódust hagyományosan a Horthy-korszak záróakkordjaként szokás tárgyalni, és csak a nyilas hatalomátvétel utánra teszik az új politikatörténeti időszakot, a kormányzati gépezet változatlanak tetsző működése mégis egy minőségileg új politikai környezetben, idegen hatalom kényszerítő jelenlétében, mind leplezetlenebb német irányítással folyt. Nem túlzás azt állítani, hogy egy rendszerváltás értékű politikai fordulat jónéhány jellemzője már az 1944 októbere előtti időszakban is megtalálható volt.

²¹Az ellenőrzés eredménytelenségéről, a "bolsevista tanokat" terjesztő "szovjetügynökök" könyvtári-terjesztői aknamunkájáról beszámoló 1936-os belügyminisztériumi jelentés (Ld. **Markovits-Tóbiás** 115-119.o.) részletesen leírja a tiltott irodalom terjesztésének módozatait, pontosan felsorolja a tiltott irodalmat forgalmazó magánkölcsönkönyvtárakat: jellemző ugyanakkor, hogy a jelentés nem karhatalmi, hanem kultuszminiszteri intézkedés céljából született.

Mert mi másnak tekintsük - csak a sajtó területén maradva - azt a tényt, hogy a megszállást követő néhány napban (március végén és április elején) **német követelésre** számolják fel a sajtó meghatározó részét, és adnak korlátlan rendészeti jogköröket a miniszterelnöknek? A március 21.-én Magyarországra érkező német szakértők (Karl Six a Külügyminisztérium kultúrpolitikai osztályvezetője és Paul Karl Schmidt, a sajtóosztály irányítója) által Veessenmayer számára négy nap alatt (!) kidolgozott javaslata pedig, amelynek alapján a Miniszterelnökség mellett **tájékoztatásügyi központi államtitkárságot** állítottak fel, intézményi szinten is új korszakot nyit: a náci politika és propagandagépezet igényeit és követeléseit végrehajtó magyar kollaboránsok által működtetett állami-és kormányhivatalok időszakát.²² A sajtó- rádió- tájékoztatás- és cenzúraügyekben illetékes tájékoztatásügyi államtitkárság élére kormánybiztosi hatáskörrel Kolosváry-Borcsa Mihály, a németek bizalmi embere, a hazai szélsőjobboldal egyik reprezentánsa, a régi "sajtószakember" került²³, aki április 29.-én új cenzúrendelettel, április 30.-án pedig **új index kiadásával** kezdte meg működését.

A 10800/1944.sz. és az azt követő 11300/1944.sz. miniszterelnökségi rendelet összesen 243 magyar és 45 külföldi, zsidónak minősített szerző **valamennyi művét** megsemmisítendőnek tartja, s ezeket mellékletben **tételesen fel is sorolja**.²⁴ A könyvtárak, könyvkereskedések, kaszinók és kiadóvállalatok számára **azonnali beszolgáltatási kötelezettséget** ír elő, a könyveket **bezúzásra** ítéli. (Erre a szempontra különösen ügyeltek a

²²Erre részletesen ld. **Márkus-Szinai-Vásárhelyi** 41-44.o.

²³Kolosváryt a Lakatos-kormány augusztus 30.-án leváltja, de a nyilaspuccs után visszakerül a posztjára.

²⁴Részletesen ld. Trócsányi, valamint **Gárdos Miklós**: Nemzetvesztők Bp, 1971 189-191.o.

szervezők: a könyvégetésnek 1933 óta olyan rossz akusztikája volt, hogy a begyűjtést kísérő sajtókampányban rendre szükségesnek tartották hangsúlyozni azt, hogy "nem autodaféról" van szó, hanem tervszerű papírnyerő intézkedésről, melynek végén a bezúzással 25 vagonnyi új papírt állítanak elő.²⁵⁾ A kétségkívül **német intencióra** végrehajtott akció politikai célja teljesen egyértelmű volt: a gettók felállításához és a deportálásokhoz szolgált "szellemi" háttérül. A vidéki zsidók deportálása május közepétől június 27.-ig tartott, június második felében költöztették össze "csillagos házakba" a budapesti zsidókat. "Véletlenül" pontosan ugyanekkor zajlott az indexre tett könyvek begyűjtése (a kampányzárás június 30.-a volt), precízen megtervezett sajtó-és propagandamunkával, amelyben elősorban az Egyedül Vagyunk c. lap jeleskedett.

Az akciót kísérő sajtótudósítások jellemzői közül kiemelkedik a **riportszerűség** (nem "száraz" közleményekkel, hanem a kormánybiztosságon, a zúzómalom mellett stb. született "izgalmas" beszámolókkal kísérték figyelemmel az eseményeket), a könyveket **beszolgáltató intézmények felsorolása** (amely leginkább a megbélyegzés és felháborodás húrjait pengetve ítéli el az erkölcstelen, felforgató vagy kommunista művek birtoklásának tényét, s jó alkalmat kínál akár egyetlen "tétel" esetén is az álszent nemzetnevelő indulatra, egy könyv vagy egy tiltott szerző művének meglétéből kiindulva egészen általános következtetések és "tanulságok" levonásár (és a **beszolgáltató könyvek**

²⁵⁾A sors furcsa játéka, hogy a népbíróságok türelmetlen és így sokszor a tárgyilagosságot és a pontosságot nélkülöző frazeológiája Kolosváry-Borcsa bűnperében magától értetődően használta a vádlottra természetesen jóval terhelőbb, és már hangulatánál fogva is nagyobb elítélő erejű **könyvégetés** megnevezést, mégha furcsa módon a vád egyik tárgyi bizonyítékát éppen az a sajtófotó jelentette, amin a kormánybiztos kampánykezdeként egy Kiss József-kötetet demonstratívan **zúzómalomba** vet. (Ld. erről pl. Világ, 1946 III.27. 1.o.)

számának mint rész-eredményeknek időről időre való folyamatos **közlése**. A **politikai szempontok** (pl. a zsidó mivolt vagy a baloldaliság) émelyítő módon **keverednek** az **esztétikai szempontokkal**: az útszéli hangú cikkek szerzői szerint nem pusztán a szerzők zsidó származása, hanem a műveikben meglévő "kulturális szemét, álfilozófia" stb, sőt "pornográf borítóik (!)" teszik megsemmisítésre igencsak megérettnek a könyveket.²⁶

A kampányzáró Egyedül Vagyunk-cikk (Elfújta a szél... Porrá őrlődnek a zsidó könyvek az állam papírmalmaiban. 1944 június 30. 15.o.) szerint a beszolgáltatott könyvek száma végülis **447627 db** volt, ami **22 vagonnak** felel meg. Noha a szakirodalom - átvéve a kampányindító június 2.-i Egyedül Vagyunk-cikk **becslését** a hónap végéig bezúzendó könyvek tervezett számáról - mintegy **félmillió** megsemmisített könyvről tud²⁷, a nagyságrendre vonatkozóan komoly kétségeink vannak. Ez a szám véleményünk szerint inkább tekinthető egy ügyesen használt fordultnak, mintsem a ténylegesen begyűjtött könyvek valódi mennyiségére vonatkozó megbízható adatnak.²⁸ A propaganda-lóláb még akkor is kilóg, ha

²⁶ A helyzetet különösen tragikomikussá teszi az a tény, hogy ezidőtájt a világ legnagyobb pornográf gyűjteményének tulajdonosa Julius Streicher, a Harmadik Birodalom "legfőbb uszítója", újságíró-ideológusa volt.

²⁷Ld. **Markovits-Tóbiás** 173-174.o. és **Vértesy I. 176.o.**

²⁸Azonnal kétséget ébreszt az a tény, hogy a begyűjtési kampány kezdetén már számszerűen beharangozzák az egy hónap múlva esedékes végeredményt. Ugyancsak önleplező a darabra pontosan megadott 447627-es záróadat: félmillió nagyságrendnél **lehetetlen** effajta precízió, többezres bizonytalansági sávval kell számolni, annál is inkább, mert a begyűjtési akció nem is lépett fel a megsemmisítésre szánt könyvek regisztrálásának igényével. Szintén árulkodnak a propagandisztikus "papírhasznosítási" fordulatok: ezek a begyűjtött-bezúzott könyvek vagonszámát egy az egyben ültetik át az azokból készített papír vagonmennyiségére. Márpedig hozzá nem értők számára is világos, hogy 25 vagon könyvből nem lehet 25 vagonnyi új papírt készíteni. És végül az 1945/47-es begyűjtések tapasztalataira hagyatkozva úgy véljük, hogy ennyi idő alatt, a megfelelő közigazgatási-rendőri erők legteltesebbkörü és országos bevonása nélkül semmiképpen nem gyűlhetett össze ennyi könyv, mégha a közintézmények valóban jelentős mennyiségeket szolgáltattak is be. A kérdés mindenesetre további kutatást

Kolosváry-Borcsa utólagos (és bizony elég zavaros) magyarázkodásainak egyikében tervszerű tudatalakító szándékkal ruházza fel az akciót: "...A tulajdonképpeni cél az volt, hogy a közkönyvtárakban a kisebb kritikájú közönség ne kaphasson a kezébe olyan könyveket, amelyekből a maga lelkivilágára alkalmas konzekvenciákat tud levonni... Nekem nemcsak az volt a célom, hogy megsemmisítsek könyveket, hanem az is, hogy helyet csináljak elnyomott magyar íróknak... Harcban álltam...világnézeti harc volt..."²⁹

Mindezek nyomán az 1944-es indexet **nem tekinthetjük** a korábban felsorolt kritériumok alapján "klasszikus" indexnek. A szisztematikus mivoltot a zsidóellenesség jelentette, fel sem merült az indexre tett könyvpéldányok zártkörű megőrzésének igénye³⁰, és a gyakorlatban nem érintette a magánkönyvtárakat.

Furcsamód még az indexekre amúgy jellemző bezúzás is inkább propagandamegfontolást jelentett, mert az akció - szellemében és hatásában - inkább az indexen túleső könyvégetéshez közelített, mégha nem is annak megszokott rekvizitumaival: mert előjáték volt emberek szervezett elpusztításához, ahogy azt a természetesen az indexen **szereplő** Thomas Mann egy évtizeddel azelőtt találóan megállapította.

3. A nyilvánosság korlátozásának szovjet gyakorlata: a modell és alkalmazása

kíván, a sajtóháttéren túlmutató források bevonásával. E sejtéseket közvetve alátámasztja Trócsányi idézett munkájának néhány fordulata is.

²⁹In: **Szirmai Rezső**: Fasiszta lelkek (Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben) Faust,Bp,1946 188-189.o.

³⁰Noha Kolosvárynak "magasabb szintre helyezkedve" az volt a véleménye, hogy "helytelen dolgot" csinálnak. U.o. 189.o.

Az index-elődök ismeretében jól kirajzolhatóak az INDEX-hez vezető **magyar** szálak. Ugyanakkor önmagában az a tény, hogy az akciót a fegyverszüneti szerződés passzusa alapján indították el, már bőven indokolja a **szovjet (és szövetséges)** motívumok elemzésének szükségességét, nem beszélve az INDEX-körüli, mind határozottabb, beavatkozásszerű szovjet részvételről. Meg kell tehát kísérelnünk a szovjet lépések hátterének feltérképezését is.

A fegyverszüneti szerződések kötött és általános formuláival szemben inkább a SZEB-hivatalnokok által képviselt politikai gyakorlat vizsgálata vezethet el a szovjet kiindulópontok megértéséhez. Ne feledjük: azok a tisztek és szakértők, akik a Szovjetunió álláspontjának igyekeztek érvényt szerezni, egyszerre voltak egy évtizedek alatt kiépített, mindent átfogó totalitárius propagandagépezet "termékei" és fogaskerekei. A sztálini típusú tudatformálás közkatonaiba majdhogynem "genetikusan" épült be a Szovjetunióban 1917 után kiformalódó nyilvánosságkezelő gyakorlat valósága, s nyilvánvaló, hogy a politikaalakítók sem igen támaszkodhattak a megszállt országokban más előképekre, csak saját, korábban kialakított intézményi gyakorlatukra. Éppen ezért tanulságos lesz röviden végigkísérni e modell több mint negyedszázados történetének legfontosabb állomásait.

Noha a bolsevik hatalomátvételt követő első évtize (1917-1927) nyilvánossága össze sem hasonlítható a későbbi periódusokéval ³¹, már e kivételes időszak története sem más, mint (párt)államilag vezérelt sajtószabadság-szűkítés és a cenzurális korlátok kiépítésének folyamata. Az

³¹ Jellemzésül néhány adalék: az egyéb megszorítások ellenére az SZK(b)P, sőt a Cseka határozatai, jelentései, tervei és egyéb dokumentumai is nyilvánosak, hozzáférhetőek voltak, a sajtóban "bevett" szokás volt a rendszeres olvasói és újságírói kritikák közlése, amelyek tekintélyt nem tisztelve akár a pártvezetés csúcsait sem kímélték. Minderre részletesen ld. **V.Monahov**: A szovjet tájékoztatási törvények (A kezdetek és a perspektívák) c. írását. Jel-Kép, 1989/3 49-51.o.

1917 októberi és 1918 januári sajtórendeletek ugyan hangsúlyozottan csak **ideiglenes** jelleggel kívánták alkalmazni az adminisztratív megkötéseket, de a hatalmi monopólium kialakulásával párhuzamosan valójában a rendszabályok fokozatos súlyosbítása következett be. Már 1919 májusában létrehozták az előzetes cenzúra intézményét, s attól kezdve egyetlen könyv sem jelenhetett meg az illetékes szerv, az Állami Kiadó (Goszizdat) engedélye nélkül ³² Valójában azonban a Goszizdat **politikai osztályának** 1921-es, majd a kiadói-és sajtóügyek irányítására alakított hivatal, a Glavlit 1922-es létrejöttével teremtődtek meg a rendszeres és szisztematikus cenzúra intézményi keretei.

Noha a Pravdában már 1920 elején napvilágot láttak olyan írások, amelyek a cenzúra gyengeségét bírálva **a tiltott irodalom naprakész jegyzékének összeállítását** követelték, az első index-típusú lista csak 1923 áprilisában jelent meg. Körlevél írta elő a "kártékony" könyvek kivonását a könyvtárakból, eként minősítve pl. Platón és Kant művei (mint idealistákat), Tolsztoj és Kropotkin munkái (mint ideológiailag ártalmas termékeket). S noha ezt az első listát Krupszkaja fellépése nyomán **visszavonták**, hamarosan rendszeressé kezdtek válni az ún. "titkos archívumok", az indexlisták.³³

Evvel párhuzamosan lassan kikristályosodtak a cenzúra-és indexszempontok: egy 1922-es Glavlit-rendelet pontosan körülírta pl. a "szovjetellenes agitáció" fogalmát, annal minősítve minden tényt, statisztikai adatot vagy véleményt, amelyek "alkalmasak a kommunista párt és a szovjet kormány tekintélyének aláásására", kiterjesztve mindezt a

³²Ld. **Könczöl Csaba**: A cenzúra aranykora 1917-1985 Kritika, 1989/12 38.o. A tanulmány a szovjet cenzúra-modell történetének tömör és mégis részletes bemutatása (38-41.o.), amelyre e fejezetben gyakran támaszkodunk.

³³ Minderre ld. **Monahov** 51.o.

"szovjet ideológiával" szemben ellenséges **szépirodalmi művekre** is (Emellett a "nemzeti és vallási fanatizmus" elemeit és a "pornográf mozzanatok" is betiltandónak ítélték.)³⁴

Mivel 1927-től kezdve félelmetes tempóban és méretekben épültek ki az előzetes ellenőrzés hatósági bástyái és az információháztartást intézményi szinten kézben tartó apparátusok (a Glavlit a harmincas évek elején már az összes rádióelőadást és nyilvános előadást - köztük a színdarabokat, a balettet és a cirkuszt - cenzúrázta, megbízottjai pedig személyes felügyeletet gyakoroltak a társadalmi kommunikáció csomópontjain, a vám-posta-és távíróhivatalokban, a könyvtárakban és a felsőoktatási intézményekben), az index-formának mindinkább a hamis valóságkép és a sztálini igényeknek megfelelően átrajzolt mesterséges múltkép kialakításában maradt szerepe. A "Szovjetunió szentképének monumentális kulisszáját"³⁵ felállító tudatipar visszamenőleg igyekezett kiirtani a különböző okok miatt időről időre kellemetlenné vált szerzőket és műveket a köztudatból: egy-egy stratégiai-politikai fordulat azonnal a könyvtári anyag megrostálását vonta maga után. Így tűntek el először a huszas évek végén Trockij, Zinovjev, Kamenyev és Buharin művei, valamint az első évtized nyilvánosságának szinte minden sajtó-lenyomata, hogy a helyükre az irányított propaganda manipulált paneljei kerüljenek. Így vonták ki a hivatalos irodalompolitika által favorizált "nyugati" szerzők közül mindazoknak a műveit a könyvtárakból, akik valamilyen oknál fogva

³⁴ Minderre ld. **Könczöl** 39.o.

³⁵ A kifejezést **Szilágyi Ákos**: Mr. West a bolsevikok országában c. nagyívű tanulmányából kölcsönöztük, amely egyúttal a hamis valóság-tudatot kiépítő technikák remek elemzését is nyújtja. Ld. André Gide: Visszatérés a Szovjetunióból Bp, 1989 Bevezetés 5-44.o.

szembekerültek a mindenkire kötelező hivatalos álláspontta (pl. Gide, Steinbeck).³⁶

Összefoglalva ezek után a szovjet cenzúratörténetnek a világháborúig tartó szakaszát, a következő jellegzetességeket kell kiemelnünk:

1. A betiltandó művek kapcsán nem azok valóságértéke, hanem a mesterségesen kialakított hamis valóság-képhez való viszonyuk jelentette a mérlegelés alapját
2. Az ideológiai-politikai etalontól való legkisebb eltérést sem tűrték e (az "eszmeileg káros" helyére 1934-ben lépő "eszmeileg bizonytalan" minősítés alapján már a kétséges árnyalatok is elegek voltak a betiltáshoz)
3. Az eszmei fogantatású tiltás a vallásos (1934-es formulával: a misztikus) művekre is kiterjedt
4. A szempontok mellé kezdettől fogva társultak esztétikai jellegű, "kanonizált" kifogások (pornográfia, művészetlenség), amelyek a morális-kulturális mező beemeléseinek látszatával igyekeztek az index nyers politikumáról propagandisztikusan elterelni a figyelmet.

Az előrenyomuló frontcsapatok mögött munkához látó szovjet SZEB-hivatalnokok ezzel a szempontegyüttessel a tarsolyukban érkeztek, egy olyan országba, amelynek könyvtermése a Glavlit-minta alapján szovjet mértékkel mérve nem kis részben betiltandónak minősült volna. Egy olyan országba, ahol a legutolsó pillanatig programatikus szovjetellenes propaganda folyt: ennek utolsó, kétségbeesett lépéséről, az 1944 május-júniusi kampányról ráadásul a még szeptember-október folyamán is a falakon maradt plakátok révén saját szemükkel szerezhettek benyomást a

³⁶A szovjet index-gyakorlat folyamatosságát érzékeltetve tegyük mindehhez hozzá, hogy így kerülhetett sor még 1956-ban is arra, hogy a Titoval való kapcsolatok javulásával azonnal a korábban "mennyeckbe emelt" Tito-ellenes kurzusregények (köztük Malcev Jugoszláv tragédiája) villámgyors eltüntetése járjon együtt.

szovjetek.³⁷ A katonai megszállás körülményeit kihasználva és a fegyverszüneti szerződés vonatkozó mondatának tetszőleges interpretálása révén a SZEK-nek elvileg módjában is állt volna a teljes cenzurális együttes mozgósítása és az általa jónak látott indexlista összeállítása. Ahogy azonban 1944/45-ben a szovjet politika elsősorban nemzetközi megfontolások alapján egyáltalán **nem törekedett** saját intézményrendszerének exportálására, úgy a cenzúrajogokat is nagyrészt a magyar hatóságokra ruházta át. Ami az index kapcsán számára alapvetően fontos volt: a kifejezetten a Szovjetunióra, a kommunista mozgalomra és a magyar testvérpártra vonatkozó könyvek esetében **hiánytalanul érvényesítette a teljes szempontegyüttest**. Nem került sor azonban

1. ideológiai mélyszántásra (néhány teoretikusan antimarxista munka ugyan szerepelt a listán, de a Szovjetunióban indexre tett filozófiai-szociológiai-tudományos irodalom nagy részét, amely nem tartalmazott kifogásolható direkt kitételeket, nem tiltották be)
2. Az index nem lépett fel a vallásos irodalom ellen (csak ott, ahol az antiszemita, antikommunista vagy irredenta elemekkel kapcsolódott)
3. Nem alkalmazták az esztétikai motívumot (még a ponyvaregények is csak esetleges angol-vagy franciaellenes kicsengésük miatt és nem silányságuk okán kerültek a listára)

Mindezt azért volt szükséges kiemelni, hogy látható legyen a különbség a Rákosi-korszak indexei, a sztálini index-típus és a koalíciós INDEX között. A szovjet modellnek megfelelően ugyanis az ötvenes évek elejének indexei már jócskán felmutaták a sokszor képmutató és dilettáns

³⁷A Külügyminisztérium Sajtóosztálya és a Propaganda Minisztérium közös akciójának eredményéről ld.pl. **dr. Takács Edit**: Szentes felszabadulása és a népi demokratikus forradalom kibontakozása (1944 szeptember-december) In: Fejezetek Szentes forradalmi múltjából Szerk.: dr. Gaál Endre SZentes, 1984 153.o.

esztétikai minősítéseket, határozottan felléptek minden, ideológiailag károsnak érzett irányzat műveivel szemben, és diszkriminatív módon kezelték a vallás irányába mutató irodalom egy részé (horribile dictu Jókai Egy az istene az unitárius tematika miatt lett "elavult"- minderre ld. a VI.fejezetet).

Jól látható tehát, hogy a szovjet index-minta átvételére magyar részről az egypárti hatalomváltás után került csak sor, viszont a Szovjetunióra vonatkozó irodalom esetében a SZEB illetékesei elérték, hogy a teljes cenzúraszempont-együttes alapján gyomlálják ki a magyar és idegennyelvű irodalmat. (Ezeket állítólag még a nyolcvanas évek elején is következetesen érvényesítették.³⁸)

4. Szellemi bűnösség és felelősségrevonás a második világháború után

A háborús bűnösség kérdése kezdettől fogva a szövetséges hatalmak figyelmének középpontjában állt. A felelősök megbüntetésének közösen elfogadott alapelve mellé Jaltában került az ítékezés jogi helyett **politikai fórumra** való bízásáról szóló megállapodás, és a **személyes felelősségrevonáson** túl megjelent a **fasiszta intézmények** megsemmisítésének igénye is.³⁹ A fasiszta intézményekre vonatkozó formula már az 1943 októberi moszkvai értekezlet Olaszországról szóló

³⁸ Zsigmondi Endre visszaemlékezése szerint a Szovjetunióban nemkívánatosnak minősített Taraszov-Rogyionov regény, a Csokoládé egy rádióműsorban szerepelt, s Moszkvából azonnal érkezett a figyelmeztetés, hogy a regény náluk Indexen van.(1992 márc.20)

³⁹ Minderre részletesebben ld. **Zinner Tibor**: Adalékok az antifasiszta számonkéréshez és a népi demokrácia védelméhez, különös tekintettel a budapesti népbíróságra In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84 137-169.o.

nyilatkozatában felbukkant, s itt az intézmény-és szervezetfelosztás mellett külön rendelkeztek az aláírók a "fasiszta vezetők és más háborús bűnösök" ügyérő (akiket letartóztatásra és igazságszolgáltatás elé állásra ítélték), valamint a "fasiszta-és fasisztabarát elemekről" (akiket el kell bocsátani a közintézményekből és szervezetekből).⁴⁰

A szövetségesek alapidokumentumai az ismételt leszögezések mellett nem részletezték a "náci szellem és militarizmus" gyökeres kiirtásához szükséges lépéseket, figyelmük leginkább a közvetlen katonai-rendészeti kérdésekre - no meg saját nagypolitikai játszmáikra - terjedt ki. A németországi ellenőrzési rendszerről szóló ún. **harmadik berlini nyilatkozat** (1945 június 5.) által létrehozott négyhatalmi Ellenőrző Bizottság elkülönült osztályai között megjelent viszont a politikai ill. a belső ügyeket és a hírközlést ellenőrző tagozat, amelyhez a későbbiekben a nyomtatott sajtó, a könyvkiadás, sőt az oktatás felügyelete is tartozott.⁴¹ A potsdami értekezlet augusztus 2.-i **jelentése** még mindig csak közvetett előírásokkal érintette a szellemi élet kontrollját: a Németországra vonatkozó Politikai alapelvek 7.pontjában a **nevelés ellenőrzésének** alapelveként a náci és militarista tanok "teljes kiküszöböléséhez" vezető mivoltát emelte ki. A német (és később a japán, valamint más állampolgárságú) háborús bűnösök elítélésének szükségességére vonatkozó passzusok - köztük a főbűnösökre vonatkozó londoni egyezmény - nem részletezik a különböző cselekmény-típusok súlyosságát, de már expressis verbis tartalmazzák a közvetett felelősség elítélhetőségének elvét.⁴²

⁴⁰ A nyilatkozatot ld. **Halmosy Dénes:** Nemzetközi szerződések 1918-1945 Bp, 1983 558-559.o.

⁴¹ U.o. 636.o.

⁴²U.o. 646. és 681.o.

A nürnbergi per során végül jogi formát öltött a szellemi bűnösség kategóriája. A négy vádbeszéd közül kettő részletesen is indokolta, mit kell értenünk ezalatt. Francois De Menthon, a francia főügyész, bűntényként sorolta fel a szellemi szféra átalakításának náci gyakorlatát: a szabadságjogok megsértését, különösen a cenzúrát, a filmekkel kapcsolatos korlátozásokat, a rengeteg betiltott könyvet, s "az emberi értelem tiszteletbentartásával homlokegyenest ellenkező eszközökkel" folytatott, bűnös doktrínákat terjesztő propagandát, amelynek jelentőségét - s ezt a szónok külön is szükségesnek tartotta hangsúlyozni - "sokan hajlandók lebecsülni".⁴³

A Rugyenko-féle vádbeszéd egyenesen felsorolta a háborús bűnök típusait, amelyek között az anyagi-és élőerő különböző fajtájú pusztításai mellett önálló "műfajként" szerepelt a "kulturális és tudományos értékek, kolostorok, templomok és más vallási intézmények megsemmisítése és kirablása"⁴⁴. A szovjet főügyész különösen részletesen dokumentálta a könyvtárak és könyvritkaságok tudatos kirablásának és pusztításának epizódjait. Mindezzel együtt a náci főbűnösök által kézhez kapott vádirat négy vád-kategóriája közül az **első** tartalmazta csak a közvetett felelősség elvét a "... vezetőök, szervezők, **felbújtók** vagy bűntársak..."⁴⁵-felsorolásban. Ez azonban már elég volt ahhoz, hogy az ítéletek indoklásaiba precedensértékkel kerüljön bele a konkrétan körülírt **szellemi bűnösség**: legtisztább formában Julius Streicher esetében, akinek még "gauleiterségénél" is komolyabban esett latba az, hogy alapítója és kiadója volt a német szellemi élet rossz szellemének, a hírhedt **Der Stürmer** című

⁴³ A nürnbergi per vádbeszédei Bp, 1955 152-153.o.

⁴⁴ U.o. 186-189.o.

⁴⁵Ld. Burton C. Andrus: A nürnbergi huszonkettő Bp, 1978 70.o.

antiszemita hetilapnak. Javarészt e tevékenységének köszönhetően végezték ki 1946 október 16.-án, mint háborús bűnöst.⁴⁶

A kirakat-per árnyékában szinte egész Európa területén lefolytatott büntetőeljárások üteme és módozatai országonként más és más képet mutattak, de az ítélkezés alapelvei és intézményi keretei nagyjából mindenütt megfeleltek a szövetségesek Potsdamban is megerősített etalonjának. A "szellemi bűnös" személyekkel együtt sok helyen a vádlottak padjára kerültek kiadóvállalatok, folyóiratok, kollaborációval vádolt művészeti intézmények is. Evvel párhuzamosan a megszállási övezetek szakosított szervei az információs csatornák feletti rendelkezéssel párhuzamosan időben "visszafelé" is gyakorolni kezdték a cenzúrajogot. Megkezdődött a szövetséges frontcsapatok által meg nem semmisített plakátok, könyvek és folyóiratok tiltottá minősítése és gyűjtése.

A szellemi bűnösség kérdésének azonban mind árulkodóbb lett a propagandaháttere. Az új hatalmi centrumok pontosan tudták, hogy egy-egy mindenki által ismert színész, napilap, vagy rádióbemondó pellengérré állításának sokkal nagyobb hatása van, mint egy szikár, arctalan, alig ismert katonamemberének. A háborús bűnösökkel szembeni fellépés mértéke és az alkalmazott cenzúraintézkedések végülis jelentősen különböztek egymástól, függetlenül attól, hogy "győztes" vagy vesztes országról volt szó.

Bulgáriában például kifejezetten brutális módon "oldották meg" a kérdést (több embert mészároltak le bűnősként, mint ahányat Németországban összesen kivégeztek), miközben 1944 szeptember 9.-e

⁴⁶ Streicherre ld. Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945 Hrsg: W. Hofer Fischer VI, 1982 396.o. A vádakat ld. Dr. Herczeg István: A XX.század bűnpere Bp, 1966 179.o. Sokat mond, hogy miképpen működött a bűnösök egymás közti, belső "hierarchiája": Dönitz és társai szerint "Streicher volt Németország első számú bűnözője", és meg akarták tagadni, hogy a börtönben együtt étkezzenek vele.(Ld. Burton C.Andrus: Id. mű 30.o.

után a propaganda-minisztériumon belül alakult meg egy nyilvánosságot szabályozó testület és operatív szerv, amely hamarosan a sajtócenzúra legdurvább lépéseivel igyekezett az ellenzéki pártok felszámolását gyorsítani⁴⁷. **Franciaországban** különösen a "szellemi bűnösöket" sújtották kemény ítéletekkel (az önérzetes francia közvélemény nehezen emésztette meg Vichy neves entellektüel kollaboránsai). **Japánban** párját ritkító módon alapos cenzúrát vezettek be az amerikaiak, **Ausztriában** szigorúbb volt a nyilvánosság szovjet ellenőrzése, mint például Romániában vagy Magyarországon.⁴⁸ A legtöbb országban hivatalos indexek tették teljessé a régi szellemiség eltávolításának programját, s az alig néhány tucat művet tartalmazó **norvég** indextől a nagy módszerességgel összeállított **német** indexen⁴⁹ át Kelet-Európa valamennyi német-csatlós országában kiadtak különböző terjedelmű indexeket. A szovjet megszállás alatt lévő német területeken alaposabban sikerült a "kártékony" művek kiirtása, különösen az antiszemita irodalom megsemmisítésére figyeltek oda.⁵⁰

⁴⁷ **Niederhauser Emil**: A cenzúra Bulgáriában (1952-1956) Recenzió V. Csicsovszka: A Glavlit c. könyvéről Klió 1992/1.130-133.o.

⁴⁸ Az utóbbiakra ld. **Vida István**: A demokratikus Magyar Rádió megteremtése és a Magyar Központi Híradó Rt. megalakulása (1945) In: Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből (1925-1945) Bp,1975 Szerk: Frank Tibor 275.o.

⁴⁹ A korabeli német indexről néha a magyar sajtó is tudósított, így a magyar olvasó is meggyőződhetett róla, hogy ugyanolyan elvek alapján folyt a szelekció, mint néhány esetben nálunk: a nácik által börtönbe vetett Wiechert például régebbi, még Hitéerközi írásai miatt került tiltó listára. Ld. **Kis Újság**, 1946 május 17. 3.o.

⁵⁰ A nyugati megszállási övezetben, majd a későbbi NSZK-ban, ahol kevesebb antiszemita kiadványt semmisítettek meg, és ahol nyilvános polémiák folytak a kérdéstről, az adott területen jóval mértéktartóbb és toleránsabb problémakezelési módok alakultak ki, mint a vitákat a felszín és a hivatalos nyilvánosság alá préselő keletnémet területen. A berlini fal leomlása után elemi erővel kitörő "keletnémet" antiszemitizmus viszont legalábbis elgondolkodtató az index-alkalmazás vitahelyettesítő szerepének megítélésekor... (Az összefüggésre Csörgitsné dr.Héthársi Magdolna hívta fel a figyelmemet.)

Hasonlóképpen szinte mindenütt szabályozták a forgalomban lévő tankönyvek kezelésének módját: a nyugati német megszállási övezetben például pontosan olyan átragasztásos-kiigazításos megoldásra került sor, mint Magyarországon.⁵¹

A magyarországihoz hasonló részletes indexet ismereteink szerint **Romániában** adtak ki. 1945 és 1948 között itt három nyilvános tiltó címjegyzék jelent meg. Az első, még 1945-ben, I.Mihály törvényerejű rendeleteként, s "A forgalomból kivont közlemények" címet viselte. A könyvtárigazgatók írásbeli engedélyével azonban továbbra is tanulmányozni lehetett az egyes műveket, a II.számú, 1946-os jegyzéken szereplő külföldi és idegennyelvű irodalommal együtt. (Egyébként e második lista -Publicatile scoase diu circulatie pana la 1 Junie 1946 - a magyar Külügyminisztériumon keresztül eljutott a listát készítő bizottsághoz,⁵² ahol egyfajta "forrásmunkaként" szerepelt, merthogy a román index-bizottság jónéhány olyan könyvet is jegyzékbe vett, amely Magyarországon nem minősült tiltottnak. (Részletességük ellenére a román listákat nem egészítették ki olyan szigorú előírások, mint a magyarokat - egészen 1948-ig, amikor is a Betiltott közlemények címet viselő közel 500 oldalas harmadik lista a jegyzéken szereplő művek birtoklását már szankcionálta.)⁵³

⁵¹Ld. **Gilbert Badia**: Németország tegnap és ma (1917-1962) Bp, 1965 414.o. A különbség - legalábbis Badia szerint - az, hogy az átigazított tankönyvek nem semmisültek meg, hanem visszaszivárogtak az oktatásba...

⁵²A Külügyminisztérium Sajtóosztályának 1946 október 2.-i átiratát ld. UMKL TŰM 4002/46

⁵³A romániai jegyzékekre ld. M(ezey) L(ászló) M(iklós): Titkos tilalmak Könyvtári levelezőlap 1991/6-7.sz. 16-17.p. (A szerző V.Király Istvánnak, a kolozsvári egyetem munkatársának 1991 június 12.-i előadását ismerteti.

A háborús bűnösség és a "veszélyes" irodalom kérdésének kezelése 1946 után is párhuzamosan haladt. Csakhogy amíg Ausztriában⁵⁴, Németországban és Olaszországban mindinkább a szankciók enyhítése és a cselekedetek megítélésének finomodása irányába mozdultak el, addig a szovjet megszállási övezetben mindez pontosan fordítva történt: a választójog fokozatos szűkítése, a háborús cselekedetek megítélésének szigorodása, a büntethetőség kritériumainak mértéktelen kiterjesztése következett. Noha mindkét forgatókönyvet a politikai érdek diktálta, a legitimációs kényszer miatt a társadalmi-hatalmi diszkontinuitást túlhangsúlyozó kelet-európai politika-és ideológiaformálók nem eshettek a megbocsátás erényének hibájába. Pedig a valóságban ugyancsak nagy tétje volt az egykori nemzetiszocialista voksok megszerzésének, a kommunista pártok azonban a nyilvánosság előtt csakis egy agresszív fasisztaellenes offenzívával tudtak fátylat borítani amúgy röstellnivaló ilyen irányú ambíciójukra. Különböző okok miatt Magyarországon mégsem volt egyszólamú ez a számonkérést követelő politikai kórus - mint azt a következő fejezetben részletesen látni fogjuk.

⁵⁴Különösen Ausztria mintaértékű ebből a szempontból: 1945 május 8. és 1948 február 16. között az egykori náci párttagok elbírálása lépésről lépésre enyhült, az ügy főszólama mindinkább a "nem szabad bosszúpolitikát folytatni" lett. Részletesebben ld. Dokumentation zur Österreichischen Zeitgeschichte 1945-1955 Hrsg: Josef Kocensky Wien-München, 1970

II. A SZÁMONKÉRÉS ELVEINEK ÉS MÓDSZEREINEK KIALAKULÁSA. UTAK AZ INDEXHEZ

1945 február 26.-i keltezéssel jelent meg az a kormányrendelet, amely hét pontban intézkedett **"a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről"**. Lényegében evvel a jogszabállyal vette kezdetét az a közel két éves eseménysorozat, amely a megsemmisítendő könyvek jegyzékeinek kiadásával indult, majd egymást követő begyűjtési hullámokkal folytatódott, hogy végül 1947 elején szinte észrevétlenül érjen véget.

Az INDEX kiadása annak a politikai-jogi fellépéssorozatnak volt szerves része, amely a világháborút követő hatalmi váltással egyidőben azonnal megkezdte a nyilas rémuralomba torkolló háborús katasztrófa felelőseinek kiderítését és megbüntetését. Személyek, intézmények és eszmék egyaránt a vádlottak padjára kerültek: az új társadalom és az új hatalmi szerkezet építéséhez az országnak a fasizmus maradványaitól való megtisztításán át vezetett az út.

1. Közös fellépés a fasiszta maradványok ellen

(1944 október- 1945 január)

Amíg mutatkozott esély a horthysta politikai szerkezet átmentésére, addig az abban érdekeltek bízhattak abban, hogy nem kerül sor a felelősségrevonás nemzetközi szinten kialakulóféiben levő elveinek alkalmazására (volt olyan angol javaslat, amely -horribile dictu - sem

szervezetfelosztást, sem propaganda-betiltást nem tervezett Magyarországon)⁵⁵ ; a kiugrás kudarcra után azonban egyértelmű volt, hogy itt is érvényesülniük kell ezeknek az elveknek. (Annál is inkább, mert a győztesek a fegyverszüneti feltételek között mindenütt és következetesen szerepeltették a számonkérésre vonatkozó formulát.)

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy 1944 végén a nemzetközi előírásoktól **függetlenül** minden, a németektől felszabadított területen a közélet porondjára lépő meghatározó politikai irányzat egyetértett a számonkérés elkerülhetetlenségével, s ezek az erők nemcsak a személyes és az intézményi szinten, hanem a szellemi szférában is alapos tisztogatást tartottak szükségesnek.

Már Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943-as politikai programtervezete is tartalmazta a "**náci mótely kiirtásának**" követelését⁵⁶, a moszkvai emigráns kommunisták 1944 szeptemberi akcióprogramja pedig a háborús bűnösök és hazaárulók mellett egy sor feloszlátandó szervezetet is megnevezett, amelyeknek egyúttal a **sajtóját is be kell tiltani**.⁵⁷ Együtt tartalmazta a fenti követeléseket az MNFF pártjainak - ill. némi módosítással (többek között a népellenes jelző elhagyásával) az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek is - programjává emelt 1944 novemberi MKP-javaslat. Ez a "**fasiszta, népellenes, német zsoldban álló**" szervezetek feloszlátása és **sajtójuk betiltása** mellett az I.rész 11.pontjában a sajtó mellett **az oktatásból, a kultúrából és a közéletből** is ki kívánja küszöbölni a

⁵⁵ Ld. **Zinner**: Adalékok... 138.o.

⁵⁶Ld. **Tilkovszky Lóránt**: Bajcsy-Zsilinszky programtervezete 1943-ból In: Kiútkeresés, 1943 Szerk: L.Nagy Zsuzsa, Burucs Kornélia Bp,1989 115-123.o.

⁵⁷A programot és vitáját részletesen ld. **Korom Mihály**: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944-1945) Bp,1981 244-252.o.

fasiszta mételet, a népellenes szellemet, a faji és nemzeti gyűlöletet.⁵⁸

Ezeknek a követeléseknek adtak hangot a felszabadult ország rész első újságjai, köztük a koalícióssá tett Délmagyarország. A prímét azonban a debreceni, kommunista irányítású Néplap vitte, amely szinte számról számra a legkeményebb fellépést sürgette: 1944 november 18.-i számának cikkében (Felelősségre vonjuk a fasisztákat) például olyan igazolási eljárást követelt, amely az aktív és a **passzív bűnösséget** is vizsgálja, ahol a tanúvallomások valódiságát halálbüntetés terhe alatt kell biztosítani, s ahol mindenkinek becsületbeli kötelessége a fasiszták irtása.

Az itt követelt tökéletes "tabula rasa" elérését szolgáló cikkhadjárat egyik állomásaként a Néplap december elején **elsőként követeli programszerűen a nácibarát, szélsőjobboldali könyvek kivonását a forgalomból.** A németbarát propaganda elleni razzia eredménytelenségén felháborodott cikkíró a debreceni könyvesboltokat járta végig, s a Mein Kampf, Göbbels naplója, vagy a "Göring, az ember és államférfi" című kiadvány mellett magyar részből Miltay István, Fiala Ferenc, Oláh György és Makkai János "fasiszta szellemiséget árasztó" munkáit tartja sürgősen eltüntetendőnek a boltokból.⁵⁹ Ugyancsak a Néplap közli december 10.-én dr. Sőregi János debreceni múzeum-és könyvtárigazgató írását a meginduló könyvkölcsönzésről, amelyben a tudós szerző a **teljes épségben megmentett** könyvállomány **kellő megrostálását** elengedhetetlennek tartja

⁵⁸A programot ld. Néplap, 1944 nov.30., kommentálva **Balogh Sándor-Izsák Lajos:** Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948) c.könyvének (Bp, 1977) 161-164. oldalán.

⁵⁹Könyvesbolti "razzia" 1944 december 7. A Néplap említett két cikke hozzáférhető a Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből 1944-1945 című kötet (Debrecen, 1980 Szerk: **Fehér András-Tokody Gyula**) 48-49. ill. 150-151. oldalán.

ahhoz, hogy **az új idők szellemében** tanulni, olvasni vágyó nagyközönség kielégíthesse szellemi igényeit.⁶⁰

A fasiszta szellemű könyvekkel szembeni fellépést sürgető politikai és szakmai hangok azonban még jóideig elhalkulnak a személyes felelősségrevonás követelésének fortissimója mellett. S bár 1945 elejére a kórus vezérszólamát egyre inkább az MKP és a lemaradni nem akaró, de egy-egy ütemmel mindig elkészni látszó SZDP fújja, a Kisgazdapárt pedig érthető megfontolásokból elkezd szolidabb és tárgyyszerűbb hangot megütni, decemberben még teljes a politikai összhang. Mindez vélhetőleg annak köszönhető, hogy valamennyi, mértékadónak tekinthető kommunista állásfoglalás is **kizárólag** a fasisztákkal szembeni fellépést követelte: "... most nem ismerünk más ellenséget, mint a német nácikat és gyalázatos hazaáruló cinkosaikat: Szálasi bűnszövetkezetét." - jelentette ki az Ideiglenes Nemzetgyűlésben Gerő Ernő.⁶¹ Az álláspontok egyezése természetesnek volt tekinthető akkor, amikor az ország másik felén még a németek és a nyilasok ellen folytak a harcok, így különösebb vita nélkül kerültek elfogadásra 1945 január 4.-én a közalkalmazottak **igazolási eljárására** és január 26.-án a **népbíróságok** felállítására és működési elveire vonatkozó kormányrendeletek.

Az igazolásokkal kapcsolatban azt kell kiemelnünk, hogy az eljárást szabályozó döntés 1939-ig vezette vissza a vizsgálat érvényességét (s így az MKP által eredetileg - még Moszkvában - tervezett 1941 júniusi időponthoz képest jócskán kitágította azt), és hogy a rendelet szövege a fasiszta jelző

⁶⁰ Megnyílik a Közművelődési Könyvtár könyvkölcsönző osztálya U.o. 152.o.

⁶¹ Gerő szavait idézi és a kérdéskört részletesebben bemutatja **Urbán Károly**: A szociáldemokrata párt és az értelmiségiek igazolásának kérdései 1945-ben c. tanulmánya In: Magyarország felszabadulás utáni politikai történetéhez Szerk: Izsák Lajos-Korom Mihály Bp,1979

mellett a "népellenesség" kategóriáját is alkalmazza. Ez a formula ugyan korábban szerepelt már az MNFF-programban, de hivatalos, jogi szövegbe való definiálatlan behelyezése megteremtette a lehetőséget a népellenesség későbbi parttalan értelmezésére.

A népbíráskodásról szóló rendelet⁶² - amellet, hogy megkülönbözteti a fasiszta és a népellenes bűnöket, enyhébbnek minősítve az utóbbit - precízen felsorolja a háborús bűnösség 5 pontos kritériumrendszerét, s ehhez fűzött kiegészítésében bevezet további hat, kisebb büntetéssel járó bűnösség-típust. A háborús bűnösök közé sorolja többek között azt, aki "1. nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban)...vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott" és "6. aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett." A népellenes bűnök már csak három pontban soroltatnak fel, s a jogszabály végére a **népellenes vétségben** elmarasztalandók jutnak. S ugyan a büntetések maximuma itt már csak 1 év fogház, az itt alkalmazott formulák a legtovább mennek a szellemi bűnösség körülírásában. Eszerint bűnös az is, "1. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban)...rádió útján... **népellenes vagy demokrácia-ellenes** intézkedések meghozatalát sürgette vagy a meghozottakat feldicsérte... 4. aki kényszerű szükség nélkül a **nép-vagy demokrácia-ellenes hírverés** szolgálatába szegődött."

Evvel a rendelettel a pontosan körül nem írt, és így tetszőleges értelmezésre lehetőséget adó jogi fogalmak sorába a népellenesség mellé csatlakozott a demokráciaellenesség is, a népbírósi joggyakorlat pedig szentesítette a "**szellemi bűnösség**" kategóriáját.⁶³

⁶² Ld. Dokumentumok Magyarország felszabadulásáról 1944-1945 Szerk: Esti Béla Bp,1975 104-108.o.

⁶³ A szellemi bűnösség jogelméleti megalapozása Bojta Béla államtitkár, a Népbírósi Országos Tanácsának tanácsvezetője nevéhez fűződik. Az új

1945 januárjának harmadik meghatározó eseménye a Moszkvában, 20.-án aláírt fegyverszüneti egyezmény volt, amely két helyen is rendelkezik a háborús bűnösségről. Az evvel vádolt személyekre vonatkozó 14.pontban, valamint a 15.-ben, amelyik a fasiszta politikai, katonai és katonai jellegű szervezetek felosztatását írja elő, beleértve ebbe azokat a szervezeteket is, amelyek **az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát** folytatnak... (Ez a látszatra általános formula a későbbiekben különös jelentőségre tesz majd szert, mert a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságot kisajátító Szovjetunió politikai érdekével egyenrangúnak tünteti fel a többi szövetséges hatalomét is - az ellenük irányuló szellemi hadviselés fórumaival szemben.)

A fegyverszüneti szerződés első pontjához tartozó Függelék emellett rendelkezett a német hadsereggel kapcsolatos dokumentumok (köztük **térképek**) átadásáról is, amit a honvédelmi miniszter átírata alapján a polgármesterek kötelező beszolgáltatást előíró lakossági felhívás formájában tettek közzé.⁶⁴

Magyarország 1946/4., januári számában pl. terjedelmes interjúban érvel a magatartás büntethetősége mellett, a konkrét cselekedeteken túlra is kiterjesztve ezzel a felelősségre vonás érvényességét, s ezt az álláspontját az 1947-es újjáépítő magyarok c. kötetben közölt tanulmánya (Népbírószági intézményünk 270-272.o.) is megerősíti. Ugyanebben a kötetben Ries István igazságügyminiszter egyenesen enyhének ítéli meg a szellemi bűnösökkel szembeni fellépést (Igazságszolgáltatásunk újjáépítése 269.o.), hivatkozva a példátlanul szigorú francia ítéletekre írók, újságírók, rádiópropagandisták és filmszínészek esetében, vitatkozva azzal a nézettel, miszerint a gyilkosságnál kisebb vétek volna a szellemi bűnözés. A jogi kardcsörtetés ellenére azonban Magyarországon csak néhány "szellemi bűnöst" sújtottak halálos ítélettel. **Gosztynyi Péter** szerint a másodfokon halálra ítélt Szálasi-sajtófőnök, Fiala Ferenc ügyével kapcsolatban Ignatus Pál fakadt ki Ries előtt, hogy "ami sok, az sok", az újságírót, akinek a kezéhez nem tapad vér, nem kell kivégezni... - Fiala végülis életfogytiglant kapott. (A magyar Golgota IV. A magyarországi politikai megtorlások vázlatos története Kritika, 1992)2 21.o.)

⁶⁴Ld.pl. Vörös János vezérezredes átíratát a budapesti főpolgármesternek (Csorba János) aki a miniszteri rendeletet hirdetményben tette közzé és függesztette ki. Sorsforduló II. 170-171.o.

Noha Állami Honvédelmi Bizottságának (ÁHB) 1944 október 27.-i határozata államhatalmi feladatnak minősítve a felelősségre vonást, nem írta elő a szovjet katonai hatóságok számára az evvel való foglalkozást, a szovjet diplomácia a tárgyalások minden szakaszában nagy figyelmet szentelt a magyar háborús bűnösökkel szembeni fellépésnek (ebben különösen Molotov jeleskedett), a szovjet katonai szervek pedig nem egy alkalommal intézkedtek saját hatáskörben a fasiszta személyek összeírásáról, letartóztatásáról.⁶⁵ Mindemellett a Szovjetunió számára ebben a szakaszban az volt a legfontosabb, hogy folytatódó hadműveleteihez nyugodt hátszínigot, nagyhatalmi-politikai manővereihez pedig csekély támadási felületet biztosítson. Egyszerre törekedett tehát a régi közigazgatás helyreállítására és a Szovjetunióval illetve a Vörös Hadsereggel szembeni ellenséges propaganda megszüntetésére. Ezért lett például állandó eleme a szovjet csapatok érkezésének a plakátok, falragaszok és hirdetések eltávolítása (még ha nem egy esetben a magyar hatóságok lassúsága miatt ezek még jódarabig olvashatóak is voltak)⁶⁶ és minden szovjetellenes megnyilatkozás szigorú tiltása.⁶⁷ Jellemző fényt vet a szovjet magatartásra a nagykállói járási főszolgabíró esete a "magasabbnak látszó orosz Parancsnokság" képviselőjével. Jelentésében leírja, hogy 1944

⁶⁵Ld.pl. a pécsi helyettes polgármester átiratát In: Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944 szeptember- 1945 április Szerk: **Karsai Elek** és **Somlyai Magda** Bp, 1970 I.kötet 286-287.o.

⁶⁶ Csorba János, Budapest első polgármestere például már január 23.-án, második hivatalos határozatában elrendelte a "nyilas-német vagy fasisztaszellemű falragaszok és feliratok eltávolítását" (Fővárosi Közlöny, február 26 4.o.), azonban még két héttel hivatalba lépése után is azt tapasztalta, hogy azok minden intézkedése ellenére sem tűntek el: 1945 február 7.-én büntetés terhe mellett szigorú utasítást adott a kerületi előljáróknak, hogy végre megtisztuljon a város az előző időszak plakátjaitól és hirdetéseitől (Sorsforduló... II.k. 172.o.

⁶⁷Erre ld. **Somlyai Magda**: A közigazgatási hivatalok helye, szerepe a felszabadulás időszakában In: Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről Szerk: Molnár János-Orbán Sándor-Urbán Károly Bp,1985 72.o.

november 5.-én orosz tisztek eloszlatták a Himnusz éneklésével kapcsolatos félelmeket és aggályokat (t.i.természetesen nem emeltek kifogást), csupán azt **kérték**, hogy **"az erős nemzeti érzületű imákat és énekeket** mi magunk a **saját hatáskörünkben ne engedélyezzük** énekelni."⁶⁸

Az újjászerveződő magyar közigazgatás és államapparátus persze külön előírások és rendeletek nélkül is tudta, hogy mit diktál a politikai pragmatizmus. Nem kevés azoknak a száma, akik saját hatáskörben intézkedtek, különösen az iskolák megindításakor a tanügy illetékesei. **"Nem szerepelhet** semmi olyan a nevelés-oktatás folyamán, ami **sértené a vörös hadsereg érdekeit** vagy **a Szovjet bírálatait jelentené...** és főleg nem az, amit az oroszok fasisztapropagandának szoktak nevezni..." - írja elő 1945 januárjában a pécsi tankerületi főigazgató.⁶⁹ A növendékek... "tartózkodjanak minden szovjetellenes megnyilatkozástól, sértegetésektől..." - fogalmaz a szegedi tankerületi főigazgató.⁷⁰ "Óvakodni kell a szovjetrendszerrel kapcsolatos meggondolatlan nyilatkozatoktól vagy célzásoktól" - rendelkezik hasonló szellemben debreceni kollégája, aki nem más, mint a tiszántúli református egyházkerület püspöke, Dr. Révész Imre. 1944 december 1.-én kelt bizalmas utasításában⁷¹ a püspök nem elégszik meg a fasiszta és a szovjetellenes jelenségek megnevezésével, hanem

⁶⁸Nagykálló, 1945 január 20. Ld. Sorsforduló... I.köt.591-592.o. Evvel a lépéssel egyébként a tisztek pontosan az 1944 októberi ÁHB-határozatnak megfelelően jártak el.

⁶⁹Jelentés a Vallás-és Közoktatásügyi Miniszternek 1945 január 22. In: Sorsforduló... II. 18-21.o.

⁷⁰A főigazgatóság értekezletének jegyzőkönyvét ld. Sorsforduló ... I. 66-67.o. A teljesség kedvéért tegyük hozzá, hogy a főigazgatói állásfoglalások végső soron a Vas Zoltán által az iskolaév megnyitása alkalmából kiküldött szempontrendszernek az aktualizálását jelentik.

⁷¹U.o. I.köt. 205-207.o. és Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye... 143-145.o.

további útmutatást is ad az iskolákból kigyomlálandó eszmékkel kapcsolatban:

"1. A német és... a magyar propaganda végzetes ferdítéseitől és elhallgatásaitól, uszításaitól... mentes tárgyilagos kép" kialakítását kéri **az angol birodalom, az Észak-amerikai Egyesült Államok** és a Szovjetunió valódi szelleméről, politikai, társadalmi, gazdasági rendszeréről és belső állapotáról..."

2. Óv "az 1920-1944 közti üres, felszínes és nem is mindig jóhiszemű **irredenta-ideológia**" felújításától

3. és a "**zsidókérdés** oly szellemben való feszegetésétől...vagy érintésétől", amely "szellem az elbukott régi rendszer tartozéka volt". A püspök egyenesen odáig megy, hogy

4. a régi rendszer "**feudális és kapitalista, illetőleg fasiszta**" szellemben írott tankönyveinek helyesbítésére is mozgósítja a tanárokat.

Hasonlóképpen rendelkezik 1944 december 19.-én a borsodi alispán, dr. Bónis Bertalan, amikor a főszolgabírákhoz az iskolák megnyitása alkalmából intézett rendeletében kiemeli, hogy "a tanítás anyagából **a demokratikus eszmékkel össze nem egyeztethető és irredenta** részek mellőzendők."⁷²

A fenti példák jól érzékeltetik, hogy miképpen csúsztak egybe 1944-45 fordulóján a magyar pártok és a kormányzat, valamint a helyi hatóságok szándékai és lépései a megszálló szovjet csapatok elvárásaival és a számonkérés hivatalos elveivel. Mi több, a Révész-féle utasításba tekintve már az is kiderült, hogy a **kifejezetten fasiszta személyekkel, intézményekkel és eszmékkel** szembeni fellépés követelése mellé már

⁷²Ld. Sorsforduló... I.köt. 278.o.

egészen korán társult a Horthy-korszak inkább konzervatív-feudálisnak, mint fasisztának nevezhető ideológiai hullámverésének hatását tompító szellemi ellensúly megteremtésének igénye. De a viszonylag egyértelműen megoldható személyes felelősségrevonással ellentétben még nem formálódtak ki a "szellemi bűnösökkel", a "fasizmus és a bukott rendszer ideológiájával" szembeni eljárások: ezek kialakulása a következő időszakra várt.

2. Törekvések a felelősök körének kitágítására

(1945 január - 1945 április)

Az igazoló bizottságok és a népbíróságok felállításának követelése a két munkáspárt vezetőségének összehangolt fellépését hozta. Radikális számonkérési elképzeléseik elvi részével szemben nem is merült fel korábban kifogás, de február elején alighogy megindultak az első eljárások, a konkrét ügyekben azonnal számtalan súrlódás keletkezett. A közigazgatásban korábban legkevésbé pozicionált MKP számára közvetlen politikai érdek lett minél több hivatali poszt "felszabadítása", s ezért nem lankadó sajtóhadjárattal igyekezett - sokszor indokolatlanul - növekvő számú elmarasztaló ítéletet kicsikarni. Nem akart lemaradni az SZDP sem. Offenzíváját februárban indította: "pusztuljon minden hitvány Szálasitanítvány"- ütötte meg az alaphangot a párt első budapesti nagygyűlésén Szakasits Árpád. A legtürelemtelenebb aktivisták pozíciószerző lendülete azonban nem elégedett meg a fasiszták és a nyilasok eltávolításával: ők már azt követelték, hogy "tűnjenek el a közhivatalokból **azok a szolgálattelkek is, akik minden ellenkezés nélkül szolgálták végig a különböző szélsőséges**

kormányzatokat."⁷³ A felelősségrevonás ilyen kiterjesztése azonban nem tudott túlsúlyra jutni a párton belül: a Népszavában február 20.-án közölt beszédében Kéthly Anna erőteljesen hangsúlyozta a fasiszták és a közömbösek közti különbséget, az előbbieknél börtönt, az utóbbiaknak pedig az "új világ szépségéről" való meggyőződést javasolva terápiaaként. A két munkáspárt dominanciájával működő Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) február 26.-án végülis ebben a szellemben intézkedett, amikor XV/1.-1945.sz. határozatában kizárólag "a **nyilvánvalóan nyilas** tisztviselők" felfüggesztésére hatalmazta fel a polgármestert és az alpolgármestereket, február 28.-án pedig a "**fasiszta alakulatnak**" minősített kamarákat oszlatta fel (XVI/6-1945).⁷⁴

A felelősségrevonás februárban ily módon még megmaradt az MNFF által közösen kijelölt mederben, noha egy-egy sajtóhullám már át-átlépte a gátakat. Felbukkant a munkáspárti frazeológiában a "**reakciós**" kategóriája, tovább bővítve a rugalmasan értelmezhető kitételek sorát, amelyek a számonkérésre vonatkozó jogszabályok **keretjellege** miatt érzékelhető veszélyt jelentettek, mert az igazolásba bevonandók körét potenciálisan kitérítgathették. Nem véletlenül változott meg a politikai paletta másik felének álláspontja a felelősségrevonással kapcsolatban. Noha nem léptek fel az igazolásokkal és a népbíróságokkal szemben, a hivalkodóan agresszív és ismétlődő munkáspárti megnyilatkozásokhoz képest teljesen visszafogottan foglaltak állást - sokszor pedig nem is érezték szükségesnek a tisztogatással kapcsolatos foglalkozást. A Független Kisgazdapárt (FKGP) február végi programtervezete például - nem véletlenül - sokkal fontosabbnak tartja a

⁷³ Idézi és az SZDP stratégiáját részletesen ismerteti **Urbán**: 94-97.o.

⁷⁴ A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945-46 Szerk: **Gáspár Ferenc-Halasi László** Bp, 1975 41.és 43.o.(A továbbiakban: BNB)

felelősségrevonásoknál azt, hogy a sajtószabadság "ne fajulhasson szabadossággá, és ne lehessen azt személyes támadások céljaira felhasználni".⁷⁵ Hasonlóképpen foglal állást a zászlót bontó Keresztény Demokrata Néppárt 1945 januári programja is⁷⁶: a sajtószabadság követelése mellett elutasítja a szabadság-és népellenes **szabadosságot**, de egy szóval sem tér ki a számonkérés és a felelősségrevonás kérdéseire. Programértékű nyilatkozataiban a Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Polgári Demokrata Párt (PDP) csupán a **német (germán) szellem** befolyása ellen emel szót. (Az NPP később viszont a hazai németség kollektív megbüntetésének egyik élharcosa lett.)

Akinek volt füle a hallásra, érthette: a mind szélesebb körre veszélyt jelentő munkáspárti türelmetlenséggel szemben felsorakozni látszottak azok az erők, amelyek a megrettent köztisztviselői karnak némi védelmet látszottak nyújtani. Február vége így még kiegyenlített helyzetet hozott: Rákosi február 25.-i budapesti beszédét, amelyben külön szolt a reakció elleni harcról és az igazolási eljárás fontosságáról, 80 ezren hallgatták, a hó végére időzített kormányrendeletek azonban továbbra is kizárólag a fasiszta maradványok eltüntetésére koncentráltak. Miután az igazolások és a népbíróságok csak a személyes felelősségrevonás kérdését rendezték megnyugtatóan, 1945 február 26.-án két fontos jogszabály tette teljessé a sort.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 529/1945.sz. rendelete a **fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetekkel** foglalkozott, s 25 pártot, egyesületet, intézményt nevezett meg azonnali hatállyal felosztatandóként. Az 530/1945.sz. rendelet pedig a **fasiszta szellemű és szovjetellenes**

⁷⁵Balogh-Izsák:174.o.

⁷⁶U.o.165-167.o.

sajtótermékek megsemmisítéséről intézkedett. Ez utóbbi dokumentum - amely lényegében az INDEX megszületését jelentette - a Magyar Közlöny megjelenési nehézségei miatt rendelet-társával együtt csak március közepén lépett hatályba, s még ezután is több mint egy hónapig kikerült a kormányzati figyelem fókuszából: részletes bemutatására és elemzésére így majd egy későbbi időpontban kerítünk sort. 1945 márciusa-áprilisa viszont fontos eseményeket tartogatott: a politikai küzdelem kiéleződését és evvel a számonkérés körüli feszültségek növekedését hozta.

Március elejétől a Szabadság és a Népszava mind támadóbb hangú cikkekben foglalkozott a számonkéréssel. A felelősség időhatárát kezdetben csak a publicisztika terjesztette ki, de amikor már az igazolások során is előfordult, hogy nem a kormányrendelet 1939-es dátumát, hanem a Horthy-korszak egészét tették vizsgálat tárgyává, akkor egyértelművé vált, hogy a napi politikai szándékoknak megfelelően **manipulálhatóak** a bűnösség kritériumai. Hol volt már az az idő, amikor kizárólag a fasiszta-nyilas fogalompár jelentette az ellenséget? S noha a "fasiszta" továbbra is a legleterheltebb jelző maradt, teljesen kiüresedett, mert sajátos metamorfózisa révén a politikai rabulisztikában már régen elszakadt eredeti jelentéstartalmától. Mindenre - még klasszikusan antifasiszta jelenségekre is - alkalmazható volt. A munkáspárti frazeológia egyre inkább a reakció elleni harcot helyezte az előtérbe, s a felelősségrevonás intézményeinek politikai karaktere miatt nagyon nehezen volt szétválasztható a taktikai szándék az igazságszolgáltatási tartalomtól. Evvel együtt mind képlékenyebbé, megfoghatatlanabbá váltak a terminusok. A Szakasits Árpád április 22.-i beszédében a fasizmus mellé kerülő **"feudális reakció, a csendőr-és szolgabíró-szellem maradványai, a lesben álló ellenforradalom"** már jellegzetesen hangulatkeltő szónoki fordulatok, s nem "fordíthatóak le" a

számonkérés nyelvére. Az SZDP egyes vezetői -köztük Horváth Zoltán - egészen a "teljes szellemi nagytakarítás" követeléséig jutottak el ⁷⁷, az MKP teoretikusainak és vezető publicistáinak leggyakoribb fordulatává pedig a "fasizmus és a reakció gyökereinek kiirtása" vált.

Nehogy azt gondoljuk azonban, hogy kizárólag a pártcsatározások országos színtereire szorítkoztak az előző periódus kulturális örökségével szembeni ideológiai-politikai indíttatású fellépések. Egész csokorra valót lehetne felsorolni azokból a helyi intézkedésekből, amelyek - sokszor megelőzve állami-vagy pártöntéseket - saját hatáskörben rendelkeztek betiltásról, megsemmisítésről. A német nyelv tanításának beszüntetése⁷⁸, a Horthyt és "a régi rendszer vezetőit ábrázoló arcképeknek, szobroknak a középületekből történő haladéktalan eltávolítása"⁷⁹ és az utcanév-változtatások⁸⁰ mellett 1945 márciusára már **"fasiszta folyóiratok**

⁷⁷Ld. erre **Urbán**: 100-101.o.

⁷⁸Az orosházi főszolgabíró pl. már 1944 decemberének elején(!) körrendeletet bocsátott ki e tárgyban. Ld. Sorsforduló... I. 269-270.o.

⁷⁹ A Csanád vármegyei Nemzeti Bizottság 1945 február 17.-i ülésén például 9:3 arányú szavazással hagyták jóvá - haladéktalan végrehajtás terhe mellett - a fenti javaslatot. (Ld. Sorsforduló II. 297-298.o.) Sok helyütt rendeletre sem várva történt meg e képek és szobrok eltávolítása, de következmény nélkül akár helyükön is maradhattak ezek. Érdemes megjegyezni, hogy elsőként a nyilas Nemzetvédelmi Propaganda Minisztérium rendelte el 1945 januárjában a Dunántúlon a "Horthy, Bethlen, Szinyei Merse!) arcképek - mint időszerűtlenek" levételét az egyházi-és népiskolákban. (Ld. Sorsforduló I.429.o.) A szobrok eltávolításával kapcsolatos hivatalos álláspont alapos áttekintését adja **Pótvó János**: Történelemszemlélet és propaganda. Budapest köztéri szobrai 1945 után Történelmi Szemle 1986/3-4 518-531.o.

⁸⁰ Az utcanév-változtatások is esetlegesen zajlottak. Egyes helyeken azonnal átkeresztelték a korábbi korszakra emlékeztető neveket - az utcák és terek hirtelenjében tucatjával történő Leninre és Sztálinra keresztelése ellen viszont maguk a szovjet hadsereg illetékesei lépnek fel. (Ld.pl. a Ragozin alezredes és a BNB vezetői közti megbeszélésről 1945 február 17.-én készült feljegyzést. Sorsforduló II. 284.o.) Másutt viszont még évekig háborítatlanul használták a régi elnevezéseket: a "reakciós rendszer maradványainak" efféle eltüntetése ellen majd csak 1948-ban indított kampányt az MKP Orbán László-vezette Propaganda Osztálya, de nem hatalmi fellépéssel, hanem a centenáriumi ünnepeket szervező Tájékoztatásügyi Minisztérium illetékes ügyosztályának tett javaslat formájában. (Az 1948 január 21.-i keltezésű levelet ld. új

összegyűjtésére és megsemmisítésére" vonatkozó utasításokat is találunk.⁸¹ Megmozdult a lakosság is: a Kis Újság tudósítása szerint Kálmán Oszkár főhajómester egyenesen 25 éves fasiszta-és nácibérenc cikkgyűjteményét bocsátotta a Népbíróság rendelkezésére, vidéken pedig az olvasók kifejezett kívánságára vontak ki a könyvtári forgalomból egyes kiadványokat.⁸² Az ilyen irányú helyi fellépések azonban - miközben jeleznek egyfajta társadalmi igényt - esetlegességükkel éppen annak legjobb bizonyítékai, hogy a lényeges lépéseket keresve a "nagypolitika" porondjára kell figyelniük.

A nagypolitikára, ahol 1945 áprilisában a két munkáspárt az ösztüzet az oktatási rendszerre és a Teleki Géza kezében lévő kultusztárcára irányította. Az offenzívát sajtó-kartácsok készítették elő, s ezeket követte a politikai fórumok "megdolgozása". Ennek a kampánynak a során született meg a **második újságcikk, amely a fasiszta könyvekkel szembeni fellépést** sürgette. A Debrecenben folyó politikai csatározásokkal egyidőben - a Nemzeti Bizottság munkáspárti tagjai március folyamán az egyetem antidemokratikus és reakciós szellemével szembeni fellépéseket követeltek -, március 28.-án a Tiszántúli Népszava, az SZDP helyi napilapja kel ki egy kölcsönkönyvtár kínálata ellen, amely tömegével tartalmazza a **"fasiszta ponyvát és az uszító sajtótermékeket, az aljasabbnál-aljasabb**

Magyar Központi Levéltár (UMKL) Tájékoztatásügyi Minisztériumi(TÜM) anyagai XIX-J-10. 123/1948. A továbbiakban az anyagcsoportra UMKL TÜM néven, ügyiratszám alapján hivatkozunk.(A Minisztériumnak egyébként közel több mint 30 doboznyi irata maradt fenn.)

⁸¹ A gyulai Nemzeti Bizottság például 1945 március 3.-án a helyi szélsőjobboldali lapok, a Futár és a Signal összegyűjtésére utasította a közigazgatási hatóságokat. Ld. Sorsforduló II. 323.o.

⁸²Hódmezővásárhelyen például Whys Béla helyi kiadású Nem!Nem!Soha! c.regényét kellett eképpen bevonnai. Ld.**Kőszegfalvi Ferenc**: A hódmezővásárhelyi közkönyvtár 1944-1952 között Könyvtáros, 1988/2 109-110.o.

és butábbnál-butább Szovjetunió elleni rémregényeket, hazug ellenforradalmi írásokat és más förmedvényeket.⁸³

Ez az összekapcsolódás folytatódott a nagypolitikai porondon is. A kulcsszavak: demokratikus oktatás és demokratikus tankönyv. A Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) április 11.-i ülésén Kállai Gyula "a **fasiszta métely kiküszöböléséről** az iskolákban" címmel terjesztett elő javaslatot, amelyben a régi szellemű oktatást és oktatókat, a Szovjetuniót támadó tankönyveket és az igazoltatások hiányát bírálja.⁸⁴ **Gárdos Dezső**, az SZDP Nevelési Csoportjának főtitkára pedig egyenesen egy broszúrát jelentetett meg, "Miért sorolható a magyar iskola a háborús bűnösök közé?" címmel.⁸⁵ A nagygyűlésekkel, petíciókkal, szenvedélyes újságcikkekkel zajló és az értelmiség különböző csoportjait is mozgósító átfogó támadássorozat⁸⁶ meggyorsította a kultusztárca munkáját, és egy radikális tankönyvfelülvizsgálatba kényszerítette bele az illetékeseket.

Teleki miniszter 1945 február 26.-i, debreceni rendelete, amelyet "az 1944/45. iskolai év szabályozása tárgyában" adott ki, ugyan már tartalmazta a "demokratikus szellemű világnézeti áthangolás" követelményét, de a tankönyvek felülvizsgálatáról és helyesbítéséről külön intézkedést ígért. Az 56001/1945. VKM sz. rendelet és annak végrehajtási utasítása azonban több mint egy hónapos késéssel, április 1.-én jelent meg csupán⁸⁷, s a kormány

⁸³(-n-ó): A közönség rendelkezésére áll egy debreceni kölcsönkönyvtár fasiszta gyűjteménye Megjelent még: Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar... 327-328.o.

⁸⁴ Ld. BNB... 85-87.o.

⁸⁵ **Urbán**: 99.o.

⁸⁶ **Jakab Miklós** Társadalmi változás és a magyar értelmiség 1944-1948 (Bp,1979) című könyvében idézi a pécsi tankerületi főigazgató levelét, aki már 1945 januárjában(!) felhívja minisztere figyelmét a helyi sajtó meg-megújuló támadásaira. 47.o.

⁸⁷A debreceni **Hivatalos Közlönyben** megjelent rendeletet ld. még a Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról (1945-48) c. kötetben (Összeállította és a bevezetőt írta: **Dancs Istvánné** Bp, 1979 180-181.o.)

Budapestre való költözése is eredményezett némi csúszást: a Minisztertanács elé is beterjesztett tankönyvfelülvizsgálati rendelet április 19.-én született meg⁸⁸, s májusban került a nyilvánosság elé. Evvel a lépéssel Teleki a már Debrecenben megkezdett, de csak igen vontatottan haladó **központi tankönyvfelülvizsgálattal** szembeni támadások méregfogát igyekezett kihúzni, hiszen a rendelet pusztán az **iskolánkénti** felülvizsgálatot írta elő, "**addig is, amíg a... központi felülvizsgálat... befejezhető lesz.**" A rendelet értelmében minden iskolában háromtagú **bizottságot** kell alakítani, amely az igazgató által kijelölt két szaktanárból és a nevelői szakszervezet helyi szervének delegáltjából áll. A bizottság feladata az iskolában használt tankönyvek teljes felülvizsgálata, valamint az egyes tankönyvek módosítására és a módosítás tartalmára vonatkozó javaslatok megtétele, amelyet tantestületi ülésen kell határozattá emelni. A javaslatnak külön kell megjelölnie a **teljesen elhagyandó** részeket és a **módosítandó** passzusokat. A javaslat kialakításához a rendelet többek között különböző "tájékoztató szempontokat" sorol fel. A történeti tankönyvekből az 1914-18.évi világháborút követő korszakot tárgyaló részeket el kell távolítani, és **összegyűjtve, zár alatt kell** az iskolában megőrizni; különös gonddal kell megvizsgálni azokat a részeket, amelyek "a **Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójára, az ezzel szövetséges hatalmakra, a marxista szocializmusra és az ú.n. imperialista törekvésekre** vonatkoznak". Finom körülírással jelzi a rendelet az irredenta részek és a német-olasz mintájú szociális-nemzeti jelszavakra épülő megközelítések korrekciójának igényét.

⁸⁸ A minisztertanácsi előterjesztést és az 1883/1945.sz. rendeletet ld. U.o. 185-187.o. és Rendeletek Tára 1945 536-37.o. A kérdésre ld.még **Póth Piroska**: A koalíciós pártok kultúrpolitikája 1945-1948 között Századok, 1985/2 502-503.o.

Úgy tűnik, a rendelet - különösen annak ideológiai-politikai vonatkozásai - némiképp mérsékeltek a kultusztárcára nehezedő nyomást: a sajtóhadjárat élharcosa, a Szabadság elégedetten kommentálta az intézkedést ⁸⁹, és a témával foglalkozó cikkekben egyre inkább az új, demokratikus szellemű tankönyvek sürgetése vette át a vezető szerepet.⁹⁰

Hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság április elején Budapestre költöző illetékeseinek nem került el a figyelmét az a tény, hogy az elvi döntések és a rendeleti megerősítések ellenére a régi szellemiség kigyomlálása lassan, nehézkesen haladt. A szovjet megbízottak határozottabb és erőteljesebb megoldásokat kezdtek követelni, a kormány intézkedéseinek betűi mellé pedig szankciókat és konkrét lépéseket sürgettek. Fellépésük nyomán a tankönyv-revízió összekapcsolódott a "fasiszta sajtótermékek" begyűjtésének már közel egy hónapja tartó, de szintén döcögősen haladó ügyével. Az események hirtelen felgyorsultak, és a kérdés tartósan, több hónapig a politikai figyelem fókuszába került. 1945 áprilisának utolsó napjaiban megkezdődött az INDEX tényleges története.

⁸⁹ Felülvizsgálják a tankönyveket 1945 május 18. 3.o.

⁹⁰ Minderre ld. többek között **Cserépfalvi Imre**: Egy könyvkiadó feljegyzései 1945-1963 Bp, 1989 c. könyvének "Tankönyvek" c. fejezetét 42-50.o.

III. AZ INDEX: SZAKASZOK ÉS AKCIÓK

1. A kezdet (1945 március - május)

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 február 26.-i kelettel adta ki a **fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről** intézkedő 530/1945. M.E.sz. rendeletét, mint - preambuluma szerint - a Moszkvában január 20.-án megkötött fegyverszüneti egyezmény 16.pontjának végrehajtását szolgáló kormánydöntést.⁹¹

A rendelet 1.&-a alapján "**Meg kell semmisíteni** a könyvnyomdák, könyvkereskedők, köz-és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő **minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolat)**, tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg. (Kiemelések tőlem: Z.K.L.) Különösen és kivétel nélkül megsemmisítendőek a fasiszt (nemzeti szocialista) politikusok fasiszta szellemű életrajzai, nyilvánosan elmondott beszédei, fasiszta állampolitikát méltató tudományos színezetű művek, a német hadviselést feldicsérő sajtótermékek, a fasiszta politikusoknak ily szellemű művei, a fasiszta pártoknak és kiadóhivataloknak összes politikai jellegű kiadványai, vagy ilyen vonatkozású szépirodalmi termékei..."

A felsorolt intézmények és magánszemélyek a 3.& alapján kötelesek a rendelet hatálybalépésétől számított **15 nap** alatt az 1.&-ban körülírt sajtótermékeket a törvényhatóság első tisztviselője által kijelölt

⁹¹ Rendeletek Tára 1945 50.o.

gyűjtőhelyre szállítani, a tisztviselőknek pedig az őrzésről kell gondoskodnia, mindaddig, amíg a behordott anyag **zúzómalomokba** szállítása meg nem történik.

A rendelet szigorú szankciókat tartalmaz: a megnevezett sajtótermékek kiadása, kinyomtatása, utánn nyomása, forgalomba hozása, az országba való behozása és másnak történő **átadása** egyaránt **büntettnek** minősül⁹², a **bűnvádi eljárás pedig a népbíróság hatásköre** alá tartozik. Enyhébb esetben **kihágásról** van szó, de a büntetés ebben az esetben is súlyos: hat hónapi elzárás (háború idején), valamint 8000 pengős pénzbüntetés.

A rendelet tüzetes tanulmányozásakor azonnal feltűnik, hogy a címben is jelzett "fasiszta szellemiség" és "szovjetellenesség" közül a szöveg **kizárólag** a fasiszta minőséget magyarázza meg, hételemű (!), feltűnően precíz felsorolásban. Sem a szovjetellenesség, sem az egyetlen alkalommal megemlített antidemokratikus mivolt közelebbi tartalmára nincsen azonban egyetlen egy konkrét utalás sem...

Még ennél is különösebb, hogy a rendelet a fegyverszüneti egyezmény 16.pontjának végrehajtásaként született meg, de **sem a hivatkozott szerződés helyen, sem annak vonatkozó függelékében** nem találunk kapcsolódó értelmű kifejtést, magyarul: az egyezmény 16.pontjában **másról van szó**. (Nevezetesen időszakai vagy nem időszakai irodalmi termékek **kiadásáról, behozataláról és terjesztéséről**, valamint

⁹²A büntett körülírása az 5.&-ban nagy jogi baklövéssel történik, mivel a rendelet az 1931.évi III.t.c.1 &-ában megjelölt eseményekre hivatkozik, az idézett törvénycikk azonban egészen mással (a fegyveres testületek kötelekeiben szolgálatot teljesített legénységi állományú egyének köz-és magánszolgálatban való alkalmazásával) foglalkozik. A durva lapsusra Rosta László főjegyző a BNB 1945 augusztus 1.-i ülésén a rendelet komolyságát és jogi megalapozottságát veszélyeztetőként hívta fel az illetékesek figyelmét. Ld. BNB Jegyz... 202.o.

színelőadások rendezéséről, mozgóképek bemutatásáról, a rádióállomások, a posta, a távíró és a távbeszélő működéséről, mint amelyek a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal való **megegyezés** alapján történnek.⁹³) Mindezen még az sem változtat, hogy a kormányrendelet 2.&-a egy mondatban érinti a megjelölt sajtótermékek kiadását, utánnomását, forgalomba hozatalát és terjesztését is, mivel ez csak kiegészítő jellegű pontosítás. Az intézkedés **lényegi eleme** a már korábban megjelent könyvek és újságok megsemmisítése: ilyen értelemben félreérthetetlenül **visszafelé** tekintő, szemben a fegyverszüneti egyezmény **jövőbeni** érvényességű köteleivel.

Jogilag tehát feltétlenül kétes és megalapozatlannak tekinthető a fegyverszüneti egyezményre való hivatkozás⁹⁴; a szovjetellenesség és az antidemokratikusság érvényességi körének ki nem jelölése pedig olyan jogelméleti nonszensz, amely a beszolgáltatás rövid időhatárára és a különösen szigorú szankciókra való tekintettel a gyakorlatban is ellehetetlenítte a végrehajtást.

Meglepő-e ezek után, hogy a rendelet március 17-i hivatalos megjelenése után többhetes csend és érdektelenség következik? Aligha. Néhány szorgalmas Nemzeti Bizottság sietett eleget tenni a felszólításnak⁹⁵, de a felhívást "országos érdektelenség" fogadta. Mindennél többet mond az

⁹³ A szöveget ld. **Korom**: Id.mű 203.és 206.o.

⁹⁴A magyar kormányzati dokumentumok és hivatalos megnyilatkozások szóhasználata csak következménye a SZEB mindenkori követeléseinek, a fegyverszüneti egyezmény adott pontjára ugyanis a szovjet illetékesek hivatkoztak unos-untalan, a magyar fél pedig kényszerűen át-átvette az indoklásba ezt a jogalap-erősítőnek tűnő elemet. Ugyanilyen módon hivatkozott a SZEB a tankönyvek esetében is a 16.pontra, noha ott még kevésbé lehetett szó korrekt szövegértelmezésről. (Utóbbira ld. **Kovács Éva**: A vesztes ország tankönyvei História 1991/5-6 57.o.)

⁹⁵ Ld. Pl. **Csépány István**: Pásztor története In: Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarországtörténetéből Szerk.: Glatz Ferenc Bp, 1971 102.o.

az 1945 április 11.-i jegyzőkönyv-részlet, amely a Budapesti Nemzeti Bizottság kultúrpolitikai napirendjének vitáját örökítette meg. Az előadó, **Supka Géza** többek között azt javasolta, hogy a BNB szólítsa fel a kormányt: másítsa meg az 530/1945-ös rendeletét olyanképpen, hogy a beszolgáltatandó sajtótermékek gyűjtőhelye az Országos Széchenyi Könyvtár legyen, ahol a "tilalmas anyagból egy-egy példányt zárt kezelésben" ráadásul meg is őriznek. A javaslatra egyetlen reakció érkezett: a határozathozatal előtt **Gerő Ernő** rezignáltan jegyezte meg, hogy a kormány rendeletét "nem is hajtják végre".⁹⁶

Hogy érvényt szerezzen az "530-asnak", Dálnoki miniszterelnök április 23.-án kiadta az ennek **végrehajtásáról** intézkedő 1330/1945 M.E.sz. rendeletét.⁹⁷

A rendelet azt igéri, hogy "folyamatban van a pártok kiküldötteinek közreműködésével... a megsemmisítendő... irodalmi termékek, filmek és kották teljes kimutatásának összeállítása", és felszólítja valamennyi törvényhatóságot, társadalmi intézményt, könyvkiadó vállalatot, az MTI-t és a sajtót, valamint külön pontban a nemzeti bizottságokat és a nagyközönséget, hogy támogassák a hatóságokat a begyűjtésben, s esetleges javaslataikat, felterjesztéseiket az akció "illetékeséhez", a Miniszterelnökséghez juttassák el. A törvényhatóságok első tisztviselői utasításként kapták meg a beszolgáltatás lebonyolítását, a tárolás megszervezését, a beszolgáltatott sajtótermékekről két példányos kimutatás készítését és 15 napos határidő kitűzését és betartatását (2.,3.,5.&.) Az elszállításról a rendelet későbbi intézkedést helyezett kilátásba.

⁹⁶ Ld. BNB... 89.o.

⁹⁷Rendeletek Tára 1945 112.o.

A gyors végrehajtásnak kedvezni látszott április második felének megélénkülő érdeklődése a szellemi bűnösség és evvel együtt a korábbi korszak nyomtatott emlékei iránt. A pártok napilapjai nap mint nap adtak hírt egy-egy prominens nyilas újságíró, író, propagandista letartóztatásáról. A sajtókampány élén meglepő módon a **Kis Újság** járt, amelynek riporterei nem mulasztottak el egyetlen alkalmat sem, hogy színes, izgalmas tudósításokat közöljenek egy-egy elfogott egykori sajtócézáról, de ha éppen nem volt letartóztatás, akkor is bő terjedelemben foglalkoztak a **Nemzetőr** és az **Egyedül Vagyunk** szerkesztőségének tivornyáival, tettek látogatást Milotay Istvánnak, az **Új Magyarság** hírhedt főszerkesztőjének elárvult lakásában, vagy böngésztek végig sokatmondó forgácsokért az **Összetartás** legutolsó évfolyamait. Nürnberg közeledtével ugyancsak a Kis Újság tartotta szükségesnek, hogy kitérjen a háborús bűnösök kérdésére, akik közé mindenki odatartozik, aki "azt (mármint a háborút Z.K.L.) az **egész elmúlt korszakban szellemileg és politikailag** előkészítette".⁹⁸

A Kis Újság ilyenfajta szerepvállalását hiba volna egyszerű szenzációkeresésként értékelni: jóval többről van szó. A háborús bűnöskeresés frazeológiájában tavasszal meggyökeresedő - elsősorban munkáspárti oldalról favorizált - jelzők parttalan használata összekapcsolódott az igazolási-népbírósi eljárások kiterjesztésének politikai szándékával. A Kisgazdapárt olyan helyzetbe került, hogy nem engedhette a kommunistáknak kisajátítani a fasisztaüldözést, de támadási felület kínálása nélkül közvetlenül nemigen tudta felemelni szavát ennek rosszindulatú politikai tendenciái ellen. Kapóra jött azonban a kompromittált nyilas-garnitúra sajtó-tábornokainak növekvő számú

⁹⁸ M.R.(véltetőleg **Major Róbert**): Háborús bűnösök - háborús bűnök Kis Újság, 1945 április 25. 1.o.

kézrekerülése, és a háborús főbűnösök 276 fős listájának⁹⁹ április-végi nyilvánosságra hozása: az FKGP demokráciaféltő mivoltát mi sem bizonyíthatta fényesebben, mint vezető lapjának nem lankadó buzgalma a nyilasok felelősségre vonásának követelésében. A Kis Újság lendülete egészen odáig vitte a lap egyik újságíróját, hogy április 25.-i cikkében fasiszta tudósokként rontson Hajnal Istvánra, Domanovszky Sándorra, Mályusz Elemérré és másokra, mint akik "tudományos mázt adtak egy tudománytalan és embertelen barbarizmusnak". (Furcsa helyzet: a korszakban végig a baloldali laptámadás - kispap védekezés a koreográfia, ezúttal azonban pont fordítva történt: **Erdei Ferenc** védte meg Hajnalt és Domanovszkyt a vádaktól, amit a Kis Újság erőtlen viszontválasza reménytelenül igyekezett ellensúlyozni május 5.-én.)

A BNB április 25.-i ülésén **Szakasits Árpád** kultuszminiszteri rendeletet sürgetett, amely azonnali hatállyal előírja a fasiszta és szovjetellenes könyvek eltüntetését " a közkönyvtárakból,de különösen az iskolai könyvtárakból", **Kossa István** pedig az "imperialista rezsim szobraira" vonatkozó intézkedéseket követelt (Érdekes momentum, hogy a BNB határozat (XXVII/17-1945.BNB)¹⁰⁰ végülis **fasiszta** könyvekről, valamint **irredenta és ellenforradalmi** emlékművekről beszél.) A Népszava ugyanezen a napon 3.oldalán már egyenesen azt követeli, hogy "...elsősorban azokat a könyveket és egyéb sajtótermékeket kell elpusztítani, melyek a Szovjet-Unió ellen íródtak."

Hogy a mindinkább erősödő szovjet és koalíciós igényeknek eleget tegyenek és végre "sínre kerüljön" a fasiszta könyvek ügye, a

⁹⁹ A két részletben közzétett listák együttesen 99 nyilas szellemi vezetőt soroltak fel:írókat, újságírókat, egyetemi tanárokat, színészeket. Közülük nemsokára több mint két tucat személy kerül valamilyen művével az INDEX-re.

¹⁰⁰ BNB ...118-119.o.

Miniszterelnökség Sajtóosztályának bábáskodásával előbb egy három tagú bizottságot hoztak létre a könyvek, sajtótermékek, filmek és képzőművészeti alkotások jegyzékének összeállítására, majd három szakértői bizottságot alakítottak az egyes területek alaposabb áttekintése érdekében. A szakbizottságok közül elsőként a "fasiszta szellemű zeneművek névjegyzékét"elkészítő csoport tagjai találkoztak¹⁰¹, majd április 28.-án az 1330-as.sz. rendeletben ígért **Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottságot** (a továbbiakban: FJB) hívták életre. Ezt követte a filmekkel és a színdarabokkal foglalkozó bizottságok megalakítása. Mindezek előtt azonban **Balogh István** miniszterelnökségi államtitkár - a közismert pap-politikus, a "páter", aki ezidőtájt a legbefolyásosabb politikacsinálók közé tartozott - értekezletet tartott a "magyar szellemi és művészeti élet kitűnőségeinek" részvételével, amely mintegy "össztársadalmi legitimációt" igyekezett adni az újbóli fellépéseknek. Az értekezleten jelen volt **Kodály Zoltán, Zilahy Lajos, Pátzay Pál, Szőnyi István, Ortutay Gyula**, valamint az egyházak, a kulturális intézmények, az Újságírószövetség és a kultuszminisztérium képviselői. A nyilvánosságra hozott tájékoztató szerint¹⁰² az értekezlet "egyhangúan kimondotta, hogy... az aljas "műveket", amelyek csak hivalkodnak a szellemi termék köntösében, a legsürgősebben el kell távolítani az új magyar életből, hogy mételyező hatásuk alól mindenki megszabaduljon... a problémának a megoldása

¹⁰¹A zenei bizottságról hézagos ismereteink vannak. A VKM Elnöki Osztályának anyagai között talált feljegyzés szerint a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 1945 április 16.-án a Miniszterelnökség kérésére három főt delegált a bizottságba. Dr. Kókai Rezső, a főiskola tanára, Rékai András, az Operaház rendezője és Szabolcsi Bence, az ismert zeneíró május 18.-ig több ülésen is részt vettek. Rajtuk kívül egyedül dr. Révy Kornél miniszteri titkár nevét ismerjük, aki hivatalból volt a bizottság tagja. Ld. UMKL XIX-J-1-s 2164/1945 és 65/1945

¹⁰² Kiirtják a könyvégetők "szellemi termékeit" Kossuth Népe, 1945 április 29. 5.o.

rendkívül sürgős...a könyvégetők szellemében alkotott írás és egyéb művek egyetlen napig sem maradhatnak közforgalomban."

A köztudatba ily módon bevezetett könyvbizottság vezetésére Faust Imrét kérték fel.

Faust Imre (1897-1963) személyében a baloldali könyvkiadás legendás alakjára esett a választás. A kezdő könyvtáros a Tanácsköztársaság idején vöröskatonaként harcolt, ezért 1921-ben emigrálnia kellett. Újvidéken telepedett le, itt a Vajdaság c. napilap kiadóhivatalát vezette és belépett a Kommunisták Jugoszláviai Pártjába. A huszas évek végétől azonban újra Magyarországon élt és baloldali művek kiadásával, terjesztésével foglalkozott, 1940-től a Kelet Népe kiadóhivatalát vezette. A Társadalmi Szemle kiadásáért 1933-ban fogházbüntetést kapott, később internálták és a Gestapo is letartóztatta. Szabadulása után azonnal a "tűz" közelébe került, tagja volt az 1944 szeptemberében Moszkvában a fegyverszüneti egyezményt előkészítő tárgyalásokat folytató négy fős küldöttségnek. 1945 januárjában Vas Zoltán a Szikra-vállalatot kívánta rábízni, amennyiben rendezzi párttagságát. Márciusban meg is kapta az MKP-tagkönyvet, de ezt néhány nap múlva máig tisztázatlan okok és körülmények következtében visszavették. Ily módon Faust nem volt az MKP tagja, mégis egyszerre élvezte a kommunisták és a szakma bizalmát. 1945 január 21.-én felkérést kapott a Magyar Művészek Szabadszervezetétől, hogy a könyvszakma patinás szervezetének, a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének (MKKOE) újrakezdését segítse, Ideiglenes Intézőbizottság megalakításával. Faust ennek elnökeként és a könyvszakma igazolóbizottságának pártonkívüli tagjaként vett részt az 1945-ös év eseményeiben, s vívott ki magának elismerést a kollektív szerződésekről a munkavállalókkal folytatott

tanácskozásokat vezető bizottság vezetőjeként. 1946 augusztusában a kiadók képviselőjeként az Egyesület elnökhelyettese lett. 1947-től kényszerpályára került, 1949-ben letartóztatták, 1954-es szabadulása után már nem tért vissza a könyvszakmába.¹⁰³

Faust mellé 20 tagú bizottságot nevezett ki a Miniszterelnökség, Balogh István páter jóváhagyásával. A Magyar Nemzetben május 16.-án megjelent első két lista "alkalmából" közzétették a teljes névort is. Eszerint Fauston kívül Kalotai Gábor, Nagy Lajos, Boross Elemér, Török Rezső, Stella Adorján, Staud Géza, Máté Iván, Vajda Imre, Rónay György, Bókay János, Balla Antal, Bálint Lajos, dr. Bisztray Gyula, dr. Magyar Bálint, Vígh Károly, Székely Endréné, dr. Péntes Baldwin, dr. Láng Nándor és Végváry Ferenc alkotta a bizottságot.

A bizottság összetételével a magyar szellemi élet különböző színtereit igyekeztek reprezentálni, s létszám-mandátumaik alapján az egyes területek delegáltak tagokat a bizottságba. A könyvszakma (**Bókay János**, a Révai vezérigazgatója), az Írószövetség (**Bálint Lajos**, a szövetség ügyvezető titkára és **Boross Elemér** főtitkár), az írók (**Nagy Lajos**, **Rónay György**, **Török Rezső**), az újságírók (**Stella Adorján**, a Világ olvasószerkesztője, **Máté Iván**, a Szabad Nép munkatársa), a tudósok (**dr. Bisztray Gyula** irodalomtörténész, egyetemi tanár, **Balla Antal** történész-gazdaságtörténész, később tájékoztatásügyi miniszter, **Láng Nándor** régész

¹⁰³ A Faust-életrajzra ld. Magyar Életrajzi Lexikon (MÉL) I.köt. Bp,1967 473-474.o. 1945 utáni tevékenységét több ponton érinti **Varga Sándor**: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedeleme 1945-1957 Bp,1985. Sajnos Faust irathagyatékának nagy részét vélhetőleg 1949-ben, letartóztatása után az ÁVH megsemmisítette, mert amikor 1963-ban a Legújabbkori Történelmi Múzeum Pécsről, Faust akkori lakóhelyéről elszállított dokumentumokat, már alig néhány irat, könyv és fénykép maradt csak. Az akkori Párttörténelmi Intézetbe került sovány anyagban a jegyzéket összeállító bizottsággal kapcsolatban semmilyen feljegyzés nem maradt fenn.

és klasszika-filológus, **Vajda Imre** közgazdász, ekkor kereskedelem-és szövetkezetügyi államtitkár) , a pedagógusok (**Székely Endréné**, a pedagógusszakszervezet titkára és **Vígh Károly**, a szakszervezet egyetemi és tudományos tagozatának titkára), az egyházak képviselői (Rónay György mellett, aki ekkor a Vigilia szerkesztőségének is tagja, **dr. Pénzes Baldwin**), valamint színházi szakemberek (Bálint Lajos és Boross Elemér mellett **Staud Géza** és **dr. Magyar Bálint**) is bekerültek. Többen egyúttal pártjukat is képviselték (Vajda Imre például 1945 áprilisától az SZDP központjának értelmiségi titkára, Balla Antal a kisgazdapárt egyik meghatározó alakja volt).

A bizottság azonban ebben az összetételben talán sohasem ülésezett: a munka oroszlánrészét azok a neves könyvtári szakemberek végezték el, akik Faust felkérésére segítették a Bizottság munkáját. **Dr. Goriupp Alisz, Kóhalmi Béla, Tiszay Andor és Mátrai László** egyúttal a nagy könyvtárakat (Széchenyi, Fővárosi, Egyetemi) is képviselték, s rajtuk kívül még jónéhány könyvtáros bekapcsolódott a listakészítésbe. Faust 1945 decemberi kimutatása szerint a hivatalosan kinevezett 20 fős bizottságból már csak négy fő - ő maga, Magyar Bálint, Végváry Ferenc és Kalotay Gábor vett részt a december 1.-i, 8.-i és 15.-i üléseken -, miközben rajtuk kívül további **nyolc** fő volt tartósan jele (**Dr. Danzinger (Agárdi) Ferenc, Droszt Olga, Fischer Péter, Komlós Aladár, Rácz Zoltán, Vértes Jenőné, Bíró Éva, Tiszay Andor és Kelemenné** (sic!))¹⁰⁴ Működésének két éve alatt a bizottság mindenesetre jócskán átalakult,¹⁰⁵ s az bizonyosnak

¹⁰⁴Faust Imre 1945 december 15.-i kimutatását ld. UMKL Miniszterelnökségi iratok (A továbbiakban MEI) XIX-A-1-j 9656/1945.

¹⁰⁵A **Csécsy Imrének** a Huszadik Század 1947/1-es számában megjelent írásában (Fasiszta könyvek sorsa 87.o.) hozzá nem értéssel vádolt bizottság nevében Faust Imre és Rácz Zoltán könyvkereskedő tiltakozott a "bürokrata"jelző ellen, mivel az (akkor már csak) **16 fős** bizottságban "egy könyvkiadó" négy író és újságíró, két jogász, egy

látszik, hogy a hivatalos húsz fős lista csak "kirakati" célokat szolgált, a döntések szűkebb körben dőltek el.¹⁰⁶

Az előkészítő munkát végző megbízottak kezdetben heti két alkalommal tartottak ülést a Röck Szilárd utcában, ahol Faust lakása és kiadóhivatala volt. Amikor a hivatalos létszám a meghívott könyvtárosokkal együtt húsz fő fölé emelkedett, az összejövetelek helyszínét a Nyomdász Szakszervezet Gutenberg utcai székházába helyezték át.¹⁰⁷ A szempontok tisztázása után ritkultak az ülések, de továbbra is rendszeresen, hetente tartottak megbeszélést. 1946 elejétől a rendszeresség is megszűnt, az érintetteket esetlegesen toborozta össze a bizottság vezetője.

A bizottság munkamódszere a következő volt. A minden kétséget kizáróan listára teendő műveknél nem sokat időztek, ám ahol a "fasiszta szellemiség" nem volt egyértelmű, ott kijelölt előadók előterjesztéseit követő vita után döntöttek. A vita pedig nem is ritkán azt eredményezte, hogy az előterjesztésnek csak meghatározott hányadát minősítették tiltottnak, jónéhány könyvet "felmentettek."¹⁰⁸

egyetemi magántanár és **öt könyvtári szakember** volt. (Utóbbiak a húsz fős 1945 áprilisi névsorban még nem is szerepeltek). A Huszadik Század 1947 május-júniusi számában egyébként a Helyesbítés és pótlás rovatban Csécsy közli is a tiltakozást, avval a megjegyzéssel, hogy ha ennyi szakértő volt a bizottságban, akkor annál rosszabb a bizonyítványuk...(176.o.)

¹⁰⁶Ezt a helyzetet különösen jól jellemzi a bizottság egyetlen élő tagjának, **Vígh Károlynak** a visszaemlékezése. Miután Béki Ernőtől, a szakszervezet vezetőjétől megkapta a bizottsági részvételre való felkérést, egyetlen alkalommal sem volt jelen bizottsági ülésen. (Később, a hetvenes évek elején Goriupp Alisz pendítette meg közös munkahelyükön, hogy tudja-e, miféle bizottságnak volt tagja 1945-ben - de Vígh Károly akkor már nem is emlékezett erre, olyannyira nem vett részt a munkában.) Vígh Károly személyes közlése 1992 április 7. kedd.

¹⁰⁷Tiszay Andor visszaemlékezését Markovits Györgyi kézírata alapján idézi **Berkó Id.** mű 15.o.

¹⁰⁸A Világnak a Bizottság 1945 június 2.-i üléséről szóló aznapi riportja szerint például a minden további nélkül indexre tett Imrédy- Megyery Ella- és Fábián Béla-könyvek

A megalakulást követő hetek intenzív munkájának eredményeképpen május közepétől sorra láttak napvilágot a Bizottság által készített listák, amelyeket rögtön elkészültük után, darabonként jelentettek meg a Magyar Közlönyben és a napilapokban. A névsorokon napokig csemegéztek a lapok, hiszen egy-egy neves szerző ismertebb művének indexre tétele - vastagon kiemelve - ugyancsak olvasócsalogató hírnek számított.

Az első, **szinte kizárólag fasiszta műveket tartalmazó** listák megjelenését **osztatlan egyetértéssel** fogadta a közvélemény és a koalíciós partnerek mindegyike. A kiscgazda sajtóban és a május közepén induló mértékadó polgári Világ hasábjain szinte egymást licitálták felül az újságírók. "Ne csak a fasiszta művektől tisztítsuk meg a jelent, hanem a jövőből is dobáljuk ki könyörtelenül a közönségsikerre spekuláló zugirodalmat!" (**Demokrácia**, május 13, a sokatmondó "Hadijelentés a kultúrfrontról" c. cikk **Betűfront** c.alfejezetében)¹⁰⁹ "Remélhetően mihamarabb sor kerül további jegyzékek összeállítására, mert a már közölt könyvek távolról sem merítik ki azoknak a műveknek a sorát, amelyeket mint fasiszta irodalmat tart számon a közvélemény." (**Világ**, május 16.)¹¹⁰ Feltűnő ugyanakkor, hogy a kiscgazda és polgári sajtó továbbra is kizárólag a fasiszta irodalommal szemben rántott lándzsát, a támadások

mellett az előterjesztésben báró Brandenstein Bélának több műve is szerepelt, de végülis csak egyetlen könyve (A hivatásrendi társadalom bölcséleti alapjai) került listára. Egyik előterjesztett Ignác Rózsa művet sem helyezte viszont indexre a bizottság, mivel sem a Rézpénz, sem a Született Moldovában c. regényt nem tartotta sértőnek a román-magyar barátságra.(4.o.) Érdekes, hogy ugyanezen az ülésen döntötték el Rab Gusztáv Belvedere c. könyvének INDEX-re tételét, hogy aztán majd a negyedik jegyzékben helyreigazításként megállapítsák: "nem fasiszta könyv. A jegyzékből törlendő."

¹⁰⁹ A Demokrácia az FKGP reprezentatív hetilapja volt, ifj.Tildy Zoltán és Antalffy Gyula szerkesztették. A cikk a május 13.-i szám 3.oldalán jelent meg, Sz.B.monogrammal.

¹¹⁰ Kommentár az MTI-nek a jegyzékekről szóló híréhez 4.o. A Supka Géza szerkesztette Világ a legtekintélyesebb - és talán a legtárgyilagosabb - napilap volt a korszakban.

középpontjában mindvégig a "nácibérenc kiadók, a hitlerista mákony, a Herrenvolk károkozói"¹¹¹ maradtak. A Kis Újság egyenesen máglyát követelt ennek a "szennyirodalomnak", s talán az sem véletlen, hogy egyedül a kispapok vezető napilapja közölte azt a londoni forrásból származó hírt május 23.-án, az első oldalon, hogy "Lipcse főterén sokezer főnyi tömeg jelenlétében náci-szellemben írt könyveket és propagandafüzeteket, valamint pártjelvényeket és egyenruhákat égettek el".

Egyetlen disszonáns mozzanat akadt a nyilvánosságra kerülő jegyzékekkel kapcsolatban. A Balogh államtitkár által felkért bizottságok viszonylag hamar megtárgyalták és jóváhagyták a Magyar Filmalkalmazottak Szabad Szakszervezete által összeállított **film-listát**. Amikor azonban május 13.-án 116 cím ismertté vált, megrökönyödötten konstataálta mindenki, hogy a válogatás elve csak részben volt a filmek tárgya. Ahol a fontosabb szerepeket kompromittált színészek játszották, azokat ugyanúgy előadási ill. eladási tilalom alá helyezték. A Magyar Közlönyben csak június 17.-én megjelenő hivatalos lista alapján nyolc színészt minősítettek nyilasnak: **Páger Antalt, Szelezky Zitát, Muráti Lilit, Fedák Sárit, Kiss Ferencet, Szilassy Lászlót, Mihályffy Bélát és Hosszu Zoltánt**. Mivel azonban az ő filmjeik között jónéhány Jókai-és Mikszáth-adaptáció szerepelt, a szerzőknek miattuk való megbélyegzése igencsak kérdésessé tette a válogatás szempontjait. Különösen az ezügyben egyébként vérmes Népszava reagált vitriolosan az ügyre május 13.-i Jókai fasiszta? című cikkében. (3.o.)

A lista kísérőszövege azt ígérte, hogy az első film-felsorolást további jegyzékek fogják követni, de pontosan fordítva történt: több filmes lista

¹¹¹A jelzők a Kis Újság május közepi számaiból valók

nem jelent meg, sőt az újraközlések sorát (még a halálosan precíz Lajta Andor-féle Filmévkönyvekben is) inkább az első is "fogyásnak" indult. Lemaradtak róla színészek (Hosszu és Mihályffy), összesen majd egy tucat film, s 1947-ben már az eladási tilalmat sem vették olyan szigorúan, noha vetíteni továbbra sem lehetett az indexre tett filmeket. Az 1945 közepétől belügyminisztériumi irányítással működő filmcenzúra, az **Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság** ugyan rendre előadásra alkalmatlannak ítélte egy-egy 1944 előtt gyártott magyar filmet, de mivel ezek száma nem érte el a tízet, hatásköri összetűzésre nem került sor.

Május közepétől vett lendületet a tankönyvfelülvizsgálat is. Május 18.-án lépett hatályba a már áprilisban ismertté vált 1883/1945.sz. Teleki-féle rendelet. A Pedagógusok Szabad Szakszervezetének aktivistái - elégtelennek érzvén a helyi, három fős revíziós bizottságok működését - önálló jegyzéket készítettek a "németbarát" könyvekről, azt eljuttatták az illetékesekhez, saját hatáskörben megkezdték tankönyvek kivonását és ú.n. "átgyomlálását."¹¹² Ez utóbbi a kifogásolt részek eltávolítását vagy átragasztását jelentette, s ebben partnerre leltek a Hóman-éra alatt tankönyvkiadási monopóliumra szert tevő négy nagyvállalatban, amelyeknek elemi üzleti érdeke diktálta a raktáron lévő, nagymennyiségű készlet jelentős részének "forgalomképessé" tételét.

A május 14.-én lemondott Csorba János helyére lépő **Vas Zoltán** is első polgármesteri intézkedései közé tartozónak érezte a fasiszta könyvek beszolgáltatásának szigorú elrendelését. 350.884/1945-IV.sz.alatt kijelölte a

¹¹² Ld. Székely Endréné nyilatkozatát (Nagy erővel megindult a tankönyvrevízió Világ, 1945 május 18. 4.o.

budapesti begyűjtőhelyeket (a Fővárosi Könyvtár 1 központi és hét fiókintézményét) és részletesen ismertette a kormányrendelet szankcióit.¹¹³

Ugyancsak május közepére-végére fejeződtek be a szellemi élet területét érintő igazolások. A Magyar Szövegírók és Zeneszerzők Szövetsége például karmestereket és zeneszerzőket, illetve **műveket** ítelt szilenciumra, az MKKOE igazolóbizottsága pedig eltiltással és különféle szankciókkal büntetett. Természetesen nem igazolták a két szélsőjobboldali tömegkiadó, a Stádium és a Centrum garnitúráját, noha a Stádium elmenekült vezetőségével ellentétben a Centrumos Czakó Elemér jelentkezett az eljárásra. Említést érdemel, hogy **a kiadói igazolások során az 1919-től megjelent könyveket** vizsgálták, párhuzamosan az érintett kiadók emberi és politikai magatartásával. Ennek következtében fordulhatott elő, hogy nem igazolták pl. **Bókay Jánost**, a Révai Testvérek Rt. vezérigazgatóját, mert noha **"sem mint író, sem mint könyvkiadó nem... fasisztaszellemű...**, nem akadályozta meg, hogy a vezetése alatt álló cégnél a fasizmusnak egyes propagandistái... vezető szerephez jussanak."¹¹⁴ Bókay ügye különösen attól vált politikailag pikánsná, hogy áprilisban még alkalmasnak mutatkozott arra, hogy az FJB tagja legyen...

Püski Sándor különösen nagy port felvert igazolásának¹¹⁵ az az érdekessége, hogy noha az általa több kiadásban újra megjelentetett Bary-kötetet, A tiszzaeszlári bűnpert április óta többször is a fejére olvasták az öt támadó cikkek, a május 25.-én kezdődő és hosszan elhúzódó igazolási eljárás során egyáltalán nem került szóba a három kiadásban tizenegyezer

¹¹³A Fővárosi Közlönyben és a Magyar Nemzetben ugyanazon a napon, május 19.-én jelent meg a rendelet.

¹¹⁴Kit igazoltak és kit nem a könyvkiadók egyesületében Világ,1945 május 30. 3.o. Bókay igazolása kapcsán említjük meg, hogy cégétől minden további nélkül igazolták Illés Endrét, az irodalmi igazgatót és Rónay György lektort.

¹¹⁵ Erről részletesen ld. Varga: Id.mű 58-61.o. és Cserépfalvi Id.mű 52-55.o.

példányban piacra dobott könyv. Püski méltán mondhatta védekezése során, hogy " egyetlen egy olyan könyvet sem adott ki, amely a fasiszta írók listáján szerepel"¹¹⁶, mert a Magyar Élet Féja -és Sinka-kötetei, de főleg a Tiszaeszlári bűnper majd csak az 1946-os, negyedik listára kerül rá (s utóbbi ott is az 1933-as Egyetemi Nyomda-kiadásban!).

Az igazolási eljárások során fogalmazódott meg az a követelés,¹¹⁷ hogy a "nyilas éra alatt a Dunántúlon, sőt Bécsben megjelent magyar újságok és folyóiratok" összegyűjtése nagy segítséget nyújtana bizonyos bűnügyek leleplezésekor, noha e lapok elsősorban természetesen kortörténeti és politikai dokumentumok. A pénzjutalmat kilátásba helyező javaslat nemigen tett jót az akció komolyságának, hiszen a kormányrendeletek alapján internálás terhe mellett azonnali kötelesség volt a beszolgáltatás.

Sokkal fontosabbnak bizonyult azonban az igazolási eljárások május végi irányváltása, amit Püski - de különösen Bókay - említett ügye jól érzékeltet. S bár ekkorra az igazolások lendülete mindenütt csökkent, a fasisztának egyáltalán nem nevezhetőket egyre nagyobb számban sújtották méltánytalan ítéletek. A vezető kispapok politikai megnyilatkozásai ezért egyre határozottabban léptek fel a veszélyesnek érzett tendenciával szemben. Visszatérő fordulatuk (a tisztogatás nem fajulhat "embervadászattá") viszont kiváltotta a mind támadóbb kedvű baloldal

¹¹⁶ Püski szavait A könyvkiadók igazolóbizottsága c. cikkében a Kis Újság 1945 június 16.-i száma idézi. Meg kell jegyeznünk, hogy Püski mindezt vélhetőleg a vele jó viszonyban lévő Faust Imrének köszönhette, mivel a Bary-könyv két kiadásban is szerepelt a Magyar Közlöny 54.számában közzétett listán, de a hivatalosan kiadott I.sz. jegyzék már nem tartalmazta, furcsa módon ez a tétel "lekerült" róla... A Bary-kötet és a Püski-ügyre ld. még **Karsai László**: Püski Sándor 1944-ben Élet és Irodalom, 1989 február 24. 2.o.

¹¹⁷ Külön fasiszta nyilvántartást! Magyar Nemzet, 1945 május 25 2.o.

haragját. Június elejére többek között éppen emiatt lett puszkaporos a levegő a koalíción belül. A kiéleződő ellentétek miatt minden apró esemény jóval jelentősége fölé nőhetett és bármikor bárki a támadások keresztüzébe kerülhetett. Ilyen körülmények között járt le a fasiszta könyvek begyűjtésének soron lévő, harmadik határideje: a május 30.-i terminus azonban kevés eredményt hozott, alig néhány tízezer kötet gyűlt össze országszerte. Ennek a mennyiségnek túlnyomó részét könyvkiadók és könyvkereskedők szolgáltatták be: magánszemélytől alig érkezett fasiszta könyv. Jellemzésül néhány adat: Újpesten 52 db, Rákospalotán mindössze 5 db (!) könyvet adtak le határidőre, Budafokon pedig, ahol a Volksbund különösen erős volt, 32 db folyóirat és két kép gyűlt össze május végéig...¹¹⁸

A teljes sikertelenséget több okra lehet visszavezetni. A lakosság "nem szívesen válik meg ingyen olyan könyvektől, amelyekért pénzt adott, és inkább eltüzelni őket, mintsem hogy beszolgáltassa"- vélekedett június elején a Fővárosi Könyvtár aligazgatója.¹¹⁹ Kevesen merték vállalni a beszolgáltatásnak a nyilvánosság előtti megjelenéssel járó kellemetlenségeit. Valójában azonban a kudarc elsősorban az egész index-ügy minden képzeletet felülmúló szervezetlenségére vezethető vissza. A kormányrendeletet a lakosság nem ismerte, csak hézagos sajtóközlésekből értesült róla. A megjelent listák egyáltalán nem keltették a hivatalosság érzetét, sok-sok részletben közölték a lapok, gyakran csak tallóztatva a címek között. A május 30.-i beszolgáltatási határidőt kis számú falragasz adta tudtul. Félreértésekre adott okot Faust személye, aki egyszerre volt az MKKOE igazolóbizottságának és a fasiszta jegyzéket összeállító

¹¹⁸ A Kossuth Népe adatai 1945 július 6. 1.o.

¹¹⁹ Hogyan folyik a fasiszta könyvek beszolgáltatása Szabadság, 1945 június 2. 3.o. (Interjú Vágfalvy Dezsővel)

bizottságnak a vezetője: a Világ c. lap egy ideig pl. az igazolóbizottság indexeként tárgyalta az újabb és újabb listákat. Szó esett korábban a pedagógusszakszervezet által összeállított listáról: nem csoda, ha a sok lista között elveszett az igazán hivatalos. A lakosság reakciója azonban végső soron a kormányzati magatartás függvényében alakult. Noha a kormány végrehajtási utasítása két hetes határidőt szabott meg még márciusban, jelentéskészítésre és köteles példányok küldésére utasította a törvényhatóságok első tisztviselőit, június közepéig **egyetlen hivatalos jelentés sem érkezett a miniszterelnökségre.**¹²⁰ Nem a rendelet szabotálásáról volt tehát szó, hanem egyszerűen senki sem vette komolyan a vonatkozó intézkedéseket, a hatóság részéről sem. Hogy is lehetett volna állampolgári fegyelmezettséget elvárni ilyen esetben?

A SZEB azonban, amely május végén látványos politikai gesztussal feloldotta a rádiókorlátozással kapcsolatos tilalmakat, korántsem fogta fel kedélyesen a dolgot. A lanyha begyűjtés okot szolgáltatott a fasiszmissal szembeni fellépés erélytelenségének hangoztatására, s eképpen a SZEB elégedetlensége kapóra jött a munkáspártoknak is a belpolitikai játszmákban.¹²¹ Június elején egyszerre zúdítottak ösztüzet a késedelmes beszolgáltatásra és a tankönyvek lassan haladó selejtezésére. A SZEB

¹²⁰Erélyes intézkedés a fasiszta sajtótermékek összeszedéséről

Szabadság, 1945 június 21. 4.o. A vidék még nem kapcsolódott be a fasiszta könyvek elleni harcba Világ, 1945 június 21. 4.o.

¹²¹ A várakozással ellentétben a fasiszmissal szembeni fellépés eredményeinek hiányolása nem egyszerű propagandaszólam volt: Rákosi nemrég előkerült és Dimitrovhoz írt leveleinek tanúsága szerint az MKP helyzetét nehezítette, hogy egyetlen igazi fasiszta tábornokot vagy kormánytagot sem sikerült elfogni... (Ld. A Magyar Kommunista Párt 1945 História, 1991/5-6 54-57.o. A Rákosi-leveleket közzéteszi: **Vass Henrik**) Ennek fényében könnyebben érthetővé válik, miért kellett a "főcsapást" a személyek helyett a nyomtatványokra irányítani. A később gyakran szereplő SZEB és hivatalnokai "működéséről" és történetéről a legteljesebb áttekintés **Földesi Margit**: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945-1947 c. könyve IKVA, Bp, 1995

lecsendesítésére és a politikai vihar elkerülése érdekében a kormánynak határozott lépéseket kellett tennie, kifogva ezzel a szeptet a támadó sajtó-vitorlákából. Az INDEX története új szakaszba lépett.

2. A nagy nyári begyűjtési roham (1945 június - augusztus)

Ha valaki 1945 június 7.-e és 10.-e között, csütörtöktől vasárnapig valamennyi napilapot átlapozta, egységes kórusnak tűnhetett fel előtte a beszolgáltatás lassúságán méltatlankodó és a további betiltásokat illetve rendszeren végigvitt tankönyvrevíziót követelő cikkek sora, legfeljebb hangulati különbségekre figyelhetett fel. A szociáldemokrata befolyás alatt álló **Kossuth Népe** ütötte meg a legtürelmetlenebb és legkeményebb hangot: "szellem-higiéna szempontjából " elégtelennek minősítette az "indexre tett munkáknak pársoros listáit", azonnali és erélyes cselekvést követelt, felhagyva a "patópáloskodással". Közvetlenül megtámadta az addig már öt listát közlétező bizottságot, amelyet ki kell cserélni, ha "ingadozó lelkiületűek". Nincs idő "ezer mellékszempont" mérlegelésére, határozott és könyörtelen fellépés szükséges. Végig kell razzizálni a közkönyvtárakat, eltávolították-e a polcokról az indexre tett munkákat.¹²² László Ferenc, a **Kis Újság** vezércikkírója szerint az index-bizottság már számba vette a fasiszta könyvek nagy részét, de a lajstromba vétel nem elég: a szó fizikai értelmében is el kell ezeket tüntetni. (Lászlónál bukkan fel egyébként elsőként a később népszerűvé váló "extra" érv, a papírhiány

¹²²Irodalmi szemét Kossuth Népe, 1945 június 9. 1.o. A cikk szerzője(e) monogrammal jegyzi írását.

enyhítésének lehetőségére való hivatkozás.)¹²³ Mértéktartóan sajnálkozott a lassúság felett a **Világ**, a tankönyvügyre pedig kétszer is visszatért a **Szabad Nép**. "...amikor a fasisztaszellemű munkákat kivonták a közforgalomból, a miniszterelnökség elfeledkezett a **reakciós** tankönyvek beszolgáltatásáról." - adta meg az alaphangot egy június 7.-i cikk ("Átragasztás" vagy új tankönyv?), hogy aztán 10.-én Sándor Pál rohanjon ki a "**hazug, reakciós, mételyző**" könyvek ellen, felületesen fasisztának-hitleristának minősítve bizonyos munkásellenes, idegen-ellenes részleteket egy-egy kiválasztott tankönyvből (Mi lesz a fasiszta tankönyvekkel?).

Látszatra egy sínen mozgott ezekkel az írásokkal a kormány félhivatalosnak számító lapjában, a **Magyar Nemzet**ben dr.Balogh István tollából június 9.-én megjelent vezércikk. Az államtitkár hosszasan elemezte a káros propaganda hatását, evvel igazolva a kirástolás szigorú, méltányosságra és egyéb szempontokra kevés tekintettel lévő gyakorlatát, gondosan megemlítve azt a tényt, hogy a kutatók számára persze hozzáférhetőek maradnak mindazon kiadványok, amelyeket a "szellemi gyerekcipőben" járó nagyközönség elől "szerény-csendesen" a "tilalmi indexre" helyeztek. Az INDEX-ért felelős kormányhivatalnok, aki a rádióban két héttel korábban tartott előadásával ¹²⁴ már megkezdte a nyilvánosság előkészítését az újabb akcióra, természetesen ezúttal sem egyszerűen egy begyűjtés-párti cikkecskével gyarapította a hozzászólások sorát: írása a kormány új fellépés-sorozatát bevezető elvi programnyilatkozatnak tekinthető. Miközben ugyanis sorra puffantak a sajtó-kartácsok, a miniszterelnökség szép csendesesen előkészítette a talajt a

¹²³Szellemi jóvátételt! Kis Újság, 1945 június 8. 1.o.

¹²⁴ Két évtized bűnös propagandájáról. A különösen a zsidó-és szovjetellenes propagandát ostromozó beszédet teljes terjedelmében közölte a Magyar Nemzet (1945 május 23. 3.o.)

begyűjtés meggyorsítására. A cikk megjelenésével egyidőben, június 9.-én az államtitkár utasította a budapesti rendőrfőkapitányt, hogy az addig beszolgáltatót illetve elkobzott "fasisztaszellemű sajtótermékek" a gyűjtőhelyekről a politikai letartóztatottak felhasználásával Csepelre, a Neményi Papírgyárba szállíttassanak ki.¹²⁵ Az intézkedés hármas célt igyekezett szolgálni: helyfelszabadítást egy következő begyűjtési hullámnak, a bezúzás során könnyen összesíthetővé tenni a különböző helyeken őrzött sajtótermékek mennyiségét, s így pontos adatokkal szolgálni a SZEB-nek az akció sikeréről, valamint a "máglya helyett bezúzás" látványos bizonyításával a nagyközönség számára is felmutatni a demokratikus INDEX különbözőségét rosszemlékű elődeitől.

Evvel egyidejűleg a miniszterelnökség sajtóosztálya lépéseket tett a rendőrségi ellenőrzés megszigorítására, beharangozva a magánlakások átkutatásának lehetőségét is, és hosszas vajúdas után június elejére állt fel az a bizottság (az Országos Köznevelési Tanács Tankönyvi Bizottsága), amelynek a feladata a tankönyvek átvizsgálása lett.

Az intézkedéscsomag egyetlen eredményt hozott: rávilágított az INDEX teljes csődjére. A begyűjtött sajtótermékek elszállítása nem kezdődött meg, a rendőrségi akciókkal való fenyegetőzés semmilyen hatást nem gyakorolt a lakosságra, a tankönyvbizottság sem produkált eredményt, a törvényhatóságok pedig továbbra is semmibe vették a kötelezettségeiket. A kormánynak - ha nem akart ebben a kérdésben teljesen nevetségessé válni - valóban erélyes és határozott lépésekhez kellett folyamodnia. A folytatást és kemény intézkedéseket sürgető fáradhatatlan Kossuth Népe ¹²⁶

¹²⁵Az átiratot ld. UMKL MEI 3006/1945(11.d.)

¹²⁶ Június folyamán a Felkai Ferenc szerkesztette lap vitte a prímet INDEX-ügyben, a "patópáloskodás" ostromzásában élen járva. A Kossuth Népe akkor is napirenden tartotta a kérdést, amikor a többi lap egy-két hétig nem foglalkozott vele. (Ld.pl.1945 június 18.

legnagyobb meglepedésére Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök kénytelen volt rendőri útra terelni a begyűjtést. Átirata nyomán Erdei Ferenc belügyminiszter június közepén újabb, immár dörgedelmes felszólítást intézett a törvényhatóságok első tisztviselőihez, amelyben egyéni felelősség terhe mellett kötelezte őket záros határidőn belüli jelentéstételre. A felelősségrevonás valószínűségét és komolyságát nagyban megnövelte, hogy a végrehajtás ellenőrzése - vidéken és Budapesten is - a rendőrség kezébe került. A rendőrség egyúttal felhatalmazást kapott arra is, hogy **saját hatáskörben** is igyekezzen érvényt szerezni a kormányrendelet végrehajtásának.¹²⁷

A begyűjtés meggyorsítása érdekében június 15.-én Teleki Géza kultuszminiszter is intézkedett a fasiszta sajtótermékek eltávolításáról az iskolákból és a könyvtárakból¹²⁸, de elsősorban a tankönyvrevíziót igyekezett megnyugtató módon rendezni a kormány. Június 20.-án kiadmányozták "A tankönyvek központi felülvizsgálatáról" szóló rendelet tervezetét¹²⁹, amely -noha csak egy hónap múlva jelent meg a Magyar Közlönyben (84.sz.) - részletesen előírta a bemutatás és engedélyeztetés menetét, megszabta a Tankönyvi Bizottság hatáskörét.

A betű 3.o.) Az éber Kossuth Népe az, amely nem megy el szó nélkül a szórakozóhelyeken játszott "undorító-émelyítő-alpári" Kreuder-sláger, a "Minden elmúlik egyszer..."már-már demonstrációval felérő közös éneklése mellett. "úgy tudjuk - teszi fel a kérdést a glosszáíró - működik valami bizottság, amely indexre tette a fasisztaszellemű zeneműveket... Hát ezt a hitleri remekművet vajon miért hagyta ki?"(június 23.5.o. Nyilaspropaganda - szép muzsikaszóval)

¹²⁷ Erélyes intézkedés a fasiszta sajtótermékek összeszedéséről Szabadság, 1945 június 21. 4.o.

¹²⁸A miniszteri utasítás jegyzékkészítési kötelezettséget és 15 napos beszolgáltatási határidőt írt elő. Minderről ld. UMKL XIX-J-1-e 4.d.7.tétel Teleki Géza levele a miniszterelnöknek 1945 június 30.

¹²⁹ VKM 20793/1945.sz. Ld. Dokumentumok a magyar közoktatás... 208-209.o.

A határozottság jeleként a kormány egy június végén lejáró nyolcnapos határidővel is "megfejelte" a begyűjtésre vonatkozó lépéseit, a nemzeti bizottságokhoz és a társadalmi szervezetekhez szóló felhívással csatlakozott mindehhez a Budapesti Nemzeti Bizottság is.¹³⁰ Az egységes és hivatalos jegyzék hiánya, a szervezetlenség és az ellenőrzés sok helyütt megmaradó lazasága azonban ezt a sokadik nekirugaszkodást is mocsárba sülyesztette: Budapesten ugyanannyi beszolgáltatott könyvről tudtak a statisztikák, mint egy hónappal azelőtt... Nem segített a dolgon az sem, hogy látványos, sőt teátrális külsőségek közepette elindították az "első nagy náci sajtótermékszállítmányt" a csepeli papírzúzdába. A rendőrség őrizetében lévő és a szállítást végző nyilasok karjára feltetették a hétsávós karszalagot, kisebb nézőközönség figyelte és pfújolta a pakolást. Az Andrassy úti volt nyilasházból a politikai rendőrség őrizetében összegyűlt könyveket tartalmazó társzekereket az őrizetesek emberi erővel vontatták Csepelig. Az akció tudatos megrendezettségét, propagandajellegét mi sem mutatja jobban, mint hogy a félhivatalos Magyar Nemzetben három héttel azelőtt már megjelent a javaslat, hogy ha hiány van munkaeszközökben, és nincs elég munkaerő, akkor a letartóztatott nyilasokat kell befogni a feladat elvégzésére...¹³¹

Június végére aztán betelt a pohár. A népmeséhez hasonlóan harmadszorra tényleg megjött az addig csak ijesztgetésül emlegetett farkas: július első napjaiban az államrendőrség politikai rendészeti osztálya nagy erővel és szisztematikus razziákkal kezdett érvényt szerezni a rendeletnek. Elsősorban utcai árusoknál, könyvkereskedőknél, kölcsönkönyvtárakban és

¹³⁰ A BNB június 27.-i ülésén elfogadott felhívás és határozat(XXXII/3.-1945.BNB) szövegét ld. BNB... 183.o.

¹³¹Nyilasok szállítsák el a fasiszta műveket! június 8. 3.o.

kiadóvállalatoknál tartottak ellenőrzést, de kisebb számban magánlakásokra is sor került. A sajtó számára nyilvánosságra hozott adatok szerint csak Budapesten, az akció első két napján 350 ellenőrzést tartottak, ennek során 3000 be nem szolgáltatott sajtóterméket koboztak el, egyedül az első razzián 125 esetben találtak be nem szolgáltatott könyveket.

A megisméltődő razziák kettős tanulsággal jártak. Egyfelől bebizonyosodott, hogy csak a törvény teljes szigorával való fellépés jelenthet kellő elrettentő erőt: az igazságügyminiszter, a néhány hét múlva, július 21.-én leváltott dr. Valentiny Ágoston is utasításban írta elő a rendelet végrehajtását alárendelt hatóságainak, a népügyészségeket pedig a legnagyobb szigorra, a "rendelkezésre álló jogorvoslatok kimerítésére (vagyis a legsúlyosabb ítéletek kiszabására) és következetességre hívta fel.¹³²

Az akciósorozat másik, meglepő voltával sokatmondó tapasztalata az volt, hogy a rendőrség által "lefűlelt" és népbíróság elé irányított "könyvrejtegetők" között nagyon sok régi kommunista tollforgató, szociáldemokrata könyvkereskedő, munkatáborból hazatért könyvárus akadt. Márpedig ez annak fényes bizonyítéka volt, hogy a beszolgáltatás elmulasztásának nem holmi reakciós kártevés vagy ideológiai aknamunka, hanem leginkább egyszerű hanyagság volt az oka. A "könyvrejtegetők" e csoportja kétségkívül rendeletsértő magatartást tanúsított, de az a furcsa helyzet állt elő, hogy esetükben a jogalkalmazás az eredeti célra ütött vissza: több, mint nyilvánvaló volt ugyanis, hogy esetükben nem lehet szó a "szellemi fertőzöttségről", aminek a megszüntetése érdekében az egész

¹³² Érdekes - bár a korábbiak fényében nem meglepő - hogy erről a tényről egyedül a Kossuth Népe tájékoztatta az olvasókat (1945 július 6. 1.o. Szigorú razziákon szedik össze a fasiszta sajtótermékeket.)

akció folyt. Az INDEX előtörténete azonban megkövetelte a válogatás nélküli elbírálást, s a politikai rendészet már csak presztízsokból sem visszakoZHatótt. Egészen feltűnő, hogy minderről egyedül az emberi jogok iránt különösen érzékeny **Világ** hasábjairól lehetett tudomást szerezni,¹³³ a munkáspárti lapok hallgattak a razziáknak e sajátos tapasztalatáról. Újólág pikáns színezetet kapott az akció attól, hogy az FJB tagjának, **Nagy Lajos**nak a könyvkereskedésében is találtak a nyomozók tiltott könyveket...

Úgy látszik egyébként, hogy a rendőri akciót jól előkészített sajtókampány kísérte, s bár nyoma nincsen, de a különböző lapok teljesen egybecsengő adatai sajtótájékoztatóra engednek következtetni.¹³⁴ A kampányjelleg és az irányított sajtó negatív vonásait is felmutatták azonban a tudósítások. Elrettentő példaként írtak a III.kerületi fiókkönyvtár "súlyos mulasztásáról", az el nem különített fasiszta könyvek ott heverő garmadájáról - miközben az eképpen "felfedezett" könyvek éppen a polgármesteri rendelet értelmében oda mint gyűjtőhelyre beszállított sajtótermékek voltak. (A kor sajtóerkölcsének megfelelően helyreigazításokra nem került sor, a téves hír helyesbítésére egyedül a **Demokrácia** hasábjain nyílt módja az érintett fiókkönyvtárosnak.)

Kétségtelen, hogy a július eleji rendőrségi fellépés elég hatásosnak bizonyult. Az állampolgárt, aki júniusban még csak feddő szót kapott ("ne sajnáld könyvtárad kompromittált darabjait, nyájás olvasó...") júliusban már

¹³³ Hatvan könyvkereskedőnél és tizenkét könyvtárban találtak fasiszta könyveket Világ,1945 július 6. 2.o.

¹³⁴Ez teljességgel egybeesett a korszak rendőrségi gyakorlatával.A begyűjtéssel kapcsolatban gyakoriak voltak a "rendőrségi tájékoztatások" (a főkapitányság sajtóirodájának vezetője egyébként ezidőtájt Tassy József), s noha kifejezetten erre az akcióra vonatkozó szervezett tájékoztatóra nincs is közvetlen bizonyíték, legalábbis valószínűsíthető.

arra figyelmeztetik, hogy "elég egy jó barát aki megpillantja a fasiszta művet a polcon, és könnyen megnyílna az út a Népbíróság felé..."

Az INDEX "atmoszférájának" illetően alakulása több ponton kapcsolódott a bel-és külpolitikai változásokhoz. A július közepi potsdami találkozó előtt a Szovjetunió különös érzékenységet tanúsított a szovjetellenes megnyilatkozások iránt ¹³⁵, ezért talán nem véletlen, hogy a július elején megjelenő ötödik indexlista az előzőekkel ellentétben már jóval nagyobb számban tartalmazott kifejezetten szovjet-és kommunistaellenes, de egyáltalán nem fasiszta irányzatú műveket¹³⁶. Ez két szempontból is kapóra jött a Magyar Kommunista Párt politikai stratégiáinak. A július második felére kiéleződő koalíciós válság egyik frontja néhány miniszter személye körül alakult ki. Ebben a lövészárokháborúban a **Faraghó Gábort**, a közellátásügyi tárca vezetőjét érő támadások erejét - főleg a nyilvánosság számára szánt propagandaporondokon - nagyban meg lehetett növelni avval, hogy az ötödik listára felkerült az egykor hosszab ideig Szovjetunióban diplomatáskodó tábornok Szovjet-Oroszország című, amúgy mértéktartóan tárgyilagos és informatív könyve. S noha a lista megjelenése és Faraghó leváltása között több mint egy hónap telt el - így a kettő között közvetlen kapcsolat nem áll fenn -, a harsogó szalagcímek kétségtelenül nem tettek jót Faraghó politikusi reputációjának.¹³⁷ Másrészt az MKP számára hirtelen

¹³⁵ Jellemző, hogy a moszkvai rádió egy kis példányszámú angol katolikus napilap, valamint néhány mexikói és török újság szovjetellenes cikkeire is hevesen reagált a potsdami értekezlet megnyitása előtti napokban. Jellemző az is, hogy a Kis Újság tartja szükségesnek ezt hírként közölni.(1945 július 17. 2.o.)

¹³⁶ Az Indexen szaporodó művek jellegének effajta megváltozására ismét csak egyedül a Világ figyel fel - vagy legalábbis egyedül ez a lap kommentálja ezt a szempontot.(1945 július 7. 3.o.)

¹³⁷"Faraghó Gábor, az író megbukott. Kérdjük: mi lesz a közellátási miniszterrel?... Aki megbukott, mint író, annak távoznia kell, mint közellátási miniszternek...a demokratikus

tágabb tér nyílt meg azáltal, hogy a kommunista dominanciával működő politikai rendőrség a begyűjtési hatáskörrel együtt immár nemcsak a fasiszta, hanem a szovjet-és kommunistaellenes munkákra is kiterjeszthette az akcióit. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy az első számú tudatformáló közegben, a sajtóban is igyekeztek megalapozni az új kereteket. Újra felerősödött a reakcióval szembeni frázisok hangoztatása, a fasiszta és a reakciós propagandisztikus összecsisztatása. S hiába állt sorompóba azonnal az ellentábor a reakciós fogalmának bölcs letisztogatásával, érvényességi körének értő kijelölésével,¹³⁸ a kisgazda - kommunista pólusú propagandaharc érvei alig jutottak el a másik táborba, érdemi vita és párbeszéd nélkül viszont inkább csak a már amúgyis elkötelezettek elszántságát növelték.

Az index-profil finom megváltozásának további következménye a listákra potenciálisan felvehető művek számának megnövekedése lett. A Faust-bizottság, amely addig a Nemzetgyűlési Könyvtár kollektívájának segítségével állította össze a nyers listákat, amúgyis megakadt a munkájában, mert a röplapok, zeneművek és plakátok nagy része, sőt a kritikus könyvek jelentékeny hányada sem állt a könyvtárban rendelkezésre. E két ok következtében és az INDEX összeállításának sürgőssége miatt szükségessé vált a valamennyi hazai nyomtatványt gyűjtő Széchenyi Könyvtár bevonása a munkálatokba. Faust kérésére - csekély és utólag folyósított tiszteletdíj ellenében - a könyvtár mintegy harminc fős munkatársi gárdája éjjel-nappali csoportokba beosztva két és fél nap alatt

miniszterek és a fasiszta írók listáján(egyszerre nem szerepelhet)"- így a Szabad Nép.(1945 június 7. 3.o.) A Szabadságban dr. Czímer József (Csirizes János) szólal meg, aki egyenesen "az egész magyar nyelvű fasiszta irodalom egyik legnagyobb szabású uszító könyveként" aposztrofálja Faraghó munkáját.

¹³⁸ Az ekkori termésből ld. pl. László Ferenc: Demokrácia és reakció Kis Újság, július 19 1.o.

összeállította és nyomdakész állapotba hozta az addigi legteljesebb indexlistát, elsősorban a külföldi szerzők fasiszta tárgyú munkáival és a hiányzó kisnyomtatványokkal, valamint zeneművekkel kiegészítve a korábbi felsorolásokat.¹³⁹ A dolog furcsa fintora, hogy a hihetetlenül intenzív munka eredménye hetekig nem került még nyilvánosság elé, még az augusztus eleji begyűjtési akciók is a régi töredéklisták alapján folytak.

Mivel a július eleji akciósorozat egy hét után - elégségesnek érezve az eredményeket - megállt, a SZEB felszólította a kormányt, hogy azonnal tegyen " **végleges jelentést** mindarról, ami a fasiszta és szovjetellenes sajtótermékek összegyűjtésével kapcsolatban történt."¹⁴⁰ A jelentés elkészítése érdekében a miniszterelnökség szoros határidőkkel tájékoztatást kért a megyei közigazgatási apparátusoktól, a tankerületi főigazgatóktól, sőt az egyes politikai pártok vezetésétől is, hogy minél sokoldalúbb és részletesebb dokumentumot készíthessen.¹⁴¹ Hogy a felmutatható eredmény is megfelelő lehessen, Erdei Ferenc belügyminiszter is az akció és Balogh

¹³⁹ Faust erre vonatkozó feljegyzését a miniszterelnökség sajtóosztályához ld. UMKL MEI U.o. 4957/1945

¹⁴⁰ Ld. Balogh István 1945 július 25.-i levelét Révai Józsefhez Politikatörténeti Intézet Archívuma (PI Arch.) 274.f. 23)1

¹⁴¹ A pártoknak négy kérdésre kellett feleniük:

1. Milyen rendelkezéseket adtak ki e tárgyban?
2. Történt-e sürgetés és milyen eredménnyel?
3. Ki végzett ellenőrzést?
4. Tárolnak-e a pártszervezetek valahol beszolgáltatott könyvet? PI Arch. U.o.

A tankerületi főigazgatóktól iskolánkénti bontásban kérték az adatokat, hány helyen hajtották végre a rendeletet, hány könyvet emeltek ki a könyvtárból és hová adták be azokat. Tanulságos a budapesti jelentés. (In: Dokumentumok..... Dancs 206-207.o.) Eszerint a 210 működő budapesti közép-és középfokú szakiskolából 124 helyen hajtották végre a rendeletet (alig több, mint 50 %!), mindösszesen 1350, vagyis iskolánként csupán mintegy tíz (!) db könyvet emeltek ki és azokat a Fővárosi Könyvtár előírt gyűjtőhelyeire szállították. A párt-visszajelzésekről nincs tudomásunk, de ha voltak is, vélhetőleg minimális eredményekről tudtak csak beszámolni, lévén hogy egy-két öntevékeny vidéki kommunista pártszervezet kivételével pártvonalon sehol sem foglalkoztak az ügygel. Persze az eredmény - mint az iskolák esetében láttuk - ott is értékelhetetlen volt, ahol "hivatalosan" foglalkoztak vele.

páter segítségére sietett. Korábbi eredménytelen és hatástalan belső utasításai után július 28.-án **két** rendeletet is kiadott, amely a korábbi kormányrendelete (az "530-as és az 1330-as") végrehajtásáról intézkedett¹⁴², és egyúttal augusztus 3.-ig kitolta a beszolgáltatás határidejét.

Az **első** a vármegyék alispánjainak és a törvényhatósági jogú városok polgármestereinek szólt, és haladéktalan intézkedések foganatosításra szólította fel őket. Eszerint azonnal jelöljenek ki gyűjtőhelyet (lehetőleg valamelyik közkönyvtárat), a Magyar Közlöny alapján tegyék közzé a megjelent listákat és bocsássanak ki felhívást, amely 3 napos határidőt tartalmaz és közli a szankciókat. A felhívást küldjék szét mindenhova, a felelős tisztviselő pedig vegye fel a kapcsolatot az államrendőrség megyei főkapitányságaival és adjon útmutatást az ellenőrzésre ill. a végrehajtásra. A beszolgáltatott anyagról készítsen kimutatást és minderről 4 napon belül tegyen jelentést.

A **második** a rendőrfőkapitányságok vezetőit utasította, hogy mindenben álljanak a közigazgatási egységek tisztviselőinek rendelkezésére, s a végrehajtás ellenőrzése során ne habozzanak elindítani a szükséges kihágási eljárásokat.

Az egészen rövid határidő persze nemigen kedvezett az eredményességnek, s így a rendeletről várt jótékony hatás nélkül kellett a miniszterelnökségnek augusztus első napjaiban elküldeni a SZEB-hez az elkészült jelentést.

A kormány tájékoztatója a **begyűjtés végeredményeként** az ország területén **91900 db könyvről és 17792 kg egyéb sajtótermékről** adhatott számot. Ezt a mennyiséget "kielégítőnek" tartják, az ostrom alatt elpusztult

¹⁴² 20.178 B.M.sz. és B.M. II.sz. rendeletek a kormányrendeletek végrehajtásáról Rendeletek Tára 1945 1036-37.o.

és a terhelő bizonyítékoktól való félelem következtében elégetett könyvek nagy számára való tekintettel. A fegyverszüneti egyezmény értelmében vállalt kötelezettségének a kormány - érzése szerint - augusztus 3.-ig eképpen eleget tett, a jelentés végén mégis megígéri az ellenőrzés állandósítását.¹⁴³

Mivel több alkalommal is nyilvánosságra hozták a budapesti eredményeket (közel **50-55000 kötet és 2200-2300 kg újság**)¹⁴⁴, az adatok böngészői számára egyértelmű volt, hogy vidéken elenyészően kevés könyvet gyűjtöttek be, az összes mennyiség alig 40 %-át - a többit Budapest eredménye tette ki. Az újságoknál a vidék valamivel jobban teljesített, de abszolút értelemben csekélynek mondható az ottani 150 mázsa. (Ez - hogy el tudjuk képzelni - hét-nyolc nagyobb méretű dolgozószobát tölt meg. A Budapesten összegyűlt folyóiratok - egyet.)

Mármost a tételek nagyságrendjét a SZEB illetékesei is kétségkívül fel tudták mérni, és enyhén fogalmazunk, ha azt mondjuk, hogy nem voltak elégedettek a jelentéssel. Nem hatotta meg őket a kormány által sokadszor is kilátásba helyezett szigorú razziák ígérete, a sajtótermékek mellett képekre, szobrokra és gramofonlemezre is kiterjesztett beszoigáltatási kötelezettség, az internálással való fenyegetőzés, de még a furcsamód a begyűjtés lezárása **után** füzet formában megjelenő, az addig napvilágot látott listákat és újabb kiegészítéseket tartalmazó összesített felsorolás, a

¹⁴³ Jelentést küldött a kormány a fasiszta könyvekről az ellenőrző bizottságnak Szabad Nép, 1945 augusztus 5. 2.o.

¹⁴⁴Vas Zoltán polgármester a főváros első fél évéről szóló beszámolójában több, mint 50000 fasiszta könyvről és 2300 kg folyóiratról (Szabad Nép, 1945 augusztus 4. 4.o.), a Kossuth Népe cikkírója "közel 60000 beszoigáltatott könyvről és 2250 kg újságról tud.(augusztus 4.3.o.)

miniszterelnökség által hivatalosan kiadott 2000 tételes jegyzék¹⁴⁵ sem. Elégedetlenségének kellő nyomatékkal adhatott hangot az Ellenőrző Bizottság, mert augusztus második hetében addig nem látott méretű kormányzati sürgés-forgás kezdődött a kívánságok kielégítésére.

A sors augusztus 1.-én a Budapesti Nemzeti Bizottság kezdte, amely Szakasits Árpád előterjesztése nyomán, a SZEB sürgetésére figyelemmel a házmegbízottakat hívta fel a könyveknek a magánkönyvtárakból való kiválogatására. A belügyminiszter átiratban **érvénytelenítette** a BNB határozatát, mivel az a házmegbízottakat gyakorlatilag házkutatási joggal ruházta volna fel.¹⁴⁶ Az ellenőrzés eképpen továbbra is a rendőrség kezében maradt, a miniszterelnökség pedig - hogy formát adjon a dolognak - augusztus 6.-án Budapesten további három, vidéken további hat nappal (9.-éig ill. 12.-éig) meghosszabbította a beszolgáltatási határidőt, hogy a legfrissebb terminus lejártával minden addigit meghaladó szigort harangozhasson be. Felismerve a korábbi időszak sikertelenségének lélektani okait, és "finomítva" a BNB javaslatán, megoldásként a lakosságnak a házfelügyelők ill. a házmegbízottak útján történő **közös beszolgáltatást** (elküldést) javasolták. Ekkora baklövés mellett nehéz szó nélkül elmenni: ha ugyanis a magánosokat korábban a begyűjtőhelyen való nyilvános megjelenés esetleges kellemetlenségei tartották vissza, akkor még reménytelenebb volt azt várni, hogy - emlékszünk - amikor egyetlen "jó barát" is elég az internáláshoz, a szűkebb lakóhelyen oldódik a félelem. Sőt! Még a gyűjtőhelyen való megjelenést is jóval személytelenebbnek tarthatjuk, mint a ki-tudja-milyen-ember lakótársak és a sokat tudó

¹⁴⁵ A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke(a belső borító folytatást ígérő fordulatával: az I.számú) A jegyzékről részletesen ld. a III.fejezet elejét.

¹⁴⁶ Ld. BNB... 203-204.o. A belügyminiszteri átiratot U.o.214.o.

házmegbízottak előtti "lelepleződést". Ne feledjük, hogy milyen évek után járunk...¹⁴⁷

Mindenesetre Budapesten, az augusztus 9.-i, csütörtöki határidő lejártá után azonnal, péntek reggel **Péter Gábor** főkapitányhelyettes, a politikai osztály vezetőjének utasítására négy napos, átfogó razzia kezdődött meg. Az osztály 250 nyomozója a kerületi kapitányságok nyomozócsoportjaival együtt szisztematikus akciókkal fésülte végig a várost, a miniszterelnökség által alig egy héttel (!) azelőtt, kis példányszámban kiadott **hivatalos jegyzék alapján**. Hiába a precíz menetrend (két példányos jegyzőkönyv felvétele, könyvtári pecséttel igazolt beadás után jelentkezés a kapitányságon), hiába az ígéret, hogy a nyilvánvalóan fasiszta, de a jegyzékbe fel nem vett könyv birtoklása nem von maga után eljárást - a második razziahullám bővelkedik visszaélésekben. Először is: annak a jegyzéknek az alapján indítottak eljárásokat, amely listát korlátozott példányszáma miatt nemhogy a lakosság, de az államhivatalok és az intézmények nagy része sem ismerte! Ezt a helyzetet - nem is igen titkolt módon - a rendőri szervek arra használták ki, hogy elsősorban azokat keressék fel, akikkel a múltban is volt már valamilyen nézeteltérésük, de valamiképp szabadlábban maradtak: a politikailag megbízhatatlanokat, a rendőri felügyelet alatt állókat, valamint az internáltak és elítéltek hozzátartozóit. A lakásokban aztán nem volt

¹⁴⁷Egyetlen beszédes adat is elég ahhoz, hogy a kérdés "mikroszociológiai" háttere nyilvánvaló legyen. A Fővárosi Könyvtár adatai szerint míg az 1945-ös évben a könyvforgalom elsöprő többsége a fiókokra esett (ötvenszer több könyvet kölcsönöztek ill. olvastak, mint a központban), addig a beszolgáltatásnál ez pont fordítva történt: közel négyszer annyi könyvet vittek a központba, mint a fiókokba. Nyilvánvaló, hogy a központ "arctalanságával" szemben a szűkebb környezet, a jól ismert körzeti könyvtár a személyesség teljesen más szintjét jelentette. Az adatokat ld. **Egy év története Bp,1946 Karácsony** 150.o.

nehéz olyan könyvet találni, amely - mégha a tulajdonos korábban mindent be is szolgáltatott - a "hivatalos", új jegyzék alapján derült égből villámcsapásként tiltottnak minősült. Rosszul jártak azok is, akik fasiszták által elhagyott lakásokba költöztek be, mert az ottmaradt könyvtár index-tétel darabjait az új lakón kérték számon! A rendőri visszaélésekhez azonban még a hivatalos jegyzékre sem volt szükség. Az ígéretekkel ellentétben ugyanis -különösen vidéken - a razziát végző rendőrök **saját szempontjai** alapján fasisztának minősített, de a jegyzékben nem szereplő könyvek tulajdonosait is minden további nélkül érthették retorziók, kellő jogvédelem nélkül.¹⁴⁸ Az államrendőrség felelősségét az sem csökkenti, hogy néhány esetben a helyi SZEB kifejezett és közvetlen utasítására lépték át a hatáskörüket.¹⁴⁹ Sikerült valódi félelmi légkört kialakítani: míg 1945 nyarának sláger-razziatípusa (valuta-tőzsde-sváb-piaci-belvárosi éjszakai razziák, a lakásközvetítő irodákban, a "gyógyszerkereskedelem zugbörzsein" tartott ellenőrzése) csak bizonyos társadalmi csoportokat fenyegettek, addig a "könyvrazziák" szinte mindenkit érinthettek. A baloldali sajtó (elsősorban

¹⁴⁸ Egy ilyen esetről Illyés Gyula bátor tudósítása számol be a Válasz 1947 januári számában (Újévre 1.o.)." A református pap... magasra feszített nyaka nem téveszt meg. Abban a nyakban az a négynapos kihallgatás merevül, amelyhez(amint ő mondja) Szabó Dezső "fasiszta"füzeteinek "rejtegetése" miatt jutott." Szabó Dezső egyetlen listán sem szerepel - nem nehéz elképzelni, hogyan játszódtott le a rendőri visszaélés a kis vidéki községben.

¹⁴⁹ A Debreceni Déri Múzeum igazgatója, Sőregi János 1945 augusztus 31.-i jelentése például arról panaszkodik, hogy a hivatalos rendeletben megjelölt 2-2 félretett példányt is elvitette a "helyi SZEB ... avval, hogy a főispán és a polgármester kérjék a visszaadást". A nyilvánvalóan jogtalan intézkedés visszavonására a múzeum vezetői a kultusztárcától vártak segítséget, hátha a " SZEB központja révén" sikerülhet eredményt elérni. A mintegy 1000 db, nagyrészt várostörténeti értékű könyv és folyóirat visszaszerzéséhez remélt támogatás helyett azonban csak a Külügyminisztérium képmutató levele érkezett: a SZEB-bel ezügyben tengelyt tanulságos módon akasztani nem kívánó illetékesek a helyi fellépést szorgalmazva utalták vissza az ügyet, miközben az összes gond éppen a helyi szintű elintézhetetlenség miatt támadt.

A levélváltást ld. UMKL XIX-J-1-e(VKM) 4.d. 7.tétel (49739 és 76883/45)

a Kossuth Népe és a Szabad Nép) nem is hagyta ki a lehetőséget, életszerű, nagy tudósításokban számoltak be a razziákról. Ezek a tudósítások ugyanakkor önleplezőek is voltak. Ha a bombasztikus újságírói fordulatok füstje elszállt, ott maradtak mögötte a meztelen tények: a magánosoknál lakásonként egy-két könyv került elő, a könyves intézményekben alig valamivel több. A főkapitányság tájékoztatójának adatai is ezt igazolták: az 1460 helyen tartott razzián 810 esetben 1700 db indexre tett könyvet találtak. (Ez alig több, mint kettes átlag, s a számban benne van három nagyobb, raktárban ill. üzemi könyvtárban talált tétel is.) Ezekből az adatokból kellett kimutatni a baloldali sajtókampányban, hogy a rejtegetők a demokrácia internálásra méltó, könnyelmű, "csendes ellenállói"¹⁵⁰, akiktől óriási mennyiségű könyv gyűlik össze. Ezek a cikkek a "könyvrejtegetőket" a razzia akusztikáját is segítségül hívva a feketézőkkel, üzerekkel, valutázókkal azonos veszélyességű csoportként igyekeztek bemutatni, miközben - ugyancsak árulkodó módon - "régiből baloldali cégek" (pl. a Dorottya utcai könyvkereskedés) is a vádlottak padjára kerültek, ez esetben viszont már a kivételt nem tévő szigor "meggyőző" példajaként...

Nem csoda, hogy a kezdeti, egyetértést és feltétlen odaadást tükröző cikkek után mind gyakrabban bukkannak fel a visszásságokra figyelmeztető, kritikus hangú írások is. A Világ, amely június-július folyamán alig észrevehető iróniával tartotta távol magát az INDEX-től, ezúttal tárgyyszerű és határozott állásfoglalással igyekezett orientálni olvasóit, olyannyira, hogy cikkei nyomán az "illetékes hely (a

¹⁵⁰ A műfaj prominense Magyar Pál: Résztvettem egy könyvrazzián! Mik derülnek ki a fasiszta irodalom rejtegetőinél? Kossuth Népe, 1945 augusztus 14. 2.o. Szánalmasan átlátszó a Szabad Nép augusztus 24.-i számának 2.oldalán megjelent "Könyvrazzia a hetedik kerületben" c.cikk, amelyben ráadásul az újságíró a jegyzékben nem szereplő "könyvszemetekre"- többek között Nyíró József és Mécs László munkáira - bukkanva a jegyzékösszeállítókra rója meg felületességükért.

miniszterelnökség) szükségesnek tartotta megerősíteni, hogy jegyzéken nem szereplő művet lefoglalni nem lehet, s a főkapitányt szigorúan utasította a fennálló rendelkezések betartására.¹⁵¹ A gyűjtéssel megbízottakhoz intézett kormányfelhívás pedig szintén azt emelte ki, hogy ne egyéni megítélés, hanem a hivatalos jegyzék alapján ellenőrizzenek.¹⁵²

A Világ fellépései mellett a Werbőczy-szobor brutális eltávolításának **módjával** elégedetlen Demokrácia-kommentárral és a Kodolányi két, fasisztának minősített darabjának védelmében kardot rántó Szabad Szó-cikkkel¹⁵³ szaporodtak a túlkapásokra, a túlzásokra figyelmeztető megnyilatkozások, noha az augusztusi vezérszólam továbbra is a "szellemi tisztogatás" szükségességének hangoztatása maradt.¹⁵⁴

A kormányzati intézkedésekre a régi begyűjtési fegyvertárs, a Pedagógusok Szakszervezete tett rá egy lapáttal. Saját hatáskörben intézményenként négy-öttagú bizottságot szerveztek, amely a kiadott hivatalos jegyzéken **túlmenően** kezdte megtisztítani a könyvtárakat. Munkájuk segítésére és ellenőrzésére szakszervezeti "repülő-bizottságokat"

¹⁵¹ Csak az a fasiszta könyv, amely a hivatalos jegyzékben szerepel Világ, 1945. augusztus 28. 3.o.

¹⁵² Szabad Nép, 1945. augusztus 25. 3.o. Folytatódik a fasiszta sajtótermékek összegyűjtése

¹⁵³ Kodolányi **Földindulás** és **Végrendelet** című darabját a Szabad Szó közlése szerint a "Fasiszta színdarabok jegyzékének összeállítására kiküldött bizottság" augusztus elején közzétett listája minősítette fasisztának. A valóban túlbuzgó bizottsági döntéssel szemben jogosan lépett fel a parasztpárt lapja (1945. augusztus 4. 3.o.), különös, hogy más ezt nem tette meg. A bizottságról és a listáról ezidáig az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet valamint az Országos Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárának készséges dolgozói segítségével sem sikerült közelebbit megtudni. A VKM színházi iratai között található ugyan egy színműjegyzék, de ez a Művészeti Tanács által **javasolt** darabokat sorolja fel (1947. július 7.). Ebben Németh László 4 drámája szerepel, Kodolányitól egyetlen színművet sem vettek fel. UMKL XIX-I-1-i 101417/1947

¹⁵⁴ Érdekes, hogy a munkáspárti szónokok és újságírók mellett a polgári radikális Zsolt Béla is ezt a kórust erősítette nagy publicitást kapott augusztus 12.-i MUOSZ-közgyűlési beszédében

alakítottak, s az akciótól azt várták, hogy az addig az iskolákból beszolgáltató százezer fasiszta könyvet sikerül egyedül Budapesten legalább kétszázezerre tornászni.¹⁵⁵

Az augusztus eleji jelentés kiegészítéseként a miniszterelnökségen feljegyzés készült a SZEB sürgetésére újraindított razziasorozat és begyűjtés augusztus 7-22 közti eredményéről, ugyanazzal a záradékkal, mint az előző esetben: a SZEB a fegyverszüneti szerződésben vállalt kötelesség teljesítéseként vegye tudomásul az eredményt, noha az ellenőrzések természetesen folytatódni fognak.¹⁵⁶

A kiegészítő jelentés készítői méltán bízhattak abban, hogy ezúttal végre pontot tehetnek az INDEX-ügy végére: a kimutatások óriási mennyiségekről beszéltek. Noha a Szabad Nép még ezt is kevesellte, az előző eredményekhez képest imponálónak tűntek a számok. A rögvest nyilvánosságra is hozott adatok szerint az országban a megyékből visszaérkezett jelentés alapján két hét alatt **421.861 db könyv és 401, 84 mázsa egyéb sajtótermék** gyűlt össze.

A SZEB-nek átadott feljegyzés több, mint gyanús. Bármekkora rendőri erők mozdultak is meg, a három és fél hónap alatt többszöri nekirugaszkodással összegyűjtött 90 ezer körüli számhoz képest irreálisan soknak tűnik a két hét alatt begyűjtött 421 ezer, főleg akkor, ha emlékeztetünk a razziák hatásfokára és az ott begyűjtött könyvek nagyságrendjére. Ettől persze még tényleg összegyűlhetett volna a hivatalosan feltüntetett mennyiség, csak hogy a gyanút megerősíti a végeredmény részletezése. Eszerint

¹⁵⁵ 200.000 fasiszta könyvet szolgáltatnak be a pesti iskolák Szabad Nép, 1945 augusztus 23. 4.o.

¹⁵⁶Kétnyelvű (magyar-orosz) irat, augusztus 23.-i dátummal, ügyintézői kéz által rávezetett megjegyzéssel: átadta Balogh államtitkár UMKL MEI 6904/1945(11.d.)

Könyv	2,14 q	126.244 db
Vegyes sajtótermék (javarészt szintén könyv)	63,9 q	167.310 db
Folyóirat, röplap	335,8 q	128.307 db
Összesen	401,84 q	421.861 db

Figyeljünk fel mármost a számolás apró trükkjére. A nem súly szerint számontartott folyóiratokat darabszámmal sorolták a könyvek közé, így jött ki a 421 ezres végeredmény. Igenám, de a lista alapján ebből 128.307 db azonnal folyóirat, amit le kell vonnunk a könyvek számából, és át kell számítanunk súlyra. A súllyal megadott könyveket viszont át tudjuk "váltani" darabszámra, az ezidőtájt használatos 3 könyv = 1 kg és 10 db újság = 1 kg arányok alapján. A végeredmény így **könyv:** kb.300.000 db (ha minden vegyes sajtóterméket idesorolunk) **folyóirat, röplap,** stb: kb.460 q.

Más egy kicsit a kép, ugye? Tegyük mindehhez hozzá a következőket. A jelentés szerint ez két hét új eredménye, amely a korábbi 90 ezerrel összeadva átlépné a félmillió könyves bűvös határt. Figyelembe véve azt, hogy a bezúzások nagyságrendje 1946 elejéig elenyésző maradt¹⁵⁷, a gyűjtőhelyeken őrzött könyvek tízezrei viszont érintetlenül pihentek, az augusztus 7.-től számított mennyiséggyarapodás csak akkor lett volna felmérhető, ha a növekményt elkülönítve tartották volna a régebbi anyagtól, vagy ha külön regisztrálásra érdemesítették volna. Ilyenről azonban nem tudunk, a begyűjtött sajtótermékeket ömlesztve tárolták és egy összegben

¹⁵⁷ A már ismert Andrassy úti rendőrségi propaganda-zúzás mellett a Fővárosi Könyvtár adatai szerint a teljes 1945-ös évben mindösszesen 222,3 g könyvet, folyóiratot, újságot, zeneművet stb. szállítottak zúzdába. Ha ennek nagyobb része is a könyv, a mennyiség akkor is legfeljebb ötöde a be nem zúzottak. Ld. Egy év története 149-150.o.

tartották nyilván. Az adatok ellenőrzése lehetetlen volt, ezért mindezek nyomán azt feltételezzük, hogy a Balogh-féle jelentés a nagyobb mennyiség felmutatása érdekében a teljes addig begyűlt anyagot igyekezett augusztus-közepi növekményként beállítani. Ezt elfogadva a könyvek esetében még így is 2,3-szorosa, a folyóiratoknál másfélszerese a két hét alatt újonnan begyűjtött tömeg a korábbinak, s noha ez még mindig soknak tűnik, már jóval reálisabb a jelentés arányainál. (4,5 és 2,2). Az augusztus végéig együttesen begyűjtött **300 ezer könyv** hozzávetőlegesen elfogadható adatnak tűnik, s ezt más forrásokkal összevetve megerősíthetjük.¹⁵⁸

Az augusztus 25.-én Balogh István vezetésével tartott **miniszterközi értekezleten** a résztvevők megvonták az akció mérlegét, összegezték a tapasztalatokat és a beszolgáltatott kiadványokról szóló jegyzékeket. Hogy a lakosság el ne szokjon tőle és a hatóságok se jöjjenek ki a gyakorlatból, az értekezleten újabb nyolc napos határidőt jelöltek ki a legeslegutolsó beszolgáltatási lehetőségként, a már unalomig ismert, elmaradhatatlan internálási fenyegetés kíséretében.¹⁵⁹

Ezzel együtt az illetékesek a maguk részéről most már valóban lezártak tekintették az ügyet, mégha a begyűjtés folytatását - csökkentett energiával és alacsonyabb hatásköri szinteken - továbbra is szükségesnek ítélték meg. Hogy a SZEB se jöjjön ki a gyakorlatból, a fasiszta maradványokkal szembeni erélytelenség miatti bírálatok után augusztus

¹⁵⁸A Fővárosi Könyvtár adatai szerint 1946 februárig mindösszesen 233.147 kötetet szállítottak be. Levonva ebből az 1945 szeptembere és 1946 február közötti mennyiséget, ami pár tízezerre tehető, kétszázezer körüli mennyiséget kapunk Budapestre vonatkozóan, ami pontosan megfelel az első statisztika 2)3 -1)3-os Budapest-vidék arányának (60 ezer - 30 ezer) . Ez a szám a későbbi összevetéseknél is jellemző módon megmarad. Az adatokat ld. Egy év története... 149-150.o.

¹⁵⁹Nyolc nap alatt kell beszolgáltatni a még megmaradt fasiszta sajtótermékeket Kossuth Népe,1945 augusztus 29. 3.o.

végén azért róják meg az Új Szó hasábjain a kormányt, mert "nem hajtják végre a fasiszta sajtótermékek kötelező beszolgáltatásáról szóló rendeletet sem"¹⁶⁰. Evvel azonban a nagy számonkérések és nagy razziák időszaka egyfajta hallgatólagos belenyugvással véget is ért. Az érdeklődés középpontjába minden mást maga mögé szorítva az országgyűlési választásokra való felkészülés került. A figyelem fókuszából tartósan kikerült a fasiszta könyvek ügye.

Mivel a vonatkozó rendeletek az elszállításról későbbi intézkedést ígértek, miniszterelnökségi kezdeményezés hiányában a nyár végéig beszolgáltatott könyvek lassan porosodni kezdtek a gyűjtőhelyeken. Noha az előírások kifejezetten a könyvtárakat nevezték meg, a tároló-őrző helyé tett helyiségek sorában szinte minden elképzelhető intézménytípust megtalálunk. A könyvtárak mellett városi kultúrházakat (pl. Győr), a Vármegyeházát (Jász-Nagykun-Szolnok, Zemplén), a vármegyei levéltárat (Eger), vármegyei múzeumot (Veszprém), az alispáni hivatalt (Szekszárd), de még akár a kerületi Sajtószövetkezet raktárát is (ugyancsak Eger), vidéken polgármesteri, járási főjegyzői és községi körjegyzői hivatalokat. Sok helyen a rendőrség sem bízta a véletlenre az őrzést: néhol az államrendőrség politikai osztályán (Gyula, Békéscsaba), másutt a vármegyei főkapitányságon (Abaúj-Torna, Nógrád-Hont) vagy a járási rendőrkapitányságon (Szeghalom) volt a kijelölt tárolóhely. A Sopronban összegyűlt filmanyagot a városi moziigazgató őrizte.

A nyár végéig összegyűjtött mennyiség nagyobbik része ily módon elkülönítve, túlnyomórészt zár alatt pihent, megsemmisítésre várva. Őszre

¹⁶⁰ Új Szó, 1945 augusztus 30. Nyikolaj Fjedorov rendszeres lapszemléje (valamint a moszkvai rádió közléseit kommentáló részek) gyakorlatilag a szovjet politika indirekt szócsöveinek számítottak, noha az Új Szó visszafogott mértéktartással foglalt állást a belpolitikai csatározásokban.

ez a várakozás lett a legjellemzőbb momentum: a beszolgáltatott anyag zömét kitevő budapesti készletnek például még év végéig is csak mindössze kb. negyedét vitték zúzdába. Vidéken ez az arány még kedvezőtlenebb volt, mivel a bezúzáshoz a tárolt sajtótermék-hegyek elszállítását is meg kellett volna szervezni, sokaknak több száz kilométerre. Viszonylag nagyobb arányú megsemmisítésre került sor a rendőrség őrizetében lévő kiadványok esetében (Emlékszünk rá: a budapesti bezúzások sem a Fővárosi Könyvtárnak a Bazilika pincéjében levő raktárába, hanem az Andrássy útra hordott anyaggal kezdődtek.) Vidéken a rendőrkapitányságok fiatal, buzgó nyomozói néha még el is égették az összegyűjtött anyagot, ezek az esetek azonban az arányokat nem nagyon változtatták meg. Ha ilyesmire sor került, általában gondosan titkolták, mert az egész "fasiszta könyvek begyűjtése"- akciónak a vezérszólamává a "máglyák helyett bezúzás és papírteremtés, a kártékony helyett hasznos irodalom kiadása" szlogen lett, amit zavart volna az itt-ott előforduló égetések ténye. Másfelől az elégetők de facto rendeletszegő magatartást tanúsítottak, mert az alaputasítások mindegyike teljesen egyértelműen összegyűjtést és tárolást írt elő, a megsemmisítést a miniszterelnökség hatáskörébe utalta.

A miniszterelnökség viszont szemmel láthatólag nem igyekezett a begyűjtéssel. Mintha csak hozzászoktatta volna önmagát és a SZEB-et is az állandó koreográfiához: rendelet, eredménytelenség, SZEB-sürgetés, szigorú intézkedések, tájékoztatás az eredményről, SZEB-elégedetlenség, kitolt határidő, újabb rendelet...stb. - és már előttünk is áll egy politikai circulus viciosus.

A magyar kormány nyári taktikája többé-kevésbé felismerhető és érthető. A Balogh páter vezette irányítóknak az volt a legfőbb célja, hogy a nyilvánosság előtt a legteljesebb mértékben eleget tegyenek a

fegyverszüneti szerződésből levezetett követelményeknek, kihúzza a mind harcosabb és agresszívebb munkáspárti - elsősorban kommunista - propaganda méregfogát, de takarékoskodva az amúgyis ezer gonddal terhelt kormány-és közigazgatási apparátus energiájával. Ezért igyekeztek a sorra megjelenő listák és a fasiszta szellemiséggel szemben fellépő kombattáns cikkek ködébe burkolni a begyűjtés és a megsemmisítés hiányosságait. Csakhogy a SZEB illetékeseit - köztük az egyelőre még ritkábban megnyilvánuló, de a sajtó munkatársai számára hamarosan mind ismertebbé váló **Beljanov tábornokot** - sem tévesztette meg a hatásos, de kevés gyakorlati eredményt produkáló elv-és cikkcsata, és a munkáspártok sem hagyták ki annak lehetőségét, hogy ott mérjenek sajtó-csapást a számukra nem tetsző kormányzati erőkre, ahol csak tudnak. Márpedig éppen Balogh páter volt az egyik célpont, mivel a rendkívüli ügyességgel lavírozó pap-politikus - valódi hatalommal a háta mögött - többször is sikeresen húzta keresztül az MKP-stratégák számításait. Hogy aztán a munkáspárti és a SZEB-fellépések között milyen kapcsolatról lehetett szó, hogy mennyiben állt a SZEB makacs és megújuló követeléseinek mögött a fasiszmus elleni harcot propagandisztikusan kisajátítani igyekvő kommunista taktika megtámogatásának szándéka és mennyiben volt mindez saját aktuális és távlati érdeinek lefordítása a begyűjtés nyelvére, azt erre vonatkozó források híján szinte lehetetlen eldönteni. Közvetett adatokból úgy tűnik, a SZEB-nek voltak "súgóik", mert legmagasabb szinten meglepően jó értesülésekkel rendelkeztek kormányzati kulisszatitkokról, de a szovjet politika számára annyira nem volt fontos az egész akció, hogy emiatt rúgja össze a port a kormánnyal. S noha a kormány taktikája rendre válságba került, mert újra és újra rákényszerítették a látványos akció-újrakezdésre, végülis kisiklott a SZEB szorításából. Megérezve azt, hogy meddig

feszítheti a húrt, mindig csak annyit tett le az asztalra, amivel elháríthatta a feje felül a politikai vihart. A kormány ezirányú magabiztosságát jól jelzik a lakonikus jelentések, amiken szinte átsüt az összeállítók kelletlensége. Sajátos "játzsma" alakult így ki, amely ugyan patthelyzetet eredményezett, de evvel végső soron a kormány javára billent el a mérleg: begyűjtöttek 300 ezer kötetet és majdnem 50 tonna egyéb sajtóterméket, de ennek csak minimális részét zúzták be, a többit biztonságos körülmények között tárolták. Nem arról volt persze szó, hogy Balogh páter és munkatársai valamiféle körmönfont, nemzeti színű ellenállást vezettek volna sikerre értékek mentése céljából - hiszen a listára kerülő művek silányságáról ők maguk is meg voltak győződve - hanem sokkal inkább arról, hogy nem hagyták magukra erőltetni a diktátum-politikát és megkímélték az amúgyis túlterhelt apparátust az idegörlő és végső soron felesleges munkálatoktól. Természetesen tekintélye csorbítása nélkül a SZEB nem törődhetett bele ebbe az állapotba: ezért szeptembertől tovább folyt ugyanaz a huzavona, mint nyáron, de mindkét fél számára jóval kisebb téttel és nyilvánossággal.

3. Szélárnyékban (1945 szeptember - 1946 február)

Az 1945 november eleji választásokig, tehát még mintegy két hónapig mind a kormányzervek, mind a sajtó napirenden tartotta a fasiszta sajtótermékekkel kapcsolatos kérdéseket. A választások után, az erővonalak tisztává válásával viszont mintha elvágták volna: közel fél évig, 1946 márciusáig **alig történik valami** ezügyben. Mindez visszamenőleg bizonyítja azt, hogy a könyvek beszolgáltatása azért számított fontos politikai kérdésnek, mert a pártok közti propaganda-erőpróbák részévé volt

tehető. (S ezt tovább erősíti az a tény, hogy az 1946 februárjának végén kezdődő koalíciós válság kirobbanásával párhuzamosan azonnal újra reflektorfénybe kerül majd az egész probléma.) Ha nem jelent volna meg időnként egy-egy kósza hírecske a diákszervezetek által végzett begyűjtésről és nem kavart volna kisebb botrányt a hercegprímás fellépése az egyházi tankönyvek ügyében, akkor novembertől **teljes csönd** vette volna körül magát az akciót. Így azonban erre a politikai szempontból "szélvédettebb" periódusra is esik bemutatnivaló, amit az események jellege miatt egymástól elkülönítve tudunk tárgyalni.

Az előző akciósorozat lezárásaként augusztus 31.-én a miniszterelnökségen valamennyi érintett részvételével tanácskozást tartottak. Mint a pártközi bizottság elnöke, Balogh István vezette a vitát, amelyen Erdei Ferenc belügyminiszter, Farkas Mihály belügyi államtitkár, Kállai Gyula (a páter ellensúlyozására a nyár folyamán a miniszterelnökségre helyezett kommunista államtitkár), az egyes pártok képviselői, a pedagógusszakszervezet, valamint az ifjúsági szervezetek küldöttei voltak jelen. Az addig felhalmozott tapasztalatok alapján az értekezlet úgy döntött, hogy lehetővé teszi az **anonim beszolgáltatást**. Az ügygel foglalkozók végre felismerték, hogy ha a "beszolgáltató személyének felfedése nélkül leteheti a szennyiratokat a házon belül", akkor esetleg megszűnhet az akciót övező félelmi légkör. (Ha a háztömbmegbízott helyett ládák várják a könyveket, akkor senkinek sem kell tartania attól, hogy bármiféle kellemetlensége lesz azért, mert fasiszta kiadvány volt a birtokában.) Az értekezlet egyúttal felszólította a nagyközönséget, hogy ne semmisítse meg, hanem szolgáltatassa be a könyveket, mert a papírhiányos időkben erre nagyon nagy szükség van. Ismételten kijelölték és megerősítették a gyűjtőkönyvtárakat: a vidéki egyetemek könyvtárai mellett

az MTA, a Statisztikai Hivatal, a Nemzetgyűlés, a Főváros és a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára lett egyedül jogosult a tiltott anyag őrzésére. Felkérték továbbá Vas Zoltánt, a főváros polgármesterét, hogy adjon ki rendeletet a háztömbmegbízottaknak, amelyben bizottságok alakításra szólítja fel őket. E bizottságok felada az ifjúsági szervek bevonásával a tiltott könyvekkel kapcsolatos tájékoztató-felvilágosító munka és a beszolgáltatás névtelenségének biztosítása legyen. Az értekezlet nyomán a Szakszervezeti Tanács saját hatáskörben is kibocsátott egy felhívást az összes szakszervezetekhez és üzemi bizottságokhoz, melyben a fasiszta könyvek és sajtótermékek elleni harc indítását kezdeményezte a "Minden fasiszta írásműnek meg kell semmisülnie!" jelszó alatt.¹⁶¹

A félelmi légkör oldásának nem tett éppen jót, hogy az értekezlet másnapján újabb nagyarányú rendőrségi razziákat tartottak, amelyek eredményeként közel húsz személy ellen indítottak közigazgatási ill. kihágási eljárást. A korábbi állampolgári sérelmek mellé így újabbak társultak, és sorozatosan érkeztek a panaszok a belügyminisztériumba az internálási és rendőri felügyelet alá helyezési határozatok ellen. A felzúdulás teljesen indokolt volt, hiszen aránylag csekély vétségért mértek ki egészen komoly büntetéseket. S mivel mindemellé még ráadásul szelektíven is alkalmazták az erre vonatkozó rendelet betűit, sokakat méltánytalanul és indokolatlanul ért az ítélet. Több, mint érdekes, hogy ezúttal egyedül az Új Szó, a Vörös Hadsereg addig ezügyben szavát alig hallható lapja állt ki a hatóságok mellett. A lap "illetékes helyre" hivatkozva vette védelmébe a rendőrséget: mivel " a magyar demokráciának alapvető

¹⁶¹Kossuth Népe, 1945 szeptember 1. 4.o Szabad Nép, 1945 szeptember 1. 3.o. Világ, 1945 szeptember 2. 5.o.

érdeke, hogy a lélekmérgező irodalmat egyszersmindenkorra kitakarítsák... teljesen indokolt e rendeletnek és szankcióinak erélyes végrehajtása."¹⁶²

Az Új Szó kardcsörtetése ellenére a razziák szeptember elején mégis abbamaradtak. Helyüket az akcióval kapcsolatos igazgatási aprómunka vette át. Újabb kommuniké jelent meg, mely szerint fasiszta sajtótermékeket mindössze 9 könyvtár tarthat meg.¹⁶³ Az ügyvel kapcsolatban álló szervezetek igyekeztek "feltölteni" a készleteiket, mivel az eljárások során lehetőleg minél teljesebb gyűjteményre volt szükség.¹⁶⁴ Tovább végezte munkáját a Faust-féle bizottság (FJB) is, amely befejezte a második nagy gyűjteményes jegyzék összeállítását.

Az október közepén önálló kiadvány formájában közzétett listát tüzetesen elemezzük a kizárólag a jegyzékekkel foglalkozó III.fejezetben, de néhány vonatkozását már itt is ki kell emelnünk. Az 1452 tételes felsorolás ugyanis az első jegyzékben szereplő magyar-és idegennyelvű könyvek és folyóiratok mellett ezúttal mintegy 400 aprónyomtatvány, 130 zenemű (köztük 10 idegennyelvű) címét is tartalmazza, így a másfélezesként népszerűsített jegyzékben végülis ezer alatt maradt a könyvek száma. Feltűnő a jogi irodalom nagyszámú indexre tétele. Megnövekedtek viszont az erősen kifogásolható döntések: Mécs László összes versei például egyetlen költemény miatt kerültek listára, hasonló elbírálás alá esett

¹⁶²A fasiszta irodalmi termékek beszolgáltatása Magyarországon Új Szó, 1945 szeptember 15. 4.o.

¹⁶³Ld. a Budapesti Főkapitányság Rendészeti Osztályának átiratát az Elnöki Osztályhoz 1945 szeptember 11. UMKL MEI 8587/1945(11.d.)

¹⁶⁴ Súlyom László főkapitány már 1945 július 6.-i felterjesztésében is sürgette a példányok átadását, szeptember 18.-i átiratában már 2-2 példányt igényelt a Miniszterelnökségtől, míg a Rendészeti Osztály 5-5 db-ot látott volna jónak. Ezekkel a kérésekkel rendre a Fővárosi Könyvtár központjához irányították a rendőrséget, de ott a listára tett művek töredékéből tudtak csak példányokat biztosítani. Ld. UMKL U.o.

Prohászka Diadalmas világnézete¹⁶⁵, s mellettük a könyveikbe szerkesztett előszavak miatt ismert, népszerű szerzőke (Fekete István, Lévai Jenő) is sújtott a bizottság ítélete. Mindezek az indexre tétel szempontjainak lassú eltolódásáról tanúskodnak, de az egy-két fájdalmasan meglepő betiltás ellenére ennek veszélyeire nem figyelt fel a politikai közvélemény. Nem véletlenül: minden úgy festett, hogy ezzel a jegyzékkel pont kerül az egész akciósorozat végére. Ilyen tartalmú levelet küldött október 24.-én Vorosilov marsallnak, a magyarországi SZEB elnökének a Miniszterelnökség Sajtóosztálya, amely a kiadásában megjelent II.sz. jegyzéket mellékelve a bizottság munkájának közelgő befejezéséről tudósít, s a bizottság tudomására jutó további művek kiegészítő jegyzékbe foglalásával reményt lát arra, hogy mindez **"még a folyó naptári évben befejezést nyerhet"**. A jelentés végül elébe megy az eredményt esetleg keveslő felvetéseknek: arra hivatkozik, hogy a tüzelőanyaghiány miatt nagyon sok kiadványt beszolgáltatás helyett elégetnek, ezzel azonban végülis a kifogásolható nyomtatványok legnagyobb része megsemmisül...¹⁶⁶

Ha volt is kifogása a SZEB-nek, ezúttal nem erőltették a tengeri kígyóvá növvő begyűjtés folytatását. Mint a politikai élet minden szereplője, az Ellenőrző Bizottság képviselői is már a választásokra figyeltek.

A választási harc során sokadlagos jelentőségűnek bizonyult a fasiszta nyomtatványok ügye, nem véletlen hát, hogy szinte teljesen kiszorult a pártvezetők kortes-megnyilatkozásaiból. A kommunisták korábbi követelés-kánonjában központi szerepet játszó "reakció elleni harc"

¹⁶⁵ Prohászka és Mécs INDEX-re helyezése ellen 1946 január 7.-i levelében Mindszenty József tiltakozott Tildy Zoltán miniszterelnöknél, s e "két irodalmi érték megbélyegzésének visszavonását és a megsemmítésnek a törlését" kéri. UMKL TŰM 114/1946

¹⁶⁶ A jelentést ld. UMKL MEI 9987/1945(11.d.)

szlogenje szorította hátrébb az idő haladtával amúgyis mind anakronisztikusabbnak tűnő "fasiszta maradványokkal szembeni küzdelem" jelszavát. A kiscgazda frazeológia viszont éppen evvel szembeni védekezésként alakította ki a fasizmus és a reakció kettéválasztásának és elkülönítésének igényére alapuló érvcsoportját. A fasizmust, mint politikai formát Japán fegyverletételével megszűntnek tekintve a fasizmussal szembeni harcot kizárólag e "romboló eszme egykori terjesztőire" ill. a szövetséges hatalmak valamelyikével szembeni gyűlöletkeltésre tartja vonatkoztathatóknak. De - és e ponton mintha a parttalanná tett "reakciósozás" mellett a könyvkereső rendőr-razziák inzultusaival és légkörével szemben is felhangzana a tiltakozás - "nem demokrácia az, ahol a dolgozó társadalom tagjainak feje felett állandó Damokles-kardként lebeg egy vád, amelynek alapján a munka lehetőségétől és szabadságától bármikor meg lehet fosztani... Ha...a reakció elleni küzdelem... népiüldözéssé fajul, elvész a demokrácia és...a szabadság."¹⁶⁷

Véletlen-e hát, hogy 1945 őszén a fasiszta sajtótermékekkel kapcsolatos ügyekben illetékes államhatalmi szervek fokozatosan visszavonulnak, és a terepen egyedül a demokratikus ifjúsági szervezetek begyűjtőbrigádjai maradnak? Az akció "letéteményesének" megváltozásával a kormányzat két legyet ütött egy csapásra: a SZEB-nek a folytonosság jeleként tudta felmutatni e brigádok munkáját, a társadalom viszont nem a rendőri-hivatalnoki gépezettel, hanem tizenévesek hatalom nélküli csoportjaival találta magát szembe. A következőkben a begyűjtésnek ezt a különleges epizódját tekintjük át.

¹⁶⁷ Nagy Ferencnek - 1945 októberében újjáépítési miniszter - pártja debreceni nagygyűlésén mondott és a Kis Újságban részletesen közölt beszédéből vettük a szöveges példát, de az FKGP szónokainak nagy része hasonló fordulatokkal élt a választási kampány során.

A korábbi oldalakon felsorolt rendelet-ülés- és határozattengerből valószínűleg kevesen emlékeznek a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945 június 27.-i ülésének határozatára és az ennek nyomán közzétett felhívásra. Elsőként ebben a dokumentumban "pendült meg" az ifjúság szervezeteinek valamiféle szerepvállalására vonatkozó elképzelés. A preambulumban "az egész magyar társadalom" és a nemzeti bizottságok mellett soroltnak fel az ifjúsági szervezetek, említésük kifejezetten formálisnak tűnik. Hamarosan azonban kiderül, hogy a felhívás nem is akármilyen szerepet szán a fiataloknak. A BNB "felhívja a demokratikus ifjúsági szervezeteket, a MADISZ- (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) és a SZIM-e (Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom), hogy haladéktalanul alakítsanak **ifjúsági brigádokat** és ezeket bocsássák mindenütt a nemzeti bizottságok rendelkezésére.. (Feladatuk) a könyvtárak ellenőrzése és annak megállapítása, hogy kik rejtegetnek a kormányrendelet ellenére is fasiszta sajtóterméket. Ezeknek a névsorát haladéktalanul terjesszék be a nemzeti bizottságokhoz...a fasiszta sajtótermékek rejtegetőit ugyanis büntető hatóság elé kell állítani."¹⁶⁸

Mint látható, a Szakasits Árpád által beterjesztett felhívás valóságos rendőri jelleget adott volna az ifjúsági brigádoknak, nem csoda, hogy a színlelt egyetértés dacára nem igazán vált népszerűvé az érintett szervezetek között. A Népszava támogatásával¹⁶⁹ Szakasits újabb kísérletet tett augusztus elsején, amikor a BNB ülésén a korábbi beszolgáltatások tanulságaira hivatkozva ismét felhívást javasolt - ezúttal már csak a MADISZ és a SZIM vezetősége részére -, hogy a gyanúeltetés elkerülése végett az ifjúsági szervezetek **rohamgárdái** járjanak házról-házra, mert

¹⁶⁸A felhívást ld. BNB ... 183.o.

¹⁶⁹ Ld. pl. **Szalai Sándor** vezércikkét (Az ifjúság takarít) Népszava, 1945 június 29. 1.o.

attól nem kell tartani, hogy ők jogtalanságot követnek el. Kovács Imre határozottan ellenezte Szakasits javaslatát. Véleménye szerint a fiatalok néhány ház átkutatása után elvesztenék érdeklődésüket, míg ha a feladatot a házmegbízottak kapják, mindegyikükre csak egy-egy ház esik, így az akció sikeresebben lebonyolítható. A BNB ezt a javaslatot fogadta el, a határozat szövegébe a SZIM és a MADISZ már csak úgy került bele, hogy az ő feladatuk lesz a házmegbízottak által összegyűjtött könyvpéldányok átvétele.¹⁷⁰ Ehhez képest augusztus első napjaiban hivatalos forrásból arról értesült a sajtó, hogy a "MADISZ és más ifjúsági csoportok által létesített **bizottságok** fogják lakásról-lakásra járva ellenőrizni, hogy mindenki eleget tett-e a szigorú felszólításnak... (aki nem), arról nyomban jelentést tesznek és az illető ellen megindítják az eljárást."¹⁷¹ Úgy tűnik, az ifjúsági szervezetek ezúttal is csak a díszlet szerepét kapták, hiszen augusztus folyamán lényegében kizárólag **rendőri** erőkkel folyt az ellenőrzés, ráadásul az önmeghatározás nehézségeivel küzdő ifjúsági szervezetek mindegyike el volt foglalva a maga gondja-bajával.

Szeptember elején azonban döntő fordulat állt be az ügyben. A MADISZ, amely légüres térbe került a pártok saját ifjúsági szervezeteinek kiválásával, párton kívüli jellegének fenntartása miatt nem foglalhatott nyíltan állást az MKP-politika mellett, így hátrányba került és mindinkább elszigetelődött. A BNB-s szirénhangok után ezért szeptember elején maga a MADISZ-vezetőség tett lépéseket, hogy különböző akciókkal ismét az együttműködés motívuma kerüljön előtérbe, a darabokra hullott ifjúsági mozgalom legalább néhány területen egységesen lépjen fel. Ehhez immár kapóra jött a fasiszta sajtótermékek begyűjtésének akciója: szeptember 6.-

¹⁷⁰Ld. BNB... 203-204.o.

¹⁷¹ Kossuth Népe, 1945 augusztus 4. 3.o.

án a MADISZ-központ ifjúsági ankétot rendezett, ahol a megbeszéléseken sikerült közös elképzelést kialakítani, a résztvevő négy ifjúsági szervezet képviselője egyetértett a részvétellel. (A MADISZ és a SZIM mellett a SZIT - a szakszervezetek ifjúsági csoportja és a Kisgazdapárt ifjúsági szervezete, a FISZ képviseltette magát.) Az erről szóló megállapodás ¹⁷² egészen részletes akcióprogramot tartalmazott.

A fokozatosan az ország egészére kiterjeszteni szándékozott begyűjtések közös megállapodások alapján felosztott területekkel, sajtótámogatással, rendszeres megbeszélésekkel folynának. A munkában résztvevők kiképzését a szervezetek vállalják, és a túlkapások, kilengések elkerülése miatt csak megbízható embereket küldenek ki, akik névre szóló igazolványt kapnak. A megbízottak folytatják le az akciókat, amelyek a lakosság **értesítésével** kezdődnek, beszolgáltatásra való felszólítással, és **felajánlással** folytatódnak, hogy t.i. a lakástulajdonosok beleegyezésével a csoportok a náluk kötelezően lévő jegyzék alapján **segítenek** a magánkönyvtárak megrostálásában. Az ifjúság fellépésének hangsúlyozottan ne hatósági jellege legyen ¹⁷³, hanem "szolgálatfelajánlás". Az összegyűjtött könyvekről nyugta és jegyzék készítése ajánlott. A megállapodás utolsó pontjában a MADISZ versenyre hívja ki az akcióban résztvevő ifjúsági szervezeteket, a begyűjtött könyvek száma alapján döntő közös bírálóbizottsággal.

¹⁷²A MADISZ, a SZIM, a SZIT és a FISZ megállapodása a fasiszta sajtótermékek összegyűjtésére. 1945 szeptember 6. A határozatot a MADISZ nevében Koós Béla, a SZIM nevében Lányi Béla, a SZIT nevében Lajtai Vera és A FISZ képviseletében Hám Jenő írták alá. Ld. A MADISZ 1944-1948 Szerk: Rákosi Sándor Bp, 1984 135-137.o.

¹⁷³ A MADISZ által előkészített szövegből a résztvevők gondosan kipreparálták azt a részt, amely a gyűjtéssel szemben gyanús módon elzárkózók leinformálására és a gyanúnak illetékes helyen (t.i. a rendőrségen) történő közlésére vonatkozott. Ld. U.o. 136-137.o.

A fiatalos versenyfelhívás ellenére a SZIM-és FISZ-szervezetek egyáltalán nem mozgósították tagjaikat, vélhetőleg már a megállapodás aláírása mellett is csak taktikai okokból döntöttek. Budapesten mindössze néhány MADISZ-brigád alakult, de ők is elsősorban a közkönyvtárakat látogatták meg - ott ugyanis nem kellett találkozniuk a munkájukat túlnyomórészt **ellenző** házmegbízottakkal és a bizalmatlanul elzárkózó magánosokkal. A MADISZ magára maradt, és még a remélt hivatalos támogatást sem igen kapta meg. Bebizonyosodott, hogy a miniszterelnökségnek sincs igazán szüksége az ifjúsági brigádokra; a munkájukhoz szükséges hivatalos hozzájárulások kiadása ugyancsak lassan haladt. A MADISZ érdekében a Szabad Nép szállt csatasorba. Szeptember második felében megpróbált botrányt kavarni, először Balogh páter, majd Torma Domokos miniszteri tanácsos személyében keresve felelőst¹⁷⁴, de a sajtóléggömb kipukkadt, és az MKP napilapjának szeptember végére már csak a MADISZ (sokadik) felhívásának közzététele maradt...

Hogy valami komolysága mégis maradjon az akciónak, október elején miniszterelnökségi körlevél érkezett a polgármesterekhez¹⁷⁵, melyben Bojta Béla adminisztratív államtitkár szólította fel őket együttműködésre, mivel a miniszterelnökség a könyvek összegyűjtését a "küszöbön álló hónapokban a legerősebben szorgalmazni kívánja... demokratikus rohammunkával..., hogy **azután végleg lekerülhessen napirendről**". Ennek érdekében a MADISZ "teljes erővel kívánna belefeküdni a

¹⁷⁴Az ifjúság minden szervezete... 1945 szeptember 21. 3.o. és Torma miniszterelnökségi tanácsos szabotálja a fasiszta könyvek összegyűjtését 1945 szeptember 22 3.o. "Szokásától" eltérően a Szabad Nép nem csinált elefántot a bolhányi ügyből, ráadásul a közismerten németellenes, köztiszteletben álló régi sajtószakember, Torma tanácsos sem volt igazán jó "célpont."

¹⁷⁵A Vas Zoltánnak 1945 október 5.-i dátummal írott példány másolatát ld. UMKL MEI 9119/1945(11.d.)

munkába". A Bojta-levél ezután a szeptember 6.-i megállapodás alapján részletezi a lebonyolítás módját, és a polgármestereket arra kéri, hogy a tömb-ill. házmegbízottakat **utasításban** szólítsa fel a MADISZ-brigádokkal való együttműködésre, ők maguk pedig a sajtóban tegyenek közzé támogató felhívást. A levél érdekessége, hogy az államtitkár külön kiemeli: hívják fel a lakók figyelmét arra, hogy a brigádoknak nincs joguk a tulajdonos hozzájárulása nélkül behatolni a lakásokba és hogy a "**késedelmes beszolgáltatás miatt nem kell jogkövetkezménytől tartani...**"

Ez utóbbi ígéret - amely néhány helyen plakát formájában kapott nyilvánosságot - visszamenőleg tette hiteltelenné a nyári hónapok megújuló fenyegetés-és szankciósorozatát, de kihúzta még a maradék jogi szönyeget is a rendőrségi eljárások és internálások alól, hiszen milyen alapon szenved valaki éppen joghátrányt olyasmi miatt, amit aktuálisan nem büntetnek? Képtelen helyzet teremtődött, ami a már korábban amúgyis lejáratódott akciónak sem tett jót: hiába a levél sürgős jelzése, hiába kéri be az államtitkár a polgármesteri utasítások szövegét, a jogosan bizalmatlan lakosság és a megzavart hatóságok a legcsekélyebb mértékben sem segítették elő az akció sikerét.

Az egyértelmű kudarccal és a MADISZ- gárdák eredménytelensége nyomán a nyáron megismert módon alakult a begyűjtés koreográfiája. A közigazgatási lépések után ezúttal is a rendőrségi fázis következett. Miniszterelnöki átirat nyomán a belügyminiszter (ekkor Nagy Imre, MKP) december 14.-én körlevelet intézett a vármegyék és néhány nagyváros rendőrfőkapitányához¹⁷⁶, amelyben a fegyverszüneti egyezmény

¹⁷⁶ A 11710)1945 M.E.sz. átirat kapcsán kiadott és Halász György belügyminisztériumi osztálytanácsos(a begyűjtés BM-illetékese) által jegyzett 281.429/1945.IV.-12.B.M.sz. dokumentumot ld. UMKL TŰM 27/1945.sz.

végrehajtására hivatkozva utasítja az érintetteket a demokratikus ifjúsági szervezetek által "folyamatba tett összegyűjtési akció" támogatására.

Az "akció" azonban - meglepőnek korántsem nevezhető módon - reménytelenül eredménytelen és látványosan visszhangtalan volt. Ha a MADISZ 1946 február 9-11.-i országos nevelésügyi konferenciájának határozatai közé nem került volna be, hogy a MADISZ "...kíméletlen harcot folytat... a fasiszta sajtó maradványai ellen és felkutatja a még rejtőző fasiszta könyveket és újságokat az egész ország területén", akkor mindenki el is feldkezett volna az "ifjúsági brigádok" szerepléséről.¹⁷⁷ De ha mégis maradtak volna működő gyűjtőcsoportok, idejük február végén amúgyis lejárt volna: akkora erők mozdultak meg, hogy a fiatalokra nemigen volt a továbbiakban szükség. A négy ifjúsági szervezet képviselőiből álló versenybizottság aktivistái helyett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tisztjei írták az akció következő fejezeteit.

Mielőtt azonban erre az újabb szakaszra figyelnénk, ugorjunk vissza 1945 szeptemberéig. Az önálló életre kelt tankönyv-kérdés bemutatásával ugyanis még adósak vagyunk.

A nyári razziák dübörgése mellett halkán bújt meg a július és augusztus közepén a Magyar Közlönyben megjelentetett első két tankönyvindex. A használatból kivont tankönyvek 111 tételt tartalmazó I. és II. jegyzéke csak a hirdetések között kapott helyet¹⁷⁸, noha azokat a földrajzi, történelmi, közgazdasági és jogi munkákat sorolta fel iskolatípusonkénti bontásban, amelyeket már tárgyuknál fogva automatikusan betiltandónak minősített a Tankönyvi Bizottság

¹⁷⁷ A határozat 10. pontját ld. A MADISZ... 171-172.o.

¹⁷⁸ Magyar Közlöny 81.sz.(1945 július 20. 6-7.o.) és 105.sz. (1945 augusztus 18. 8.o.) Az I.sz. jegyzék július 15.-i, a II.sz. július 31.-i dátummal jelent meg.

előterjesztése alapján a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium III.Ügyosztálya. Az augusztus 30.-i és szeptember 3.-i kelettel közzétett következő két jegyzék már jóval több könyvet (közel háromszázat) tartalmazott és rendeltként szerepelt.¹⁷⁹ A listát összeállító bizottságról keveset tudunk: az mindenesetre sokatmondó, hogy a Minisztertanács által felkért Faust-féle bizottságnál mindenáron igyekeztek elérni (gyakorlatilag teljes sikerrel), hogy a központi indexre ne kerüljön tankönyv, azok csak a III.Ügyosztály által kiadott hivatalos jegyzékeken szerepeljenek.¹⁸⁰

A tankönyv-index négy jegyzékével az oktatási tárca teljesítettnek vélte a rá háruló feladatokat, s ezt szeptember közepi átiratában jelezte Vorosilov marsallnak, a SZEB elnökének, miután a szovjet katona-politikus sürgette egy erről szóló jelentés elküldését.¹⁸¹

A levél mellékletei közé tartozó címjegyzékben, amely az 1945)46-os tanévben használt tankönyveket sorolta fel, a forgalomba kerülő, de lényeges átdolgozás ill. változtatás után engedélyezett művek is szerepeltek. Ezek okozták a következő hónapban kitörő kisebbségi botrányt. Miután a Katolikus Tanügyi Tanács által késedelmesen bemutatott tankönyvek közül félszázról kiderült, hogy a kijelölt részek átdolgozása korántsem az igényelt módon és mértékben történt meg, a miniszter betiltotta ezek használatát. Ennek hatására november első felében Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek az eljárást kifogásolva tiltakozó levélben fordult a VKM-hez. Az Országos Köznevelési Tanács részletesen indokolta az intézkedést,

¹⁷⁹ A III.sz.jegyzék a 42145. III.Ü.o.VKM sz., a IV.42779. III.Ü.o VKM.sz. alatt jelent meg. Rendeleték Tára 1945 1793-96 ill. 1802-1805.o. Érdekesség, hogy az augusztus 30.-i keletű III.sz. jegyzék később jelent meg a Magyar Közlönyben (140.sz., szeptember 30.), mint a szeptember 3.-i keletű IV.sz.jegyzék (137.sz. szeptember 27.)

¹⁸⁰ Ld. **Kovács Éva**: A vesztes ország tankönyvei, 1946 História, 1991/5-6 57-58.o.

¹⁸¹A Teleki Géza által szeptember 17.-én láttamozott átiratot ld. Dokumentumok a magyar közoktatás... 232-233.o.

Mindszenty újabb méltatlankodó levelére pedig az időközben hivatalba lépett új miniszter, Keresztury Dezső adott magyarázatot, jelezve az eljárás jogszerűségét és a tiltó rendelkezés fenntartását.¹⁸²

Hogy az átdolgozott tankönyvek körüli vihar ne szüneteljen, arról a Szabad Nép december 7.-i cikke (A csendőröket tisztelik) gondoskodott: mivel az "Új betűvetés" c. tankönyv köteles példányait a Szent István Társulat nem mutatta be, az illetékeseknek nem volt tudomása a könyv megjelenéséről. Így fordulhatott elő, hogy az egyik olvasási gyakorlatban változtatás nélkül maradtak a csendőrökről szóló - lényegében semmitmondó - sorok, amire a jó szemű napilap természetesen azonnal lecsapott. A könyvet "bűnjelként" a VKM-be küldő hatóság, a rendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya méltó partnernek bizonyult ebben az akcióban: fellépéseik nyomán a tárca magyarázkodásra kényszerült és némi késéssel a vonatkozó részlet eltávolítását kezdeményezte a hercegprímásnál.¹⁸³

Mindezek azonban már december-végi események, s az a tény, hogy ekkorra ez marad a legnagyobb horderejű könyves ügy, jól jelzi, hogy a "fasiszta sajtótermékek" körüli konsternáció is téli álomra tért. A vihar azonban nem vonult el, és a szélcsend is egyre vészterhesebb lett: a nemzetközi és hazai politikai égbolton mind komorabb felhők kezdtek gyülekezni.

4. Kétszer vágj, egyszer se mérj - begyűjtés és bezúzás szovjet részvételre (1946 március - augusztus)

¹⁸² A levelezést ld. U.o. 254-259.o.

¹⁸³A Tankönyvi Bizottság közleményét és Simon László államtitkár Mindszentynek írt levelét ld. U.o. 263-64.o.

Az a viszonylagos belpolitikai nyugalom, ami az 1945 novemberi választásokat követte, s amely sikeres kompromisszumokkal hosszabbította magát, még a köztársaság kikiáltása és a köztársasági elnök megválasztása körüli viták idején is fennmaradt. 1946 első heteiben különösen erősnek látszott a párt-konszenzus: január végén az MKP fontos belügyi pozíciók átengedésével tett engedményeket, s a köztársaság kikiáltásához és a köztársasági elnök megválasztásához is szoros pártközi együttműködés-háttérre volt szükség. Február közepén azonban megkeményedtek az álláspontok, s csak idő kérdése volt, mikor válik nyilvánossá a politikai konfrontáció új szakaszának beköszönte. A kisközpárt vezetése további pozíciók szerzését célozta meg, Mindszenty elérkezettnek látta az időt a népi demokráciával szembeni fenntartások demonstratív elővezetésére, Rákosi pedig február 16.-án meghirdette az MKP ellentámadását az egyházi és polgári reakció ellen. Az ellentétek gyors úton vezettek az 1946 tavaszi népmozgalmakhoz, a Baloldali Blokk megalakulásához és a nyári nagy politikai válsághoz, amely végülis mindkét krízisponton a SZEB nyomásának köszönhető féloldalas kompromisszummal záródott le (Júniusban Puskin követ, júliusban Szviridov altábornagy személyes fellépésével). S noha a koalíciós ellentétek mindinkább kezelhetetlen szellemét már nem sikerült visszazárni a palackba, nyár végére - nem utolsósorban a stabilizációra épülő közös érdekek előtérbe kerülése miatt - egy ideig újra elfogadható mederbe sikerült terelni a politikai egyeztető folyamatokat.

E februártól augusztusig tartó fél éves konfliktus-időszak során a mind nyilvánvalóbban hatalmi jelleget öltő harc egyik legfontosabb területévé a sajtó lépett elő, terepet adva az iránypublicisztika színvonalára

leszállított érvcsatáknak. Furcsa "metaszintek" jöttek így létre, kétszeresen is. Egyfelől a politikai fórumok és tanácskozások helyett mindinkább a vezető napilapok vezércikk-és glosszarovatai váltak a vita terepévé, másrészt sajátos virágnyelv alakult ki, amellyel egy-egy adott kérdéskör látszólag tárgyilagos vizsgálata mögé valójában minden egyes esetben a szemben álló két erő nyilvánosság előtti erőpróbáját lehetett csempészni.

Ilyen "metaszintté" lépett elő 1946 tavaszán a jól ismert és ezúttal új köntösben jelentkező "reakciósozás". A sorok között olvasók számára nyilvánvaló volt, hogy a látszólag fogalmi-történeti-definíciós viták mögött a napi politikai harc lövészárkai húzódnak: a kommunista taktika a kategória kitágításával ellenlábasai mind szélesebb körének kompromittálására tör, a jelző érvényességi körének határaitra figyelmeztető sajtó-hangok pedig értelemszerűen e taktika méregfogát igyekeznek kihúzni. Nem véletlen, hogy a többek között a parttalan reakciósozás veszedelmeire és okaira is kristálytisztá logikával figyelmeztető **Bibó**-írást, A magyar demokrácia válsága c. Valóság-cikket éppen februárban igyekezett Lukácsot is szorítóba küldve semlegesíteni az MKP¹⁸⁴, s hogy a tavasz folyamán végig napirenden maradtak a "reakciós-probléma" szinte filológiai részletességű sajtó-párbajai. ¹⁸⁵ Akárcsak az előző év nyarán, a

¹⁸⁴ Ld. a cikknek a "kis és nagy népellenes és háborús vétkek ellen folytatott harc" kátyúba jutásáról, fasizmus és reakció különbségéről szóló részeit (legújában In: Bibó István: Válogatott tanulmányok Második kötet 34-38.o.) és a cikk vitáját(a Valóság 1946 január-februári száma után közli Id.mű 83-118.o.)

¹⁸⁵ A "reakciós-probléma" önálló feldolgozást érdemelne: a baloldali lapokkal szembeni színvonalas fellépések közül említsük meg Balla Antaléit a Kis Újság, Kunszery Gyuláét a Demokrácia hasábjain, valamint az Új Ember szellemesen gúnyos paródia-sorozatát, a mindenhol reakcióra bukkanó "Tollagi és Fellegi" történeteit. Külön fejezet lehetne a Fővárosi Népművelési Központ ankétja, ahol Hajnal Istvántól Parragi Győzön át Barankovics Istvánig, Erdei Ferencig, Losonczy Gézáig, Justus Pálíg és Zsolt Béláig különböző álláspontok járták körül a "Ki a reakciós" kérdését. A nácikkal kollaboráló, reakciós középosztályt megcélzó MKP-támadások méregfogát a hazai szellemi élet németellenességének sokrétű bizonyításával lehetett kihúzni. A Kis újság és a

kedvezőtlen védekező pozícióba kényszerített kisgazda propagandának ezúttal is jól jöttek a március-április folyamán megszorodó háborús bűnös-perek,¹⁸⁶ hiszen a nyilasok elleni szigor felmutatásával nagyobb immunitásfokot remélhetett a reakció-váddal szemben.

Ez a politikai környezet jelöli ki annak az akcióorozatnak a helyiértékét is, amelyik 1946 februárjának végén indult, s nyár végéig tartott - s amelynek szakaszhatárai pontosan egybeesnek a belpolitikai válsággal: az INDEX történetének következő fejezetéről van szó.

*

Február közepén a baloldali tömegakciókkal egyidejűleg megélénkült a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenysége is. A SZEB - nevéhez híven - mind gyakrabban lépett fel ellenőrző szerepben, s a megvizsgálandó területek közé hamarosan odakerült a fasiszta szellemi termékek ügye is. A SZEB illetékeseinek (**A.M. Beljanov** vezérőrnagynak, az Adminisztratív Osztály vezetőjének és beosztottjának, **Szergejcsuk** alezredesnek) a vidéki SZEB-megbízottak jelentései nyomán feltűnt, hogy az összegyűjtött, de el nem szállított ill. be nem zúzott könyvek egy része "elszivárog", kézen-közön eltűnik az őrzőhelyekről. Mivel azonban ez a helyzet gyakorlatilag 1945 szeptembere, vagyis közel fél éve fennállt, okunk van feltételezni, hogy határozott fellépésre taktikai megfontolások vezették a SZEB-et: február végén valamennyi érintet (a kormány, a rendőrség, a főváros, a

Demokrácia nem győzte az adatokat sorolni, Barcsai Géza pedig egy vaskos füzetet is szentelt a kérdésnek (A magyar tudományos élet harca a német szellemi imperializmus ellen Bp, 1946 1-52.o.)

¹⁸⁶ Ezek sorából emeljük ki a sajtó-és könyvélet kulcsszereplőinek pereit: márciustól júliusig kerültek sorra a szélsőjobboldali tollforgatók és sajtó-hivatalnokok prominensei (Kolosváry-Borcsa Mihály, Dövényi Nagy Lajos, Váró Andor, Görgey Vince, Luzsénszky Alfonz és mások).

pártok) részvételével tartandó értekezlet összehívását kezdeményezték a Miniszterelnökségen.

A sok kellemetlenséget ígérő megbeszélés előtt **Balogh István** államtitkárnak alig néhány napja maradt csak arra, hogy szerezzen még némi muníciót a szovjet tisztekkel való találkozásra. Február 26.-án körlevelet küldött szét a főispánoknak, amelyben 48 órán belül sürgős jelentést kért a törvényhatóságok területén összegyűlt fasiszta irodalom mennyiségéről, felszólította a vármegyék első embereit a tárolt mennyiség elszállítására, sőt ennek megszervezetlensége esetén a könyvek és újságok **azonnali megsemmisítését** írta elő¹⁸⁷. A kapkodó intézkedés jól jelezte, hogy a kormányzervek szinte már el is feledkeztek az egész akcióról, a számadatok ismételt bekérése pedig napnál világosabban tükrözi a korábbi eredmények megbízhatatlanságát is.

A március legelső napjaiban megtartott sorsdöntő értekezleten történtek a fennmaradt részletes jegyzőkönyv alapján viszonylag pontosan rekonstruálhatók.¹⁸⁸

A találkozó alaphangját Balogh István beszámolója adta meg, akinek csak egy-két közvetett fordulata utalt arra, hogy a SZEB-főtiszttel korábban folytatott megbeszélésén felvetődött kérdések tárgyalásáról lesz szó. A páter részletesen ismertette az addigi intézkedéseket, de nem tért ki a kormánylépések tapasztalataira és különösen nem az eredményességi szempontokra. Érvelése nem is titkoltan azt a célt szolgálta, hogy az addigi akciók kimerítő mivoltát igazolja, s a Beljanov vezérőrnagy által

¹⁸⁷ UMKL MEI XIX-A-1-c(szórványiratok) 2258/1946(49.d.)

¹⁸⁸ 5 sűrűn gépelt oldalon maradt fenn a dr. Wolf János rendőrszázados által vezetett jegyzőkönyv.(UMKL MEI XIX-A-1-j 49.d. 2923/46 (A jegyzőkönyv dátumot nem tüntet fel, de Balogh államtitkár egyik hivatkozása a "**múlt heti** főispáni körlevélre" annak február 26.-i keltének ismeretében március első napjaira datálja az eseményt).

megelőlegezett újabb begyűjtési hullámnak csupán "lelkiismereti" jelentőséget tulajdonítson. Mintha előzetesen egyeztették volna a stratégiát, úgy támogatták meg az államtitkárt az őt követő felszólalók. **Dr. Széchy Tamás** tanácsnok a főváros képviselőjében az akción kívül megsemmisült vagy megsemmisített könyvek nagy számát hangsúlyozta és a kis példányszámokra hívta fel a figyelmet, hogy a jegyzékekben felsorolt könyvmennyiség valódi nagysága a "magyar könyvkiadási viszonyokkal nem ismerős emberek" számára is felmérhető legyen... **Vészy Mátyás**, a Polgári Demokrata Párt jogász-könyvszakember képviselője népbírói ügyekre hivatkozva hangsúlyozta, hogy fasiszta könyv már aligha lehet magánkézen. Fontosnak tartotta kiemelni a területi különbségeket: ha a kiadott könyvek 80 %-a Budapesten kelt el, s ha az érdeklődő vidéki olvasóközönség legnagyobb része 1938 és 1944 között érhető módon az erdélyi és felvidéki területekre esett, akkor igazán nem lehet különösebben sokat várni a vidéki - különösen az alföldi - begyűjtésektől. Főleg a falvaktól, hiszen oda már eleve csak legfeljebb röplapok jutottak el, "amelyekbe nyilván már réges-régen szalonnát csomagoltak." A magyar fél képviselőinek beszámolója valóságos ötletróhammal végződött, amikor szinte egymás szájából kapkodták ki a szót, hogy jobbnál jobb megoldásokat javasoljanak a legsikeresebb gyűjtők jutalmazására. **Sólyom László** rendőrfőkapitány egyenesen azt vetette fel, hogy a begyűjtés legyen az iskolások feladata, mert "kis gyermekeknek mindenki szívesebben odaadná" a könyveit.

Ez a "lelkisedés" nemigen hatotta meg a jól informált szovjet vezérőrnagyot. Az addigi munka eredménytelenségére hivatkozva a begyűjtés hatékonyságának növelését szorgalmazta, s minden korábban felvetett érv ellenére nagy mennyiségű könyv beszolgáltatathóságát

feltételezte, elsősorban a (meglepően pontos) értesülései szerint már készülő következő jegyzékre való tekintettel. Ettől kezdve az értekezlet a diplomácia formanyelvén és a látszatra ügyelve a résztvevők kölcsönösen kialakított álláspontjának véglegesítésére tért át, de ez a valóságban a SZEB követeléseinek maradéktalan érvényesítését jelentette. A kormány javaslatcsomagából nem maradt semmi. A jegyzéket összeállító bizottság megszüntetése helyett záros határidőn belül elvégzendő munkára való utasítás lépett, a március 31.-i dátumot hosszabb terminus, április 20.-i váltotta fel, a sajtó-és rádiópropaganda mellé szigorú rendeletek társultak, a gyermekek helyére párt-és társadalmi szervek kerültek begyűjtőként, újra szerephez jutott a rendőrség, elsősorban házkutatások formájában, az akció szolid figyelemmel kíséréséből tíznapenkénti részletes jelentési kötelezettség lett, a "lelkiismeret megnyugtató" érdekében szervezett lépésekből pedig ily módon "hadjárat". S noha a magyar oldal hozzászólói egyetértőleg vették tudomásul a változtatásokat, a SZEB fenyegető eltökéltségét látva az érintettek számára minden valószínűség szerint kellemetlenül egyértelművé vált, hogy 1945 nyarának rendelet-operettje és adatokkal való bűvészkedése a múlté: ezúttal nincsen pardon.

Nem csoda hát, hogy a szigor jegyében születtek meg a kormány első intézkedései a végrehajtás érdekében. Március 14.-én a miniszterelnök nevében Balogh István államtitkár minden addiginál részletesebb és dörgedelmesebb körrendeletet küldött a főispánokhoz ¹⁸⁹, külön kiemelve azt a tényt, hogy ezúttal már nemcsak a reakció elleni harcról, hanem "külpolitikai érdekekről" is szó van. Az országos akció lebonyolításához minden törvényhatósági központban és járásban egy felelős tisztviselőt kell

¹⁸⁹ A rendelet szövegét ld. UMKL TŰM 932/46 (Dátuma gépelési hiba folytán 1943 március 14.)

megbízni, gondoskodni kell a helyi sajtókampányról, a tanügyi hatóságokkal együttműködve be kell kapcsolni a begyűjtésbe az iskolásokat. Az április 20.-i határidőt olyan értelemben kell kijelölni, hogy az addigi beszolgáltatók mentesülnek a büntetőjogi felelősség alól, ám a határidő lejárta után a törvény teljes szigorát érvényesítik. Az államtitkár azonnali jelentést kér az addig összegyűlt anyag súly-és darabszámára, valamint megsemmisítésére vonatkozóan és további terminusokat szab meg a rész-eredmények jelentésére. Nyomatékosan figyelmezteti az érintetteket, hogy "az összegyűjtött anyag gondosan őrzendő és idevágó rendelkezéseim megérkeztéig **meg nem semmisíthető.**"

A hatósági gépezet elindult. A főispánok a vármegyék legalsó szintjéig, a községi és körjegyzőig bezárólag továbbították a rendelet utasításait, a helyi viszonyokra alkalmazott határidővel. A belügyminisztérium a maga csatornáin értesítette a rendőri szerveket az akció újbóli megindításáról. Budapesten Sólyom László főkapitány rendelete március 18.-tól heti száz házkutatást írt elő a kerületi kapitányságoknak. Az udvarias fellépésre kötelezett és politikai detektívekkel "megerősített" csoportok feladatául elsősorban a könyvkereskedések és a könyvkiadó vállalatok raktárainak ellenőrzését jelölte meg.¹⁹⁰

Mindenkinél gyorsabban cselekedett a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium. A miniszter nevében Simon László államtitkár már március 9.-én felszólította a közoktatási hatóságokat, hogy haladéktalanul hajtsák végre ismételen a fasiszta sajtótermékek kiválogatásának, eltávolításának és beszolgáltatásának feladatát. A könyvtárakat külön katalógus készítésére

¹⁹⁰Ld. Világ és Kis Újság, 1946 március 19. 3.o.

kötelezte az elkülönített könyvek címe és darabszáma szerint, s a legkisebb mulasztás esetén is fegyelmi büntetést helyezett kilátásba.¹⁹¹

Noha az akció propagandájába a Tájékoztatásügyi Minisztérium is bekapcsolódott, s a SZEB-bel való megállapodás is komoly sajtó-és rádiós hírverésről beszélt, a korábbiakhoz képest a lapok kifejezetten mérsékeltlen és visszafogottan vettek részt az akcióban. Szinte kizárólag csak a hivatalos felhívásnak adtak helyet, legfeljebb egy-két mondatos kommentárral. Bizonyosra vehető, hogy a kormány tudatosan hallgatott az akcióról, szándékosan fogta vissza a sajtót: amikor március végén az Ellenőrző Bizottság kifogásolta a kellő propaganda hiányát, a Tájékoztatásügyi Minisztériumban mind Kállai Gyula államtitkár, mind a később felkeresett Balla Antal egyaránt avval védekezett, hogy egyáltalán nem volt tudomásuk az akcióról, de a továbbiakban természetesen gondoskodnak a megfelelő hírverésről. Mármost ez a propaganda egyrészt többszöri sürgetésre és Kállai Gyula ismételt ígéretei nyomán sem akart "úgy igazán megindulni", másrészt a tájékoztatási tárca vezetői természetesen nagyon is jól tudtak az akcióról¹⁹².

A SZEB és az irányítása alá tartozó gépezet azonban a korábbi és az ehhez hasonló újabb keletű tapasztalatok alapján nem várta meg a szokásos végkifejletet és a semmitmondó jelentéseket, hanem maga is tevőlegesen

¹⁹¹ A Nagy Ferenc miniszterelnöknek március 27.-én elküldött 28630/1946 III.sz. rendeletet ld. UMKL MEI 3666/46. A VKM Elnöki Osztályának anyagában megmaradt a minisztérium "házi" selejtezési akciójának teljes iratanyaga.(XIX-J-1-s 1934/46) Ennek érdekessége, hogy a belső feljegyzések tanúsága szerint a Fővárosi Könyvtárba átszállítandó és addig zárt helyen őrzött könyvek egy részét (elsősorban idegennyelvű kiadványokat) **visszatartották**, sőt a selejtezés első tapasztalatai nyomán Papp József miniszteri irodafőigazgatónak keményhangú levélben kellett felhívnia a munkatársakat arra, hogy **kizárólag** a jegyzékeken szereplő sajtótermékekektől szolgálatassák ki.

¹⁹² Balogh István például már március 14.-én átiratban kérte Balla Antaltól a nagyközönség megfelelő értesítését az akció fontosságára való tekintettel. Ld. UMKL TŰM 932/1946

becapcsolódott az akcióba. Szergejcsuk alezredes vezetésével a fővárosban kialakították az összehangolt és minden részletre kiterjedő napi ellenőrzések rendszerét és a vidéki SZEB-kirendeltségek is hasonló fellépésre kaptak utasítást. A magyar rendőri szervek tevékenysége így a legtöbb helyen szovjet tisztek állandó jelenlétében zajlott. A fővárosban és néhány vidéki körzetben különböző szovjet tiszti csoportok nemcsak részt vettek könyvtárak és könyvraktárak átfésülésében, hanem saját kezűleg vettek részt a tiltott anyag kiválogatásában, felügyelték az elszállítást, jelen voltak a tárolóhelyiségek lepecsételésénél, személyesen kísérték figyelemmel a zúzdai munkálatokat. A vidéki jelentések tanúsága szerint minden egyes vasúti szállítmány útnak indításakor és érkezésekor SZEB-megbízottak ellenőrizték a vagonok pecsétjeit és a bezúzendó sajtótermékek súlyát. Néhány esetben - pl. Sárbogárdon és Bicskén - a szovjet járási katonai parancsnokságok saját hatáskörben meg is semmisítették a begyűjtött irodalmat. Szergejcsuk alezredes óriási tempót diktált. Budapesten, a legfontosabb "frontvonalon" páratlan alaposággal szervezte meg az akciót. A **Péter Gábor** vezérőrnaggyal történt megegyezése nyomán közvetlenül alá rendelt magyar rendőri erőkkel és a könyvmozgatást végző internáltakkal, valamint a különböző tulajdonosoktól erre az alkalomra kölcsönként teherautókkal először is a már összegyűjtött, elkülönítve tárolt, de be nem zúzott sajtótermékek papírgyárba való szállítását hajszolta végig. Ezzel szinte egyidőben megkezdte a legfontosabb könyvtárak személyes ellenőrzését, sorra meglátogatta a pártok, a főváros és a kerületek, valamint a kormány illetékeseit. Gondosan összeállított listák alapján napi penzumot szabott ki a magyar és a szovjet tiszteknek, akiknek sokszor reggeltől estig iskolákban, kerületi könyvtárakban, sőt még minisztériumi kezelés alatt lévő romépületekben is ellenőrizni kellett a maradéktalan beszolgáltatást.

Furcsa munkamegosztás alakult ki a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitányságának Államrendészeti Osztálya és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság illetékesei között. A **Dr. Benjamin Olivér** vezérőrnagy által megbízott magyar rendőrtisztek - **Takács Péter Pál** őrnagy és **dr. Váradi György** főhadnagy - hivatalos feladata a szovjet szervekkel való együttműködés, az operatív ügyekben való segítségnyújtás volt, s a teherautók szerzésétől intézmény-listák összeállításáig terjedt. A magas rangú rendőrök azonban magyar részről az akció folyamatos figyelemmel kíséréseért is feleltek, s Balogh István utasítására **napi jelentéseket** készítettek a miniszterelnök számára.¹⁹³ Az első napok tapasztalatai nyomán gyorsan kiderült, hogy szerepük egyúttal az ellenőrzők ellenőrzése is: jelenlétük volt a garancia arra, hogy a nagy magabiztossággal tevékenykedő SZEB-megbízottak minden lépéséről legyen megbízható információ, s hogy szükség esetén magas szinten lehessen közbenjárni, ha sérelmes dolgok történnek. Ezek pedig nem is vártak magukra.

Szergejcsuk alezredes és "különítménye" (egy másik alezredes és egy kapitány) már március 13.-án letette a névjegyt: a Fővárosi Könyvtárba 10 óra körül megérkezve az összegyűjtött sajtótermékek haladéktalan elszállítását rendelték el. Hiába tiltakoztak a könyvtár dolgozói, hogy a dokumentációs anyag kiválogatására még nem volt módjuk, az alezredes ezt nem volt hajlandó figyelembe venni. Egy tehergépkocsi rakományát -

¹⁹³ A két rendőrtiszt részletes napi jelentései közül mintegy három hét anyaga - 19 jelentés - megmaradt. (UMKL MEI 2923,3237 stb.) A jelentéseggyüttes a korszak páratlanul érdekes és értékes dokumentuma, a begyűjtés hétköznapijainak könyvszámlálásaitól Beljanov tábornok előszobáján át a szovjet tiszti különítmények fellépésének ismertetéséig számtalan izgalmas kortörténeti adalékot tartalmaz. A SZEB budapesti - és kis részben vidéki - fellépéseire vonatkozó ismeretek nagyobb hányadát ezekből a dokumentumokból merítettük, így a külön hivatkozásoktól ez esetben eltekintettünk.

mintegy 10 ezer kötetet - azonnal a csepeli papírgyárba szállították, ahol a szovjet kapitány jelenlétében megszervezték az őrzését. A könyvtár és az akcióban résztvevő magyar rendőrtiszt jelentése alapján **Sólyom László** altábornagy személyesen járt közbe Neményi vezérigazgatónál, hogy mindaddig ne kerüljön könyv a zúzdába, amíg a pótlólagos kiválogatásra sor nem kerül. A dokumentációs anyag megmentése érdekében már másnap kisebb küldöttség kereste fel Beljanov tábornokot, aki Péter Gábor vezérőrnaggyal való konzultációja után másnapra hozott döntést. Ennek alapján egy-egy kötet visszatartását engedélyezte a könyvtáraknak, az orosz témákkal foglalkozó kiadványoknak viszont a politikai rendészeti osztályra való beszállítását rendelte el, avval kiegészítve, hogy hatósági megkeresés esetén ott kell majd rendelkezésre állniuk.

Noha mind a kormány alap-rendelete, mind a SZEB Sajtóosztályának egyik tanácsosával, **Grigorjevvel** folytatott előzetes kormánytárgyalások 3-3 példányt engedélyeztek, a Szergejcsuk-féle különítmény Beljanov tábornok utasítása ellenére is kelletlenül fogadta ezeket a különgyűjteményeket, s szinte minden egyes esetben harcot kellett vívni egy-egy könyvtár elkülönített anyagáért. Átmeneti kudarcukba azonban a SZEB-tisztek sem nyugodtak bele. Április elején Szergejcsuk újra kísérletet tett a zárt anyag egy részének felszámolására: úgy "döntött", hogy fasiszta anyag csak a Fővárosi Könyvtár központjában és a Nemzetgyűlési Könyvtárban maradhat, az Egyetemi Könyvtárból, a Széchenyi Könyvtárból és az Akadémia Könyvtárából megkezdik az elszállítást. A magyar rendőri szervek - alighogy tudomásukra jutott az információ - azonnal mozgósították Kereszturi Dezső miniszterig bezárólag a kultusztárcát, s Beljanov tábornoknál még aznap délután sikerült

közbenjárni a pótolhatatlan értékű közgyűjtemények megóvásáért.¹⁹⁴ Közben a Fővárosi Könyvtár a maga csatornáin keresztül Illés Bélát kérte meg közbenjárásra,¹⁹⁵ a Nemzetgyűlési Könyvtár Varga Bélán, a Nemzetgyűlés elnökén keresztül egyenesen Rákosi Mátyáshoz fordult, aki viszont közvetlenül Szviridov altábornagynál emelt szót a könyvtár érdekében. Az MTA könyvtárában lévő zárt anyagot úgy sikerült megmenteni, hogy egy illegális akcióval az egészet átszállították a Nemzetgyűlés Könyvtárába.¹⁹⁶

A "hivatalos" csatornák mellett a szovjet tisztek esetenként saját ötleteiktől vezérelve is el-eljártak. Március végén pl. több alkalommal is felkeresték a Széchenyi Könyvtárt, ahol "kezükbé vették" a kiválogatás feladatát. "Ellenőrzés" címén végigjárták a könyvállomány egy részét, s amit nem megfelelőnek találtak - függetlenül attól, hogy szerepelt-e az INDEX-en - azt kidobálták.¹⁹⁷ Hasonlóképpen jártak el a könyvkereskedések, kiadók raktáraiban. Különösen a Horthy-képekre voltak "érzékenyek": ha bárhol találtak ilyet, egyszerűen kitepték a könyvekből.¹⁹⁸ Az emeletekről és belső helyiségekből udvarra szórt könyveket legtöbbször azonnal elszállították. Április első hetéig félelmetes alapossággal "fésülték át" a fővárost. Sorra kerültek az iskolák, a kulturális

¹⁹⁴Az ország legnagyobb könyvtára, a Pannonhalmi Főapátság könyvtára is hasonló gondokkal küzdött: a pannonhalmi járási főjegyző 1946 június 5.-i feljegyzése szerint a kultuszminiszter megerősítése - t.i. hogy a tudományos célt szolgáló intézményre nem vonatkozik a beszolgáltatási rendelet, csak el kell különítenie a tiltott anyagot - ellenére faládákban elküldték a jegyzői hivatalba, nehogy mégis baj történjen. U.o.

¹⁹⁵Ld. **Berkó** 39.o.

¹⁹⁶Minderről ld. **Dr.Tombor Tibor**: A zárolt kiadványok tárának születése Magyar Nemzet, 1991 január 23. 8.o.

¹⁹⁷ Ld. a könyvtár egykori dolgozójának, Nagy Károlyné dr. Létay Idának a visszaemlékezését 1989 november 20.

¹⁹⁸ Püski Sándor személyes közlése 1992 január 7.(A Püski kiadó emeleti könyvraktárát egy alkalommal keresték fel szovjetek. A letépett címlapú kötetek egyébként újrakötve továbbra is forgalomban maradtak.)

közintézmények, de még azok az épületek is, amelybe egyébként szovjet katonaság volt elszállásolva. Nem maradhattak ki a romépületek, s szisztematikusan ellenőrizték a kerületi rendőrkapitányságok teljesítményét. Figyelmük még arra is kiterjedt, hogy az április közepén megjelenő III. INDEX füzeteinek terjesztéséhez a gyorsaság érdekében saját helikoptereiket ajánlják fel...

A magyar közigazgatási apparátusnak a szigorú előírások hasonlóan feszített ütemet diktáltak. Az időszakonkénti jelentéstételi kötelezettség, az újonnan begyűjtött könyvek számbavétele, a meglévők elszállítása - folyamatosan ellátta munkával április végéig a megyéket és a felelős alispánokat. Néhány helyen ugyan továbbra is felületesen, majdhogynem komolytalanul kezelték az ügyet, de a legtöbb helyen ezúttal nagyon komolyan vették. Néhány jellemzőként kiragadott példával kíséreljük meg az akció vidéki lefolyását bemutatni.

A miniszterelnökségi utasítások kézhezvétele után az egyes megyékben és törvényhatósági jogú városokban azonnal megindult a munka. Bács-Bodrog vm. és Baja város főispánjának intézkedéssorozata, amely a rendelet előírásain túlmenő alapossgal igyekezett megszervezni az akciót, jól példázza a lehetséges hatósági lépéseket. A főispán személyesen készítette el és terjesztette fel a miniszterelnökhöz azt a Munkatervet, amely Bajára és a megye községeire egyaránt kiterjedt. A Munkaterv megismertetésére értekezletet hívott össze, ahol az alispán, az ügy előadója, a város polgármestere, a rendőrfőkapitányság vezetője, a rendőrség politikai osztályának vezetője, a Nemzeti Bizottság három kijelölt tagja, a pártok két-két képviselője, a Tanfelügyelőség vezetője, az ügy tanfelügyelőségi előadója, a város összes középfokú oktatási intézményének igazgatója és az Utcamegbízottak Szervezetének vezetősége

vett részt. Szabályos mozgalom indult el: a hírlapok, a mozik, iskolák, polgári iskolák, gyűlések, pártértekezletek, állandóan ismétlődő dobszó, valamint az iskolás gyermekek fellépései jelentették az állandó propagandát. Külön-külön felkerestek **minden lakást**, és az ottaniakat figyelmeztették a kötelességeikre. A családfők **aláírásukkal** igazolták a teendők ismeretét. Külön értekezlet tisztázta a részleteket a főjegyzők számára. Az egyes egységekre lebontott 15 pontos Munkaterv végrehajtásáért a községekben létrehozott ú.n. "Vegyes Bizottságok" feleltek, akik ugyanúgy igyekeztek a hagyományos kidobolástól egészen a házról-házra történő figyelmeztetésig terjedő skálán eleget tenni a feladatnak.

Ennek a sémának megfelelően alakult másutt is az akció: egy-egy lépés kimaradhatott, más lehetőségekkel viszont jobban élhettek. Kiemelkedő volt a **helyi sajtó** szerepe **Csanád** vármegyében, ahol a **Makói Népszó** például nemcsak nagy cikkekben értekezett a "fasiszta szemét kitakarításának" szükségességéről, hanem heteken keresztül szinte naponta csempészte be a legkülönfélébb hírek közé a közeledő határidőre való figyelmeztetést, lapszámonként akár öt-hat vastagabban szedett, jelszószerű mondattal.¹⁹⁹ Míg **Bács-Bodrogban** elsősorban a közigazgatás képviselői jeleskedtek a házról házra történő tájékoztatásban, **Kecskeméten** ezt az egyes körzetek vezetői kirendelt rendőrökkel együtt hajtották végre, **Sopronban** pedig kizárólag a rendőrség feladata volt. (Nem véletlen, hogy itt ez már házkutatás-jelleget öltött és néhol eljárásokat is vont maga után.) Az általa kibocsátott **felhívások** mennyiségével tűnt ki az **esztergomi**

¹⁹⁹ A lap egyetlen héten - március 22 és 28.-a között - három nagyobb cikkben foglalkozott a könyvek kérdésével. (III.22. 1.o. Takarítsuk ki a fasiszta szeméttel III.28. 2.o. Pártközi értekezletet tartanak a fasiszta sajtótermékek megsemmisítése ügyében 3.o. Új köntösben régi könyvek)

főispán. A precíz végrehajtás jellemezte **Zala** vármegyét: az április 22.-ig beérkezett jelentések alapján összeállított "hiányos" lista 224 db község részletes adatait közli, a 4671 könyvet összegyűjtő Nagykanizsától a mindössze 4 db-ot gyűjtő Pákáig... **Heves** vármegye egyes részjelentései egyenesen könyvenkénti bontásban, címekkel együtt tartalmazták a tiltott irodalmat. Egyes könyvtárakban és iskolákban az INDEX tételein túlmenően állítottak össze extra listákat, s ennek alapján is selejteztek. Rendkívüli buzgalmat tanúsított a gyűjtésben a **szege**di törvényhatóság: a "fasiszta sajtótermékek kiszelektálásával" **149 bizottság** foglalkozott összesen **929 taggal**. Ugyancsak Szegeden sikerült leginkább a miniszterelnökségi intenciók alapján bevonni a "tanuló ifjúságot" az akcióba, amit az általuk igényelt jutalomkönyvek különösen nagy száma is jelez. Miniszterelnökségi felszólításra az országos szervezetek újólá átírték alárendelt hatóságaikat és hivatalaikat, legalaposabban talán a **pénzügyigazgatási intézmények** és a **vámhatóságok**. A begyűjtés olajozott gépezetét néhol megzavarták az Iparügyi Minisztérium leiratai, amelyek az elhúzódo papírhány enyhítését meggyorsítandó a bezúzás felett próbáltak némi ellenőrzést gyakorolni (kötelezték pl. a polgármestereket hulladékpapiros felajánlási lap kitöltésére), de a rendelkezési jog végülis Balogh páter kezében maradt: a zúzdába került papír ellenértékét a fennmaradt számlák alapján a miniszterelnökség kapta meg, kisebb részben a megyék, irodapapír formájában.

A buzgó és jól szervezett akciók ellenére a szovjetek a nyomásgyakorlás minden eszközét bevetették, hogy az eredményességet növeljék. A SZEB-megbízottak állandó jelenléte ellenére elégtelennek érezve a figyelem súlyát, szabályszerűen feljelentették pl. a miniszterelnöknél Bács-Bodrog főispánját, mivel információik szerint nem

elég lelkiismeretesen vesz részt az akció végrehajtásában. Más eszközt választottak a győrmegyei főispán lejárata: az **Új Szó** április 14.-i számában az intézkedések elmulasztásával vádolták meg. Valójában mindkét esetben az addig összegyűjtött könyvek alacsony száma szolgáltatott okot a szovjet fellépésre.²⁰⁰

Az összegyűlt mennyiséget keveslők számára kapóra jött "A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek III.sz. jegyzékének" kiadása. Azt a képtelen helyzetet ugyanis, hogy az akció határidejének lejárta előtt néhány nappal jelenik meg a sokszáz érintett könyvet tartalmazó katalógus, oly módon lehetett "előnyé" változtatni, hogy az erre való hivatkozással egy újabb hónappal, május 20.-ig **meghosszabbították** a beszolgáltatás határidejét. Evvel viszont - hiába maradt szoros pórázon az államigazgatás - a korábbi begyűjtések "hangulata" látszott visszatérni, nagyjából hasonló eredményekkel - vagyis minimális hozadékkal.

A hosszabbítás egyébként is eső után köpönyeg volt az INDEX-listák szempontjából, a harmadik katalóguson kívül ugyanis sok helyen a második, sőt egyes járásokban az első (!) lista teljes hiányában folytak a begyűjtések. Az akció kellős közepén már hiába próbálták az 1945-ben megjelentetett jegyzékek utánnyomásával és szétküldésével pótolni a hiányt, minden érintett számára bebizonyosodott az akció végiggondolatlan mivolta: országos begyűjtést csak egy **végleges** és mindenki által ismert

²⁰⁰A későbbiek ismeretében úgy tűnik, Győr esetében volt némi alapja a követeléseknek, hiszen a cikk után indult új gyűjtés során a korábbi mennyiség sokszorosát sikerült előteremtteni. Egyik esetben sem lehetett azonban az intézkedések elmulasztásával vádolni a főispánt, olyannyira, hogy az érzékeny dr. Borbély (Győr) egyenesen a miniszterelnök közbenjárását kérte, hogy az **Új Szó** közöljön helyreigazító nyilatkozatot. A miniszterelnökség munkatársa telefonbeszélgetést folytatott Beljanov tábornokkal, aki április 26.-án meg is ígerte a közlést. Tudomásunk szerint az **Új Szó** mégsem tért vissza az ügyre.

lista birtokában lehetett volna lefolytatni. Így viszont újra tág tere nyílt a visszaéléseknek, elsősorban ott, ahol a rendőrség vitte a vezető szerepet - annál is inkább, mert Takács őrnagy korábban már említett ellenőrzései során az is kiderült, hogy például Budapesten az ügyben eljáró kerületi kapitányságok némelyikén is lista híján folytatták az akciókat.

Még ennél is súlyosabb következménye volt azonban annak, hogy a beszolgáltatás SZEB-garantálta sürgőssége és kampányjellege folytán nagyon sok **nem fasiszta könyv - elsősorban tankönyv** - semmisült meg. A gyűjtőhelyeken ugyanis az iskolák által az első hullámban beszolgáltatott tankönyvek kiválogatásra várva, ömlesztve pihentek, köztük sok "semleges", problémamentes kiadvánnyal. A szelekció elmulasztásának különböző magyarázatai lehettek. A legprózaibb okok közé az tartozott, hogy az őrzésre kijelölt intézmények raktáraiban őszi végétől tavasz elejéig rendkívül hideg volt, s fűtés hiányában az amúgyis túlterhelt illetékesek számára értelmetlennek tűnt a munkába belefogni. Sok helyen azonban egyszerű emberi hanyagságra volt visszavezethető a rostálás elmulasztása.²⁰¹

Ezekre a hiányosságokra következetesen és ismételten fel-felhívták az illetékesek - elsősorban Balogh páter figyelmét - az akció lebonyolításáért közvetlenül felelős rendőrtisztek, akik a feladat mechanikus végrehajtói helyett **értékek őrzőjeként** léptek fel: ahol csak lehetett, igyekeztek a minimumra szorítani a veszteségeket. Sólyom altábornagy, Benjamin vezérőrnagy, Takács őrnagy és Váradi főhadnagy az

²⁰¹Budapesten pl. a Fővárosi Könyvtárban tárolt 78000 és a Pannónia úti iskolában tárolt több ezer tankönyv maradt kiválogatás nélkül, mert a tanügyi illetékes szerint "a nem-fasiszta tankönyv olyan kevés a fasiszta tankönyvekhez képest, hogy nem érdemes ezt a nagy munkát... keresztül vinni" Az ellenőrzést végző Takács őrnagy azonban százsámra talált értékes és használható könyveket, amit a súlyos tankönyvhiányos helyzetben csak felháborítónak tudott minősíteni. UMKL MEI U.o.

akció levezénylése mellett katonásan ügyeltek arra, hogy a hatáskörök megtartásával a törvényesség keretein belül maradjon az akció. Minderre azért kellett ekkora hangsúllyal kitérnünk, hogy a rendőri fellépés ellentmondásosságára hívhassuk fel a figyelmet. A rendőrségről ugyanis legtöbb helyen politikai csoportjainak visszaélésekkel is tarkított fellépései állították ki a bizonyítványt, amin a Beljanov tábornokkal láthatóan bizalmas viszonyba keveredő Péter Gábor volt a pecsét. Mivel a lakosság csak ez utóbbiakkal találkozhatott, a teljesség kedvéért feltétlenül különbséget kell tennünk a kétfajta magatartásmód között, mint ahogy az agresszíven és hatalmi pozíciójának tudatában fölényes türelmetlenséggel fellépő SZEB-megbízottak mellett is akadtak együttműködésre kész, korrekt tiszte (mint pl. Pécssett Ocskany (?) ezredes, aki elfogadta a késedelmes beszolgáltatást magyarázó főispáni jelentést.)

Az akció menetrendjének és a begyűjtést kísérő jellegzetességeknek az áttekintése után éppen itt az ideje, hogy megvonjuk a márciustól májusig tartó időszak mérlegét. Bár minden bizonnyal készült az 1945 nyárihoz hasonló összegző dokumentum, ezidáig csak megyei rész-jelentések kerültek elő. Ezek alapján kell kísérletet tennünk annak megbecslésére, hogy ez idő alatt mennyi könyv és egyéb sajtótermék gyűlt össze, hogy az újonnan beszolgáltatott nyomdatermékek milyen arányban szerepelnek, hogy hozzávetőlegesen mekkora mennyiséget zúztak be, s hogy mindösszesen mekkora könyvpusztulás kísérte az INDEX-akciókat.

Az 1946 tavaszi begyűjtés-sorozat legfeltűnőbb sajátossága a tankönyvek óriási "fölénye" az egyéb könyvekkel és a folyóiratokkal szemben. Az 1945-ös összesítésekben ritkán tüntették fel a könyv-tankönyv arányt, a meghatározó és mértékadó budapesti adatokat alapul véve azt mondhatjuk, hogy a tankönyvek az össz-könyvmennyiségnek alig

egyharmadát tették ki. Evvel ellentétben 1946 tavaszán megfordult az arány, s szinte mindenütt a tankönyvek tették ki az összegyűlt anyag javarészét. Általában két-háromszor annyi tankönyv szerepel a jelentésekben, mint az összes egyéb sajtótermék, de vannak helyek, ahol szinte kizárólagosan tankönyvekről tudnak beszámolni. **Jász-Nagykun-Szolnok** megyében például ez az arány több mint negyvenszeres -21889 tankönyvvel szemben mindössze 518 egyéb művet, 167 kg folyóiratot és 120 db zeneművet mutatnak fel -, **Abaújban** közel kilencvenszeres(!)- 6469 tankönyvvel szemben mindössze 73 (!) könyv és 26 db (!) egyéb sajtótermék áll -, a **Vas** megyei jelentés pedig nem is különbözteti meg a két kategóriát: az összegyűlt 30 ezer kötet "java része" tankönyv. **Budapest** (ahol változatlanok maradtak az arányok), **Komárom-Esztergom**, valamint a gyűjtésben élenjáró **Szeged** és **Debrecen** a kivétel: Szegeden a mintegy 40 ezer kötetből csak 6947 a tankönyv, s ennek súlyban körülbelül kétszerese a 43,85 q folyóirat, Debrecenben pedig a tankönyvek csak a nyolcadát teszik ki a végeredménynek. A szegedi "rekordadatok" ellenére országosan a tankönyvek aránya körülbelül **az összmennyiség kétharmada**.

Vajon minek köszönhető ez az arány, figyelembe véve azt, hogy egyetlen egy "honvédelmi" tárgyú munka kivételével az INDEX **nem is tartalmaz** tankönyvet?

A válasz az előzmények ismeretében kézenfekvő. Az a teljesítménykényszer, amelybe a SZEB megújuló követeléseibe behajszolták a megyéket, különös helyzetet teremtett. Úgy kellett eredményt produkálniuk, hogy sok esetben szinte a semmiből kellett előteremteni több ezer bezúzendó könyvet. Hiába vetették fel szinte minden megyei értekezleten, hogy fellelhető fasiszta sajtótermék már aligha található, nem

volt kibúvó. Bátran állíthatjuk, hogy magánkézben ekkorra csak elvéve maradt tiltott könyv ²⁰², s ha volt is, a potenciálisan összegyűjthető mennyiség mélyen alatta maradt az elvártnak. (Nem véletlen, hogy a meghosszabbított határidőig terjedő egy hónapban már nem is került sor házkutatásra, a miniszterelnök külön utasítása alapján.) Hasonlóképpen nem lehetett sokat remélni a könyvtáraktól, kiadóktól és könyvesboltoktól sem, mert ezeknek elemei érdeke volt, hogy zavartalanul működhessenek, s ennek érdekében igyekeztek időben megszabadulni az INDEX-irodalomtól. Egyetlen egy "forrás" maradt: az iskolahálózat és a tankönyvek.

Az iskolák és a tanárok ekkorra keresztűzbe kerültek. Újságcikkek, parlamenti felszólalások támadták a régi könyveket és a "régi szellemet", így a ki nem vont, de háború előtt kiadott könyvek használata is mind veszélyesebbnek tűnhetett. Az iskolák ezért inkább összegyűjtöttek minden régi könyvet, beleértve a csupán számsorokat tartalmazó logaritmustáblákat és kizárólag antik auktorok szövegeit tartalmazó latin szöveggyűjteményeket is, és zúgolódva bár, de várták az új tankönyveket. Ha elő is fordult egyes helyeken, hogy a tiltott tankönyvekből tanítottak, ez bizonyosan nem akkora arányban történt, mint a harcos baloldali sajtó állította. Mindenesetre a SZEB ismételt követelése nyomán²⁰³ 1946 áprilisának elején a kultusztárca határozott hangú közleményben jelentette

²⁰² A megyei panaszokat számszerűleg is megerősítik a mértékadó budapesti adatok. Váradi főhadnagy március 27.-i ellenőrzése során kiderült, hogy a magánlakásokon tartott rendőri razziák eredménye alig több a semminél. A IX.kerületben például 200 razziából 4, a VIII.kerületben 57-ből mindössze 3 volt eredményes. Az V.kerület 11 sikeres razziájának eredménye 17 db könyv volt, a VI.kerület 9 eredményes razziája során 20 db könyv gyűlt össze... A számok magukért beszélnek.

²⁰³Közvetlen forrás híján is elég meggyőzőnek tűnik **Király Istvánnak** a Társadalmi Szemle 1946/7-es számában megjelent cikke (A kultúrpolitika aktuális kérdései), amelyben a tankönyv-ügy áttekintésekor mintegy dicsérőleg említi meg, hogy "csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közbelépésének hatására..." született meg a VKM áprilisi intézkedése...(517-518.o.)

be, hogy a tiltott könyvek használói ellen fegyelmi terhe mellett haladéktalanul eljárást indít ²⁰⁴. A közlemény nyilvánosságra hozása (április 13.) időben egybeesett a politikai rendőrség akcióorozatával, amellyel a "demokrácia ellenségeivel" szemben jártak el látványos külsőségek közepette. "Reakciós" vicc mesélése, üzemi WC falára karcolt Tildy-ellenes mondat, Horthy dicsőítése, HÉV-en részegen eldalolt Horthy-nóta már elég volt a letartóztatáshoz. A Képes Figyelő című hetilapot 14.-én két hétre betiltották, mert a háborús bűnösökkel kapcsolatban megpróbált tárgyilagosabb, mértéktartóbb hangot megütni. Ilyen körülmények között kellett a tanároknak mérlegelni, és inkább vállalták a diktálást és a fullánkos cikkeket, de nem kockáztattak. Ennek következtében valóságos "kincsesbánya" nyílt meg a megyei begyűjtő apparátusok előtt. Említsük meg a tipikusnak tekinthető **Csanád** megyei esetet. A főispán április 10.-éig minden erőfeszítése ellenére mindössze 288 db könyvről és 30 kg 20 deka (!) folyóiratról tud beszámolni soros jelentésében, szellemesen arra hivatkozva, hogy a korábbi beszolgáltatások során az "illegális sajtótermékek többsége bizonyosan beadatott", mivel "a vármegye lakossága demokratikus gondolkodás szempontjából nagy többségben fölötte áll más vármegyék lakosságának". Demokratikus gondolkodás ide, főispáni büszkeség oda, eredményt **kell** felmutatni: május 2.-án már 10 495 tankönyv, 3022 könyv és 1567 kg folyóirat vár bezúzásra a megyében...

A tankönyv-túlsúly mellett az akció másik fontos jellemzője az volt, hogy a március elejétől április 20.-ig tartó időszakban folyt be az össz mennyiség túlnyomó része, a meghosszabbított határidővel általában minimális mértékben lehetett csak növelni a végeredményt. Tipikusnak

²⁰⁴ Részletesen és kommentárral ld. **Szabad Szó**, 1946 április 13. 4.o. Eljárás indul a tiltott tankönyvek használói ellen

tekinthetők a **szombathelyi** adatok: április 20 és május 20 között a megyében - írd és mondd - 8 db tankönyvet, 13 db egyéb könyvet és 13 db sajtóterméket sikerült produkálni. Az egyetlen kivétel talán **Kecskemét**, ahol a hosszabbítás alatt nagyjából azonos mennyiség gyűlt össze, mint az előző hónapban.

Összevetve mármost a végeredményeket az 1945 nyári adatokkal, azt látjuk, hogy vidéken az eredmények az akkorinak mintegy **hétszeresét** teszik ki, Budapesten pedig kb. a **felét**. Mit jelent ez abszolút értékben ?

A nem nyilvánosságnak szánt, s ezért megbízhatóbbnak tűnő főispáni jelentések végeredményeit összegezve első lépésben vidéken közel félmillió, Budapesten pedig mintegy 130 ezer, együttesen kb. **630 ezer** kötet könyvvel kellene számolnunk.²⁰⁵ A jelentések alapján jóval kevesebb volna a súly szerint nyilvántartott egyéb sajtótermékek mennyisége: megyénként átlagban 10-12 q, Budapesten 14 q, az öt vidéki nagyvárosban együtt mintegy 100 (egyedül Szegeden közel 44 q!), együttesen kb. **370 q** újság és folyóirat. Vajon mennyiben tekinthetők elfogadhatónak ezek az adatok ? Reálisak-e egyáltalán ?

²⁰⁵ Az olvasót megkímélendő csak lábjegyzetben részletezzük, miképpen jutottunk erre az eredményre.

A jelentések mintegy 50 %-a, amely számszerű eredményt tartalmaz, maga hivatkozik adatai pontatlanságára, az elégetések, elszállítások miatt megbecsülhetetlen mennyiségekre. Emellé társulnak az adatközlés következtelenségei: a darabszám- és a súly összekeverése, az egyes begyűjtési szakaszok részeredményeinek áttekinthetetlen összemosása, a sokszor 4-5 tájékoztató adatsor elkülönítetlen feltüntetése, a könyvek és tankönyvek esetenkénti közös tárgyalása, stb. Gyakori hivatkozási alap a kommunikációs-hírközlési problémák miatt pótlólagosan beérkező adatok hiánya. 4 megyéből hiányzik az összesítő adat, de a többi 21 megye 16000-es átlagával számolva együttesen kb. 400 ezer kötetet jelentenek. Ehhez jön az öt nagy vidéki város (Szeged, Debrecen, Pécs, Győr, Kecskemét) együttesen mintegy 100 ezres összmennyisége. Budapestről április végéig 125 ezer újabban beszolgáltatott könyvről adnak számot, a meghosszabbított határidő eredményeiről nincs tudomásunk, pár ezernél több könyvvel nem szaporodhatott az összmennyiség, ami végülis így kb. 130 ezerre tehető.

Szerencsére rendelkezésünkre áll a május végén ill. június első napjaiban kelt elszállítási jegyzőkönyvek mintegy fele, és ennek alapján képet alkothatunk a tényleges arányokról. Mivel a SZEB-tisztek, MÁV-hivatalnokok, rendőrök és közigazgatási tisztviselők jelenlétében leplombált vagonokba berakott és a MÁV hitelesített mérlegén lemért összmenyiséget javarészt egyetlen nekifutással szállították zúzdába, a jegyzőkönyvben rögzített súly-adatok összevethetők a főispáni zárójelentések számaival. Ennek alapján az derül ki, hogy a pályaudvari mérleg és a begyűjtési statisztika **hajszálpontosan egyezik** néhány helye (pl. Kecskeméten, Tolna megyében), **minimális eltérést** mutat Szegeden és Békéscsabán. A jelentett súlynál **jóval kevesebbet** találunk Berettyóújfalu (Bihar vm.) és Bajá (Bács-Bodrog), Győrben és Zalaegerszegen pedig a bevallott összmenyiségnek csak mintegy a **felét** igazolja vissza a mérleg. Mindebből arra következtetünk, hogy az előző évhez hasonlóan itt is sok alkalommal "feltupírozták" az eredményt, a tények szerint ugyanavval a módszerrel. A kevésbé átlátható és "megfogható" vegyes sajtótermékek rovására megnövelték a könyvek számát, mivel minden érintett elsősorban erre az adatra figyelt. A súlyhiány így annak a következménye, hogy valójában a folyóiratok 0,1-es szorzója (10 folyóirat 1 kg) alapján kell a vagon súly egy részét "darabra" visszaszámolni, s így áll helyre a statisztika. 1945-ben evvel a módszerrel 25 %-ot sikerült "lendíteni" a végeredményen, s ha a szigorú ellenőrzés miatt 1946-ban ezt az arányt valószínűleg kisebbnek is vehetjük, akkor is legalább 10-15 %-ot le kell írunk a könyvek számából, természetesen ennyivel megnövelve a vegyes sajtótermékek súlyát. (S ne feledjük, hogy az összsúly elkülönítetlenül tartalmazta a korábban begyűjtött, de elszállításra nem kerülő mennyiséget is.)

Evvel azonban még korántsem merült ki a mennyiségért lihegő SZEB-megbízottakat megtévesztő eszközök tárháza. Mint korábban említettük, a várhatóan csekély eredményt hozó új beszolgáltatások mellett minden eszközt meg kellett ragadni a felmutatott teljesítmény növelésére. Mivel a vidéken 1945 szeptembere óta tárolt könyvmennyiségnek legalább a fele - mintegy 35-40 ezer kötet - az akció kezdetéig nem került bezúzásra, változatos eszközökkel sikerült ezeket új szaporulatként bemutatva "hozzácsapni" a beszolgáltatási eredményekhez. Ennek ötletesen újszerű módja volt például a könyveknek az egyik gyűjtőhelyről a másikra való átszállítás (pl. múzeumból vagy könyvtárból a politikai rendőrségre), de több helyen választották a "hagyományosabb" és rizikósabb szám-misztikát, a korábbi eredmények egyszerű hozzászámítását az újhoz. Ilyen és ehhez hasonló módszerekkel jónéhány további százalékkal fel lehetett javítani a mutatókat.

Mindezzel együtt az 1946-os akció során begyűjtött és bezúzott könyvek számát valamivel **500 ezer fölé** tehetjük, amihez mintegy **400 mázsányi** vegyes sajtótermék társult. Eredményét tekintve tehát beváltotta az előzetes várakozásokat: jócskán felülmúlta az előző év összteljesítményét. A SZEB illetékesei megnyugodhattak: a gyűjtés alapossága immár szinte bizonyossá tette, hogy nemigen található már forgalomban vagy magánkézben lévő "fasiszta szellemi termék." S noha a begyűjtéssel egyszer s mindenkorra véget értek a tiltott könyvek jegyzékeihez kötődő akciók, az INDEX története még korántsem fejeződött be.

5. Utójáték (1946 június - 1947 február)

Június első hetének nagy sürgés-forgását - szinte minden vidéki székhelyről ekkor szállították el zárt vagonokban az addig összegyűlt teljes mennyiséget - még nagyobb csend követte. Az elszállítási jegyzőkönyvek két példányos miniszterelnökségi felterjesztése után a megyék befejezettnek tekintették a feladatot, s megkönnyebbülten fordulhattak egyéb tennivalóik felé. Az akció lezárása ellenére a "végekről" még csordogáltak a központokba kisebb szállítmányok, elsősorban a közlekedési nehézségek miatt viszonylag elzárt községekből késve beérkező könyvek és sajtótermékek. (Zalában, Pécsen van tudomásunk viszonylag nagyobb mennyiségről - június végéig például Baranyában 559 könyv, 208 tankönyv és 35 kg folyóirat érkezett pótlólag a gyűjtőhelyre.²⁰⁶) Az ily módon összegyűlt tiltott könyvek száma azonban országosan nemigen volt több néhány ezernél.

Közel **5 hónapos szünet** következett. A papírgyárak és a tiltott termékekkel kapcsolatban felmerülő napi jellegű adminisztratív teendőket végző Tájékoztatásügyi Minisztérium kivételével senki nem foglalkozott az INDEX-szel, mélyen hallgatott a sajtó is. A SZEB figyelme más területekre terelődött: egyre többet foglalkoztak a sajtó kérdésével²⁰⁷, majd szükségét érezték a könyvkiadás feletti ellenőrzés szigorításának²⁰⁸. Időnként azért

²⁰⁶A főispánt helyettesítő polgármester június 27.-i jelentését ld. UMKL MEI U.o.

²⁰⁷A SZEB nevében Szviridov altábornagy a begyűjtési akció lezárása után, 1946 július 9.-én, levélben hívta fel Nagy Ferenc miniszterelnököt, hogy "nézze át a Magyarországon rendszeresen megjelenő kiadványok jegyzékét, és közölje a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal a véleményét azoknak a lapoknak a betiltására vonaykozólag, amelyek Magyarország demokratikus államrendjére nézve károsaknak bizonyulnak és cikkeik jellegével megszegik a Fegyverszüneti Egyezményt." UMKL TŰM 3795/1946

²⁰⁸A SZEB 1946 végén a Tájékoztatásügyi Minisztériumtól az 1946 augusztus 1.-e után megjelent könyvekből 3-3 példány haladéktalan összegyűjtését kérte, a könyvszakma tiltakozása nyomán mindössze annyi változott, hogy az igényt leszállították 2-2 példányra. Minderre ld. UMKL TŰM 1200/1947

egy-egy "emlékeztető" akciót még megszerveztek: 1946 június 6.-án a Nemzetgyűlési Könyvtár gyűjteményéből váratlanul kiemelték 48 szovjet tárgyú kötetet és nyugta nélkül elvitték. Október 4.-én újra megjelentek, és ezúttal a duplumokat szállították el, hogy csak egy példány maradjon mindenből.²⁰⁹

November utolsó napjaiban aztán szabályos bomba robbant. Megjelent **A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtó-termékek IV.sz. jegyzéke**, ami azonnal kisebb belpolitikai vihart kavart. A lista megjelenését ugyanis már másnap miniszterelnökségi közlemény követte, amelyben az illetékesek kijelentették: a jegyzék **nem tekinthető hivatalosnak!**

Az MTI által leadott közleményt a polgári és kiscgazda lapok november 29.-én értetlenkedő kommentárral közölték, s még mintegy két hétig botrányszag terjengett az ügy körül. Miről is volt szó?

Az előzmények számbavételekor egészen 1945 végéig kell visszamennünk. A miniszterelnökség ugyanis már ekkor lépéseket tett a Bizottság munkájának felfüggesztésére, befejezettnek minősítve a jegyzékösszeállítást.²¹⁰ Csakhogy a SZEB még korántsem kívánta a lezárást, ezért a miniszterelnökség időről időre új rohamot indított a bizottság felszámolására. A harmadik jegyzék megjelentetése után 1945 áprilisában Balogh István államtitkár értekezletet hívott össze, amelyen a sajtó néhány képviselője is részt vett. Itt az a vélemény alakult ki, hogy "a három jegyzék összeállítása után komolyan számbajöhető fasiszta irodalmi mű vagy

²⁰⁹Ld. **Tombor** 8.o.

²¹⁰ A Bizottság tagjainak tiszteletdíját igénylő 1945 december 15.-i Faust-előterjesztés kapcsán kiadott utalványozási rendeletet dr. Bojta Béla miniszterelnökségi államtitkár avval a megjegyzéssel stornírozta, hogy " a munkát már a múlt hónapban leállítottam". Lépése jól jelzi, hogy a miniszterelnökség ettől kezdve "magánjellegűnek" tekintette a további listázást. A dokumentumot ld. UMKL MEI 9656/1945(11.d.)

sajtótermék... nem...található",²¹¹ Balogh páter állítólag egyenesen azt indítványozta, hogy "egyenként megveszi az új címeket", ha ilyenek akadnak. Az értekezlet végülis megállapodott abban, hogy ha kis számban még elő is kerülnek új címek, ezeket a hivatalos lap és a napi sajtó útján közlik a nyilvánossággal, s csak nagy mennyiségű cím esetén kerülhet sor újabb jegyzék kiadására. A miniszterelnökség május elején másodszor is hivatalosan befejezettnek nyilvánította a bizottság működését.²¹²

A páter pénztárcája azonban hamarosan rosszul kezdte érezni magát, mert az áprilisi begyűjtési akció során nem is újabb címek, hanem egész listák egészítették ki a három hivatalos katalógust. Takács őrnagy közvetítésével az érintettek kezébe került a Fővárosi Könyvtár saját listája, amely tucatjával tartalmazott ártalmasnak minősített tételeket. Iskolai könyvtárak jelentéseinek mellékleteként további címek gyarapították a sort. A gyűjtést végző bizottságok is egyre-másra bukkantak tilalmas, de a hivatalos jegyzékben nem szereplő munkákra. Szorgos újságírók mutatták ki csípős cikkekben teljesen ártalmatlannak vélt szakmai jellegű könyvekről, hogy bőven "INDEX-képesek."²¹³ Ezeket összegyűjtve és más

²¹¹Az értekezletről és az ott történekről egyedül a **Hírlap** 1946 december 3.-i számának oknyomozó írásából tudunk. (Mi a valóság a IV.sz. fasiszta könyvjegyzék körül? 2.o.)

²¹²Május 3.-i levelében Balogh István az addigi segítségért köszönetet mondva felszólítja Faustot, hogy a feldolgozás alatt álló anyagot adja át a Tájékoztatásügyi Minisztériumnak. A TŰM feladatául az államtitkár a miniszterhez küldött átiratában a "feltehetőleg csekély számban" összegyűlő újabb címek gondozását és a hivatalos lapban való közzétételét jelölte meg. Ezek nyomán Nádass József, a TŰM belföldi osztályának vezetője többször is sürgette Faustnál az adatok átadását (utoljára június 1.-én), mivel a szóbeli ígéretek ellenére húzódott-halasztódott az ügy. Faust tudhatott valamit, mert hamarosan kiderült, hogy a bizottság mandátuma mégis meghosszabbodik... Az erre vonatkozó levelezést ld. UMKL TŰM 1313/46 sz. alatt

²¹³A **Képes Figyelő** című hetilapnak a 3.jegyzék megjelenését követő számában például **Csillag Mátyás** tűzi tollhegyre Balogh Lajos 1942-ben megjelent méhészeti szakkönyvét, amely a méhek mellett furcsa és váratlanul otromba erkölcsi-politikai eszmefuttatásokkal is foglalkozik.(A dilettáns munka rá is került a negyedik jegyzékre.)

forrásokból - például belügyminisztériumi átiratokból ²¹⁴ - származó címekkel kiegészítve a Tájékoztatásügyi Minisztérium illetékese szinte utasításszerűen a IV. jegyzékbe beveendőként továbbította a Faust-bizottságnak.²¹⁵ "Kiegészítő" listákkal rendelkezett néhány SZEB-megbízott.²¹⁶ Helyi szervek és magánszemélyek is jónak látták az érintettek figyelmét felhívni egy-egy, véleményük szerint betiltandó munkára. Nyár végére a jegyzéket összeállító bizottságnál ily módon további félezer cím gyűlt össze, s július 21.-én Faust Imre megkapta Balogh István személyes aláírásával ellátott rendelkezését, amelyben megbízta őt a IV.sz. jegyzék **összeállításával és kiadásával.** ²¹⁷ Jót tett a bizottság presztízsének az is, hogy az 1946 augusztusi MKKOE-közgyűlésen Cserépfalvi Imre elnök meleg szavakkal emlékezett meg "Faust Imre tagtárs..." munkájáról, aki a "fasiszta és germanofil könyvek forgalomból való kivonását... példátlan ügybuzgalommal végezve... a szakmát sok kellemetlenségtől" óvta meg, miközben "mérhetetlen személyes kellemetlenségei is voltak."²¹⁸

Úgy tűnik, nyár végére menthetetlenül megromlott a viszony a miniszterelnökség és a Faust-bizottság között. A bizottságnak anyagi

²¹⁴ A különböző szervek jelentései alapján tüzetesen megvizsgált könyvekről a kifogásolt részeket pontos oldalszám-megnevezéssel felsoroló belügyminisztériumi átiratokat ld. pl.UMKL TŰM 1747,2112/1946 Több esetben a BM a Faust-bizottság "soron kívüli értesítését" is kérte az ügy sürgösségére való tekintettel.

²¹⁵Gál Ferenc sajtóelőadó 1946 július 17.-i átiratát ld. UMKL TŰM 2178/1946

²¹⁶ A szatmár-beregi főispán 1946 június 14.-i jelentése szerint az összegyűjtött anyag bevagyonírozásának napján a helyi SZEB-megbízott egy 20-25 tételt tartalmazó pótlistát ismertetett az akcióval megbízott tisztviselővel és újabb rendelkezés kiadására szólította fel. A főispán a fordítási nehézségekre és a tolmács pontatlanságaira hivatkozva megtagadta az intézkedést és az egészet jelentette a miniszterelnöknek, kérvén a hivatalos IV.sz. jegyzéket, ha egyáltalán van.(A levelet ld. UMKL MEI U.o.)

²¹⁷Faust Imre erre vonatkozó nyilatkozatát ld. a Világ 1946 november 29.-i számának 3.oldalán

²¹⁸A beszédet a Corvina 1946 augusztusi száma alapján idézi **Cserépfalvi Imre:** Egy könyvkiadó feljegyzései Bp, 1989 67.o.

követelései voltak (az 1945-ös rendeletben számukra előírt javadalmazást kérték), a miniszterelnökség viszont a munka megváltozott jellegére és tempójára való tekintettel túlzottnak és megalapozatlannak tartotta az igényt. Az erről meginduló tárgyalások közepébe vágott bele a IV. jegyzék megjelentetése.

Politikai szempontból az hozta rendkívül kellemetlen helyzetbe a miniszterelnökséget és személyesen Balogh államtitkárt, hogy a katalógusban szerepelt Mindszenty hercegprímásnak még Zalaegerszegen kiadott Az édesanya című könyvének 1942-ben megjelent két kötete, s evvel sem a páter, sem Nagy Ferenc miniszterelnök nem értett egyet.²¹⁹ Hogy a helyzetet valamiképpen mentsék, megoldásként a jegyzék hivatalos nivoltának cáfolatát választották. Csakhogy az MTI-közleménybe szerencsétlen módon az az indoklás került, hogy a miniszterelnökségnek nincs is sajtóosztálya, eképpen ennek kiadásában semmifajta hivatalos jegyzék vagy kiadvány nem is jelenhetett meg. A Mindszenty INDEX-tétellé válásával szemben hasonlóképpen elégedetlen újságok - elsősorban a kiscgazda **Hírlap** - kapva kaptak a cáfolaton, s a "saját szakállra" összeállított, "be nem mutatott" listát azon melegében érvénytelenként igyekeztek bemutatni olvasóiknak. Más kiscgazda orgánumok viszont kivártak, s további tájékoztatást kértek az ügyről.²²⁰ Nekik lett igazuk. A munkáspárti és kiscgazda lapok között ugyan még vagy két hétig tartott a heves sajtócsata, de a miniszterelnökség kénytelen volt visszakozni. A "magánkiadvány"-vád a júliusi felkérés nyilvánosságra hozatalával

²¹⁹Erre ld. **Varga**: A magyar könyvkiadás... 238.o. Mindszenty könyve egyébként furcsa módon két külön tételként szerepelt a jegyzéken: az I.kötetet Pehm József, a másodikat Mindszenty-Pehm név alatt vették fel (17. és 15.o.)

²²⁰Ilyen volt pl. a pécsi **Független Nép**, amelynek felelős szerkesztője, **Zákó Gyula** december 2.-án levélben érdeklődött Bognár József tájékoztatásügyi miniszternél és pártja sajtóosztályán, hogy mi legyen a lap magatartása. UMKL TŰM 4946/46

megdőlt, a sajtóosztály hiánya miatti "nemhivatalosság"-vád pedig komolytalannak bizonyult. A Tájékoztatásügyi Minisztérium 1945 novemberi létrehozásával a Balogh páter vezetése alatt álló miniszterelnökségi apparátus sajtóügyi feladatai nem kis hatásköri villongások után átkerültek az új tárcához, s az addig működő Sajtóosztály eképpen de facto megszűnt. Csakhogy jónéhány terület - köztük éppen az INDEX ügye - továbbra is a miniszterelnökség fennhatósága alá tartozott, ahol a változatlan feladatot végző változatlan munkatársakat informálisan továbbra is sajtóosztályként tartották számon, mégha Balogh páter több alkalommal tiltakozott is az elnevezés ellen. Eképpen azonban Sajtóosztály már az 1946 áprilisi III.sz. jegyzék kiadásakor sem létezett, s így nyilvánvaló volt, hogy a formai akadékoskodás valójában csak ürügy. Hamarosan meg is jelent a jegyzék új, immár "hivatalos" kiadása, de a lista körüli bonyodalmak miatt ezt nem követte a megszokott akciósorozat. A IV. jegyzéket - okulva a korábbi tapasztalatokból - ugyan szétküldték az érintetteknek, de emellé még december végén sem társult semmiféle, a végrehajtásra vonatkozó központi utasítás.²²¹ A SZEB helyi szerveinek kívánságára saját hatáskörben akár többszöri meghosszabbítással ugyan elrendeltek ismételt beszolgáltatásokat²²², de az illetékesek csak hosszú várakozás után tüzték ki 1947 február 20.-át, mint legvégső határidőt, s januárban új, de az előzőeknél jóval visszafogottabb kampány indult. Az új akció nem is kavart volna nagyobb hullámokat, ha néhány túlbuzgó ház-és tömbmegbízott nem végzett volna visszatetszést keltő külön adatgyűjtést, s

²²¹A Jász-Nagykun-Szolnok megyei főjegyző 1946 december 27.-i levelében kifejezetten sürgeti végrehajtási utasítás küldését. Ld. UMKL TŰM 27/1947

²²² Szombathelyen például szovjet kivánságra tüzték ki december 24.-ét második határidőként a polgármesteri segédhivatalba történő beszolgáltatásra. Ld. **új Vasvármegye** 1946 december 8.

néhol nem kívánták volna, hogy mindazok, akik száz könyvnél kevesebbel rendelkeznek, cím szerinti pontos jegyzéket készítsenek. Ezek a lépések nagy felzúdulást keltettek, s a könyvszakma közbenjárására, valamint a tiltakozások hatására Budapest alpolgármestere hivatalosan megerősítette, hogy a kimutatás készítésére való felszólításnak semmiféle törvényes alapja nincs.²²³

Az új akció különös színfoltja volt a zenészek fellépése. A zenekarok egy részére állandó nyomás nehezedett, mert a "közönség nyilvános helyeken a demokratikus szellemmel össze nem egyeztethető szövegű zeneművek eljátszását kéri..." Megeléjelve azt, hogy a szórakozóhelyekkel kapcsolatos ellenérzések miatt különösen szem előtt lévő zenészek a fentiek miatt 1945 közepe óta állandó sajtótámadásoknak voltak kitéve, a Magyar Hivatásos Zenészek Szabad Szakszervezete beadványban kérte a Tájékoztatásügyi Minisztériumtól a tiltott zeneművek hivatalos jegyzékét, hogy az összes zenekart értesíthessék, mit szabad és mit nem szabad játszani. (A jegyzéket január 17.-én megkapták, de a közönségigény ettől még nemigen változott meg...)

A február végéig tartó beszolgáltatás során javarészt a legfrissebb katalógusban szereplő, s a korábbiaknál némiképp érték-és időtállóbb folyóiratok (pl. Magyar Szemle, Magyar Kultúra, Magyar Lélek, Zászlónk) intézményi példányai adták az összegyűlt anyag javarészét, amit az egyszerűség kedvéért a hatóságok az esetek nagy részében azonnal elégettek.²²⁴ De ezúttal nem is a mennyiség volt az érdekes: immáron

²²³ Ld. **Corvina**, 1947/4 2.o.

²²⁴Gál Ferenc, a TŰM tanácsosa 1947 február 28.-i, Beljanov tábornoknak írt levelének tanúsága szerint mindezt a papírhiány ellenére teszik, és az elégetés helyett zúzdába kellene vinni az összegyűlt mennyiséget. Az elégetések háttérében vélhetőleg az áll, hogy a hatóságok nem akartak bajlódni a sokadszorra felhalmozódó sajtótermékek tárolásával, őrzésével, esetleges szállításával, regisztrálásával, s az egyszerűség kedvéért a kisebb

minden érintett egyetértett abban, hogy az akciót be kell fejezni. **Csécsey Imrének a Huszadik Század** hasábjain megjelent terjedelmes és kritikus hangvételű írás (Fasiszta könyvek sorsa) jelentette a keresztet az INDEX sírján: az ügy **végleg lekerült a napirendről**. A továbbiakban már csak egészen szűk kört érintett: az országból hivatalosan kivándorlóknak 1948 elejéig be kellett mutatniuk könyveik listáját, amit az illetékes rendőrség árgus szemekkel ellenőrzött, s ha INDEX-tételt talált, azt lefoglalta, sőt néhány esetben eljárást is indított. A Tájékoztatásügyi Minisztériumban ezekről az esetekről összegyűlt akták tanúsága szerint a néhány száz kivándorlási kérelemre alig egy tucat "könyves" ügy esett, s ezek is egy, maximum két kiadványt érintettek, ráadásul túlnyomórészt nem is magyar nyelven kiadottakat. A gyakorlatilag megszűnt Faust-bizottság még továbbra is kapta a jegyzékbővítő címeket, de új jegyzék kiadására és újabb akcióra már nem került sor.

A "zárt anyag" jelzéssel elkülönített könyvek békésen pihentek az őrzőhelyeke (pl. a Parlament kupolacsarnoka alatti körfolyosóról nyíló, Kossuth tér felőli, ablak nélküli északkeleti sarokhelyiségben), s várták a kutatókat. Népbíróságok, ügyészségek, valamint a rendőrhatalóság megbízottai vizsgálták a szükséges nyomtatványokat, már amennyiben névre szóló, írásbeli, vezetői engedélyt tartalmazó, iktatott, pecsétes főhatósági kérelemmel és az ennek alapján kiadott igazgatói engedéllyel rendelkeztek. Átlagosan napi öt-hat kötetre volt szükség. A változatosságról

nagyságrendre való tekintettel minden további nélkül megsemmisítették. (Elsősorban ezért nincsen adatunk az 1947 január-februári akció eredményeiről.) Másfelől viszont az elégetésnek megvolt az az előnye, hogy mivel a SZEB nem állíthatott minden községi jegyzőségi raktár mellé ellenőrt, a megsemmisített könyvmennyiség nagyságát kockázat nélkül lehetett növelni, kihúzva a szovjet követelések méregfogát. A levelet ld. UMKL TŰM 1482/47

a politikai rendőrség gondoskodott, amely időről időre meglepetésszerűen állományellenőrzést tartott a katalógus alapján.²²⁵

A filmek sorsa már sokkal izgalmasabban alakult. A fasisztának minősített filmek kópiáit a belügyminisztérium illetékesei ellenőrizték, de a tekerescímek megváltoztatásával, majd a filmszalagok elejének átragasztásával ki lehetett játszani az éberségüke (Így lehetett pl. az Őrségváltásból Légy jó mindhalálig). A kockázatos akcióknak prózai oka volt: a filmek egy része külföldi piacon értékesíthető volt, s így a "tűz közelében" lévőknek gazdasági érdeke fűződött a filmcsempészéshez. A "fasiszta" tekercek egy része már Argentínába vándorolt, amikor fény derült a turpisságra.²²⁶

Az éber SZEB azonban még ebben a periódusban is talált csomót a kákán: Beljanov tábornok június 30.-i A/496 sz. leiratában²²⁷ arról értesíti Mihályffy Ernő tájékoztatásügyi minisztert, hogy "rendelkezésünkre álló adatok szerint budapesti könyvkereskedők és árusok különböző régi folyóiratokat és nyomtatványokat árulnak, amelyek antidemokratikus és szovjetellenes cikkeket, valamint háborús bűnösök fényképeit tartalmazzák..." Beljanov intézkedést (elkobzást és megsemmisítést), valamint gyors tájékoztatást kért, de mivel a tájékoztatási tárca illetékességéből a Belügyminisztériumhoz továbbította a levelet - maga is válaszra várva - az ügynek (tudomásunk szerint) nem lett következménye. Annál is inkább, mert vészesen közelgett 1947 szeptember 15.-e, a békeszerződés életbe lépésének, a SZEB-főhatalom megszűnésének napja. Szergejcsuk ezredesék azonban még egy utolsó "búcsúfellépéssel" tették

²²⁵Ld. **Tombor** 8.o.

²²⁶ **Czimer József** személyes közlése. Az Országos Filmhivatalhoz kerülése után ő állította meg az illegális filmexportot.

²²⁷ UMKL TŰM 4316/1947

emlékezetessé addigi szereplésüket. 15.-én délután három órakor nyílt paranccsal jelentek meg a Nemzetgyűlési Könyvtárban, és az ott őrzött és katalogizált anyagot két teherautóval átszállították az Országos Széchenyi Könyvtárba, hogy együtt és egy helyen legyen az INDEX anyaga.²²⁸ Ez volt a SZEB "hattyúdala": annyit értek el vele, hogy a mintaszerűen rendezett anyag hónapokig használhatatlanná vált a kutatás számára...

6. Két év mérlege. Összegzés.

1945 április és 1947 február között több nekirugaszkodással került sor a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek összegyűjtésére és megsemmisítésére. Az egymást követő akciók megmozgatták szinte az egész közigazgatási és rendőri apparátust, valamint az időlegesen bevont társadalmi szervezeteket. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság működésének nem kis hányadát tette ki az akciók sürgetése, ellenőrzése, sőt a tevékeny részvétel.

A kampányok során a korábbiakban részletezett becslések alapján együttesen valamivel több, mint **830 ezer darab könyvet és 86 tonna egyéb sajtóterméket** szolgáltatnak illetve gyűjtöttek be. Az össz mennyiségnek nem egészen a felét, kb. **350-380 ezer kötetet a tankönyvek** tették ki. Az együttesen kb. **330 tonna** könyv és vegyes sajtótermék 90 %-a az 1945 augusztusi és az 1946 áprilisi, nagy erővel lefolytatott akcióorozat eredménye. Az anyag 90-95 %-át 1946 nyarán bezúzták, 1-2 %-át elégették, a maradék elkerülte a megsemmisítést. A siker érdekében két év alatt tizenegy alkalommal!) jelöltek ki új határidőt,

²²⁸Tombor U.o.

ami nagyban rontotta a szigorú szankciókkal fenyegető akció hitelét. Mindehhez társultak a felelősöknek a kétéves időszak **egészére** jellemző baklövései - elsősorban a hivatalos jegyzékek lassú összeállítása, a már kinyomtatott listák felületes terjesztése -, amelyek nemcsak komolytalanná tették az akciókat, hanem módot adtak a rendőrségi visszaélésekre is. Ugyancsak bírálható volt a Faust-féle bizottság munkája, amelynek nyomán jónéhány nem-fasiszta és nem-szovjetellenes munka és folyóirat is INDEX-re került. Tegyük még hozzá mindehhez azt az egyfajta összeférhetetlenségnek minősíthető tényt, hogy Faust Imre nemcsak a tiltott művek listáját összeállító bizottság vezetőjeként, hanem a füzetek kiadásával üzletileg is érintett volt az ügyben... Nagyon jól látta mindezeket **Csécsey Imre**, akinek a korábban említett 1947-es, Huszadik Század-beli cikkében az akció egészéről adott értékelése pontosan megegyezik a fentiekkel: a rendelkezést magát nem kifogásolva a "**végrehajtás... kínos hibáit**"²²⁹ tűzte pellengérré.

Az INDEX közel két éves történetének sajátos színfoltja volt a mentesítések ügye. Az első rendeletek megjelenése után nagy számban fordultak a miniszterelnökséghez olyanok, akik különböző indokokra hivatkozva kértek felmentést a beszolgáltatási kötelezettség alól. A kellemetlenségek és esetleges rendőri zaklatások elkerülése végett miniszterelnöki rendelet alapján 1945 nyarán többszáz fontos beosztású állami hivatalnok kapott **mentesítő okiratot**, s rajtuk kívül egyéni kérelmeik alapján mindazok, akik Balogh államtitkár 1945 július 9.-i Pro Domo utasításának megfelelően "tekintettel a kérelmező személyére és

²²⁹Ld. Fasiszta könyvek... 86.o.

megbízhatóságára" hozzájuthattak a felmentéshez.²³⁰ Amikor 1946 áprilisában a szovjetek aktív közreműködésével újra megindult a begyűjtés, ismét mentesítés-kérések özöne árasztotta el a miniszterelnökséget. Ezúttal azonban nem volt mód a megbízhatóság mérlegelésére, hiszen még a nagy gyűjtőkönyvtárak anyagát is alig sikerült megmenteni... A szovjetek néhol ráadásul a régi mentesítésre sem voltak tekintettel. A miniszterelnökségnek április folyamán több közleményben kellett tehát félreérthetlenné tenni: nincs lehetősége mentesítésre, senkit sem tudnak felmenteni a beszolgáltatás alól. Az 1946 nyári "szigort" érzékelteti a győri képkeretlécgyár tragikomikus esete. A gyárban 950 kg régi újságpapírt raktároztak, belső csomagolási célokra. A biztonság kedvéért bejelentették ugyan a rendőrségen, de mivel a papírra szükségük volt, a Miniszterelnökségtől kértek engedélyt a felhasználásra. A válasz: csakis "a fasiszta szellemű termékek kiválogatása után" lehet csomagolni...²³¹

A begyűjtések ciklikus megismétlődése mögött a két év folyamán végig kirajzolódik az a **politikai ritmus**, amely a koalíciós pártküzdelmek koreográfiáját meghatározta. Láthattuk, hogyan esett egybe az 1945 nyári és 1946 tavaszi akciósorozat a belpolitikai válságokkal, s nehéz elhessegetni azt a gyanút, hogy a IV.sz. jegyzék késleltetett, 1946 novemberi megjelentetése és a listán szereplő Mindszenty-könyv kapcsán kirobbant decemberi sajtópolémia már a "köztársaságellenes összeesküvést"

²³⁰Az utasítást ld. UMKL MEI 4402/1945.(10.d.) Egy különösen jellemző esetet részletesen is megemlítünk. Dr. Szaplóczay Mihalovits Miklós, a székesfővárosi árvaszék helyettes elnöke megszerezte Kelényi B.Ottó székesfővárosi főkönyvtáros szakvéleményét jelentős értékeket tartalmazó 3000 kötetes könyvtáráról, támogató sorokat kapott a miniszterelnökségi sajtóosztály egyik dolgozójától, valamint Bognár József nemzetgyűlési képviselőtől, és 1945 szeptember 15.-én megkapta a mentesítést - igaz, az addig kényszerből letétbe helyezett könyveinek visszaváltására már kevés esélye maradt. Ld. UMKL MEI 10519/1945(11.d.)

²³¹1946 június 26. Réczei László tanácsos levelét ld. UMKL TŰM 1919/1946

előkészítő atmoszféra-talajt egyengető lépések közé tartozik... (S még ha nem is volt effajta összekapcsolódás, kétségkívül beleillett a forgatókönyvbe.)

Az INDEX persze a politikai propaganda aprómunkájába is "besegített". Kezdetben jól felhasználható volt személyes támadásokra²³² : láthattuk, hogyan inszinuálták Faraghó tábornokot a Szovjet-Oroszország című könyve miatt. Később egy ennél jóval kézenfekvőbb felhasználási mód alakult ki, elsősorban a munkáspárti sajtóban. A fasiszta könyvek rejtegetése mint afféle állandó jelző, politikai epiteton ornans került bele a demokrácia ellenségeinek letartóztatásáról szóló híradásokba. A teljesség igénye nélkül érdemes néhány ilyen "eset" megemlítenünk. Ha a Faraghó elleni támadások kellős közepén megjelent Szabadság-tudósítás, amely az "Operaház notórius feljelentgető Hitler-rajongó büfésnőjének" lakását náci és nyilas propagandanyomtatványokkal zsúfoltnak írta le, még inkább derűt fakasztott, az 1946-os eseteknek már jóval nagyobb tétje volt. Amikor 1946 május 4.-én a Szabad Nép vezércikkben számolt be a "gyöngyösi fasiszta összeesküvésről", a rekvizitumok közé Vörös Vince kispap vezető titkára, a letartóztatott Antal József lakásán százszámra előkerülő fasiszta könyvek és horogkeresztek már természetes módon sorakoztak, akár csak a "demokráciaellenes merényletet" előkészítő Sárközy György esetében, aki "könyvei között fasiszta műveket rejtett" és egy levelében "súlyos

²³²Még meg sem jelent az 1.sz. lista, amikor megelőlegezve a fasiszta minősítést, a debreceni Néplap hasábjain Tariska István már 1945 májusában oly módon támasztja alá követelését - t.i. a debreceni egyetem megtisztítását a "demokráciaellenes tanároktól"-, hogy Makkai Sándornak, mint Imrédy-párti ideológusnak az egyik könyvére hívja fel a figyelmet, mint fasiszta-militarista uszításra. (A tudománnyal és fegyverrel c. könyv rá is került az 1. jegyzékre.) A cikket ld. Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar... 463-464.o.

kijelentésekkel illette a demokráciát."²³³ Hogy milyen mélyen rögzültek ezek a panelek, arra jó példa Zamercev tábornok esete, aki évtizedek távolából visszaemlékezve városparancsnoki időszakára, az Oktogon téri merénylet gyanúsítottjával kapcsolatban annak amerikai gyártmányú pisztolya, a falán függő Hitler-kép és a fiókjában rejtegetett fasiszta szellemű irományok jutnak eszébe.²³⁴

A Szabad Nép már szinte "szakmányban" intézte az újabb és újabb, megalapozatlan támadásokat egy-egy szerző és kiadó ellen, fenntartva a demokrácia határozott önvédelmének hangulatát (Egy ilyen támadás nyomán kellett például terjedelmes és részletes levélben tisztáznia magát és kiadóját Bárdos Lajosnak, a Magyar Kórus szerkesztőjének).²³⁵

Egyedül a "szellemi háborús bűnösök" élgárdájának nem okozott gondot a különféle rekvizitum-felsorakoztatás: jutott nekik úgyis annyi vádpont, hogy könyveik vagy brosúráik csak kiegészítő jellegűnek minősültek, sajtóbeli tevékenységüket pedig nem az INDEX alapján mérték fel. Sokaknál azonban éppen az lett a fő - sokszor egyetlen - vádpont, hogy valamelyik könyvük INDEX-tételként szerepelt. Így járt például többek között Kertész Dezső, az ismert bonviván, akinek 1943-ban kiadott "Oroszországi naplójából" idézett a fejére bekezdéseket a népügyész és a Szabad Szó cikkírója. A táborigazgatóval a frontot meglátogató színész

²³³Kis újság 1946 június 28. 3.o.

²³⁴**I.T.Zamercev:** Emlékek, arcok, Budapest Bp,1969 112.o. Hogy a valószínűleg feljegyzéseit használó öreg katona mennyire átlátszó propaganda-sémát tett magáévá, azt mi sem mutatja jobban, mint a rekvizitumok túlzásba vitele: ha egyszer a falon Hitler-kép van, akkor a fasiszta könyveket sem kell "rejtegetni..."

²³⁵UMKL TŰM 904/1946 1946 március 29. Bárdos aprólékos okfejtéssel kimutatja, hogy a 104 katonadal kapcsán a Magyar Kórust ért vádözön egytől egyig hamis információkon alapul. Az ügy Gál Ferenc sajtóelőadó jelzésével ad acta került - de a sajtóban helyreigazítatlanul maradt. Az ilyen és ehhez hasonló támadások a félelmi légkör megteremtésének hatásos eszközei voltak.

pozitív vonásokkal merete megrajzolni a magyar katonákat, és ironikusan szólt egy orosz piacról: ezek már bőven elégséges okok a "fasiszta bonvivánnal" szembeni eljárásra...²³⁶ Jellemző ugyanakkor, hogy az INDEX-re kerülés önmagában nem vont maga után automatikus eljárást: dr. Takács József pénzügyminiszteri tanácsosnak listára került például "Az olasz adórendszer és a fasiszta adóreform" c. munkája, Csikós-Nagy Bélának, a Gazdasági Főtanácshoz beosztott minisztériumi tisztviselőnek több könyve, de ismereteink szerint nem került sor velük szembeni fellépésre. Nem érte bántódás az INDEX-en több, fasisztának még rosszindulattal sem nevezhető jogi-politikai munkával szereplő Csekey István professzort sem, aki 1947-ben települt át Kolozsvárról. (Érdekesség, hogy hatalmas könyvtárát a pécsi Vámhivatal zárolta, de egy német nyelvű Ossendowski-kötet és egy Japánról szóló útikönyv kivételével engedélyezték a behozatalát - az erről szóló jelentés szerint Kolozsvárt hasonló szempontok alapján már alaposan "megdézsmálták" a könyveket.)²³⁷

Nem kellett azonban szerepelni a tiltott könyvek jegyzékén ahhoz, hogy valaki megkaphassa a "beosztását" a baloldali sajtótól. Ha valaki például a Szabad Nép pellengérére került (mint pl. Balla Antal vagy a parttalan "reakciósozás" ellen bátran és látványosan fellépő Moór Gyula jogászprofesszor), akkor már-már rutinszerűen kapták meg a tollnokoktól a "műveik méltóak a fasiszta könyvek jegyzékére" -záradékot.

A sajtó hasábjai, a népbíróági üléstermek és a vámhivatalok raktárai mellett a nemzetgyűlésben is szerephez jutott az INDEX. A szabadságpárti

²³⁶A II.sz.jegyzéken szereplő napló alapján megindult eljárásról ld. Szabad Szó 1946 október 20. 2.o. Kertész elítéltetéséről ld. még **Molnár Gál Péter**:A Páger-ügy Bp,1988 189.o.

²³⁷UMKL TŰM 5175/1947 Az áttelepülésre 1947 augusztusában került sor.

Halter Bélának a Magyar Cserkész Szövetség felosztatása tárgyában tartott 1946 július 24.-i interpellációjára adott szeptember 18.-i válaszában Rajk László belügyminiszter a körmönfont jogi érvelés után - mintegy végső megerősítésként - arra hivatkozott, hogy a "szövetség hivatalos lapjának, a **Magyar Cserkész** című folyóiratnak 1941. évtől megjelent példányai a fasiszta sajtótermékek harmadik számú jegyzékében szerepelnek."²³⁸

Az INDEX felhasználásának ilyen lehetőségei kétségkívül érdekeltté tették a politikai ellenfeleinek gyengítéséhez minden eszközt megragadó MKP-t abban, hogy minél több potenciális "áldozat" kapcsolatba hozható legyen a tiltott könyvek jegyzékével. Mivel azonban a lista jellege olyan volt, hogy egy bizonyos érvényességi körön túl már csak a nevezetességet vállalva kerülhettek volna rá újabb művek, a bizottság autonómiáját nem sértve nem kezdeményezték az INDEX parttalanná tételét. Mindezzel együtt az egész akció, és különösen a bizottság, a FJB, mind kellemetlenebb volt a miniszterelnökség, elsősorban Balogh páter számára. Az államtitkár éppen abban látta a lezáratlanság (és lezárhatatlanság) legfőbb okát, hogy a folyamatosan ülésező FJB mindig újabb és újabb címeket talál, mégha "néha három hétbe is beletelik, míg tízen együtt kitalálnak egyet..." Meggyőződése volt, hogy a bizottság csupán a forma kedvéért "termel" új tételeket, ezért ezek már csak "folyóiratok egyhasábos cikkeit" jelentik. (A március eleji nevezetes értekezleten fanyar szellemességgel úgy fogalmazta meg a fenntartásait a bizottság tagjaival szemben Beljanov tábornoknak, hogy "ha tábornok úr nem löveti le őket, még talán tíz év múlva is együtt fognak ülni.")²³⁹ Ez az álláspont a IV.sz. jegyzék megjelenését követő

²³⁸Az 1945.évi november hó 29.-ére összehívott Nemzetgyűlés Naplója III.k. Bp, 1951 673-674.o.

²³⁹Balogh páter álláspontját és idézett szavait ld. UMKL MEI (49.d.) 2923/46 Jegyzőkönyv, 4.o.

december eleji viták során felerősödött, a Hírlap december 3.-i figyelmeztetését mintha egyenesen maga a páter mondta volna tollba: "...meg kell jegyezni mindenkinek, hogy a fasiszta és szovjetellenes irodalom elleni küzdelem nem biztosíthat senkinek sem életjáradékot." ²⁴⁰

Balogh páter persze tudta, hogy nem a FJB-n, és ezúttal valószínűleg nem is az MKP-n múlnak a valódi döntések: a szálakat a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tartotta kézben.

Nincsen tudomásunk arról, hogy a lista **összeállításához** a SZEB-nek bármilyen módon is köze lett volna. A jegyzékek számukra eljuttatott példányai alapján hallgatólagosan elfogadták a tételeket, s szerepük a **begyűjtés állandó sürgetésére, személyes ellenőrzésére** és 1946 tavaszán **az összegyűlt mennyiség bezúzásának levezénylésére** terjedt ki.

Az akcióban való szovjet részvétellel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az 1946 március-áprilisi begyűjtési akciókban tevőleges szerephez jutó szovjet tisztí különítmények tevékenységének jelentős lélektani hatása volt: a kezdeti időszak magyar rendőrökkel együtt folytatott közbiztonsági célú közös járőrözései után ugyanis a könyvbegyűjtést személyesen irányító, polcokat lesöprő, könyveket udvarra dobáló és néhol elégető szovjet katonák a magyar polgári lakossággal **szervezett formájú és akciószerű** kapcsolatba az INDEX-hez kötődő fellépéseik során kerültek. Ennek negatív következményein még az sem változtatott, hogy megjelenésük és szereplésük egyes helyeken kulturált formában, a könyvek és a műveltség tiszteletének jegyében zajlott.²⁴¹

²⁴⁰Mi a valóság...? Hírlap, 1946 dec.3. 2.o.

²⁴¹ Csécsy Imrének az akció egészét keményen bíráló Huszadik Század-beli cikkében éppen a túlbuzgó hazai "közegek" elé állítja példaként a "műveltség tisztelő oroszokat", mely műveltség tisztelőt jeleit véleménye szerint a "felszabadulást követő hetekben", szovjetkatonák látogatásakor minden könyvek közt élő intellektuális tapasztalta „köztük e sorok írója” - ő maga - is. Csécsy 81.o.

*

Az INDEX-szel kapcsolatos akciók, a lebonyolítás, a főszereplők és a politikai háttér áttekintése után itt az ideje, hogy magával az INDEX-szel is megismerkedjünk: röviden tekintsük át, mi is szerepelt a négy hivatalos jegyzéken!

IV. JEGYZÉKEK, TÉTELEK, KATEGÓRIÁK. AZ INDEX TIPOLÓGIÁJA.

1. Az INDEX leírása. Adattár.

Az utókor által egységes INDEX-ként számontartott tiltó jegyzék nem más, mint a FJB négy, egymást követően kiadott **füzete**.²⁴² Ezeket 1945 májusa és 1946 novembere között jelentette meg a Miniszterelnökség kiadásában a Faust-bizottság. A közepes minőségű rotációs papírra nyomott listák elkülönítve tartalmazták a hat kiemelt kiadványtípust (magyar-és idegennyelvű könyvek és folyóiratok, aprónyomtatványok, zeneművek).

Az I.sz.jegyzék 82, a II.sz. 72, a III.és IV.sz. 32-32 oldalon, szoros ábécérendben, bibliográfiai adatokkal együtt sorolta fel a betiltott műveket. (A négy füzet egybekötve egy kétszáz oldalt valamivel meghaladó karcosú kötetet tesz ki.) Az I.sz. jegyzék tartalmazta az 530)1945.M.E.sz. miniszterelnöki alaprendeletet, a füzetek belső borítóján pedig minden egyes alkalommal gondosan közölték, hogy az esetleges bibliográfiai pontatlanságok senkit sem mentenek fel a beszolgáltatási kötelezettség alól. A két utolsó jegyzékben a bizottság, felülbírálván korábbi döntését, 9 művet "emelt le" a tiltó jegyzékről.

E helyesbítéseket leszámítva a négy listán együttesen **4757 tétel** szerepel. A jegyzékek felosztása alapján betiltottak **3976 könyvet, 257 folyóiratot, 395 aprónyomtatványt és 129 zeneművet**. Mielőtt azonban az

²⁴² A füzetek egységesen A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke címen jelentek meg, a sorszám feltüntetésével. A jegyzékeket az Általános Nyomda és Grafikai Intézet Rt. Nagymező úti nyomdájában állították elő. Az 1945-ben utcára került I.és II.sz. jegyzék második kiadása az 1946-os III.jegyzékkel együtt jelent meg.

egyres kategóriákat részletesebben bemutatnánk, helyesbítünk kell a fenti számot. A jegyzékek szerkesztői ugyanis jónéhány apró "pontatlanságot" elkövettek, s ezek közül néhányat talán nem is véletlenül.

A statisztikát leginkább az billenti meg, hogy noha a II.sz. jegyzékbe az összeállítók önállóként felvették az "aprónyomtatvány" kategóriáját, a másik három listán elkülönítés nélkül, számolatlanul sorolták fel a könyvek között az egy-két oldalas alkalmi kiadványokat. Párlapos egyesületi alapszabályok, ügyrendek, Turán Röpívek, a zsidótörvényekkel kapcsolatos rendeletek kiadásai, cikk-különlenyomatok, 5-10 oldalas beszédkiadások, röpcédulák (különösen a III.sz. jegyzékben), hatósági felvilágosító iratok és prospektusok (rövid légvédelmi, háborús "tízparancsolatok", az angol szabadléggömbök ismertetése stb.), naptárak, tanévkezdési értesítők, kiállítási katalógusok (pl. a Hadbavonult olasz művészek kiállítása), pártprogram-tervezetek, ülés-jegyzőkönyvek - mind-mind a könyvek számát gyarapították. Ezek együttesen legalább annyi (kb.400) tételt jelentenek, mint amennyit aprónyomtatványként külön kiemeltek.

Hasonlóképpen került 8 zenemű és három periodika a könyvek közé, ezeket természetesen saját kategóriájukhoz kell számítani. Hat tétel duplán szerepel a listákon²⁴³, a Hunnia Csónakázó Egyesület jelentése az 1943. évről c. "könyv" pedig egyenesen háromszor - a végelszámolásnál ezekkel is csökkentenünk kell az összmenyiséget. A tévedések félreérthetetlenül egy irányba mutatnak: a jegyzékek összeállítók (hasonlóan a begyűjtési

²⁴³ Az alsólendvai ellenforradalom c. munkát egyszerűen kétszer szedték egymás alá (véltetőleg sajtóhiba), de valószínűleg figyelmetlenségre vezethetőek vissza azok a tételek is, ahol szerző és cím alapján is feltűntették a műveket, ill. más könyvészeti megoldással vették fel azokat a listára (pl. III.sz.jegyzék: Katonadalok(104 katonadal) IV.sz. jegyzék: Egyszáznégyszáz katonadal) stb.

statisztikák "kozmetikázásaihoz") mindenáron a SZEB által leginkább figyelt könyvek számarányát igyekeztek növelni.

A fenti korrekciók elvégzése után az alábbi végeredményt kapjuk:

magyar és idegennyelvű könyvek	3550 db
aprónyomtatványok	800 db
hírlapok, folyóiratok	260 db
zeneművek	137 db

Az INDEX 3550 kötetének több mint 50 %-a, mintegy 1900 az I.sz. jegyzéken található, a három kiegészítő listára együttesen sem került ennyi könyv. A mennyiség nagyobbik részét a magyar nyelvű kiadványok teszik ki (**2350 db**), ennek nagyjából a fele a német, olasz, francia és más nyelven megjelenteké (**1200 db**). Ha viszont a szerzők alapján osztjuk két részre az anyagot, akkor ez az arány a külföldiek javára változik meg. Noha mintegy 80 nem magyar nyelvű, de hazai kiadású, szerkesztésű vagy szerzőjű könyvet találunk, a magyar nyelven megjelent külföldi munkák száma ennél jóval magasabb. Ennek következtében kb. **2100** magyar és **1450** külföldi vonatkozású tétellel kell számolnunk. Az abszolút tételszámot némiképp csökkenti, hogy jónéhány szerző azonos munkája több nyelven is szerepel a listákon. (Így pl. az olasz állam berendezkedésének monográfusa, Giuseppe Bottai, akinek magyarul megjelent munkáit németül, olaszul és franciául is lehetett olvasni, vagy Bergyajev, akinek szovjetellenes írásai igényességük miatt voltak kapósak). Ugyanakkor előfordultak olyan "malőrök", hogy pl. a Times tudósítójának, Farbmannak a "Pjatiletkája" német kiadásban az INDEX-re került, de a magyar változat nem! Hasonlóképpen Tormay

Cecilnek több könyve szerepelt francia és angol kiadásban a jegyzékeken, mint ahány magyarul.

Szemügyre véve a 2350 magyar nyelvű kiadványt feltűnő, hogy több az összmennyiségnek több mint egyharmadát, kb.850 db-ot **1939 és 1942** között adták ki. 1931-től fokozatosan emelkedik az egy évben megjelentetett INDEX-tételek száma, 1943-tól gyors ütemben csökken. A kiadók közül a legtöbb betiltott kiadványt megjelentető éllovasok a szélsőjobboldali Stádium (többek között a Függetlenség és az Új Magyarság kiadója is) és a Centrum Rt., őket a Központi Sajtóvállalat követi. A vártnál kevesebb könyvvel szerepel a Nyilas Lap-és Könyvkiadó, több tucat viszont a Németországban magyarul kiadott birodalmi propagandakiadványok száma. A vidéki kiadók száma alacsony, nem éri el a 10 %-ot sem, viszont valamivel 10 % felett van a vidéki nyomdában előállított könyvek aránya.

Nehezebb dolgunk van a tankönyv-indexek adatainak számbavételénél. Az 1945-ben megjelentetett négy listán mintegy 400 tankönyvet vontak ki a használatból. Az 1946/47-es és az 1947/48-as tanév megkezdése előtt a Köznevelésben és a Corvinában közölt listák további 270 címet tartalmaztak. Ez a 670-es szám nagyjából megfelel annak a keltezetlen 1946-os fogalmazványnak az adataival, amely szerint a Tankönyvi Bizottság az együttesen megvizsgált 1208 tankönyvből változatlanul engedélyezett 194, átdolgozott kiadásban 344 tankönyvet.²⁴⁴ Mivel 1947-ben az átdolgozott könyvek további bevonására ill. az újonnan

²⁴⁴Dátum nélküli feljegyzés a Nevelési Ügyosztályon a tankönyv-felülvizsgálat állásáról. In: Dokumentumok a magyar közoktatás... 208.o.

megjelentekkel kapcsolatos átdolgozásokra is sor került, becslésem alapján 1947 közepéig együttesen mintegy **800 tankönyv** került tiltó listára.²⁴⁵

A Magyar Közlöny 1945.évi 54.számában közölt **116 filmmel** és a színdarabbal együtt tehát 1947 végéig **mindösszesen 5700 index-tétellel számolhatunk**. Az ennek **85 %-át** kitevő négy INDEX-jegyzékkel a következőkben részletesen is megismerkedhetünk.

2. Az INDEX-irodalom

a, Könyvek. Témák és műfajok.

Még ha csak a **magyar nyelvű** kiadványokat vesszük is számba, közel két és félezres nagyságrendjükkel szinte áttekinthetetlenül nagy számosságú halmazt jelentenek. Az INDEX-szel való ismerkedéshez és a tárgyilagos értékeléshez részekre kell bontani ezt a könyvtömeget. A következőkben a betiltott kiadványok **típusait**, az egyes kategóriákba tartozó művek számát és jellegzetességeit vizsgáljuk: ezzel egyúttal érdekes adalékokat is kaphatunk a két világháború közti időszak szellemi életének néhány vonatkozásához. Nem elégedhetünk meg az index hivatalos típus-megjelölésével, a "fasiszta-szovjetellenes-antidemokratikus" hármassággal - ennél pontosabb és részletesebb felosztásra van szükségünk, mégha a kialakítandó csoportokba való besorolást nagyban meg is nehezíti az INDEX-tételek tematikai kevertsége. A könyveket 9 témakör köré csoportosítottuk.

²⁴⁵ A betiltott tankönyvekkel foglalkozó irodalom híján egy kis számosságú tankönyvcsoporton végzett - némiképp egyoldalú - elemzési-tipológiai kísérletre hívhatjuk fel a figyelmet: **Mann Miklós**: Politikai propaganda az ellenforradalmi rendszer történelemtankönyveiben c. tanulmányára (Századok,1966)4-5 962-968.o.)

Fasiszta kiadványok

A "fasiszta" jelző értelmezésében való állásfoglalás helyett ebbe a csoportba egyszerűen a náci Németország, Olaszország és (kis számban) Japán prominens vezetőinek munkáit, a róluk és hatalmi rendszerükről szóló feldolgozásokat ill. ezen országok propagandakiadványait soroljuk.

A fasiszta kiadványok belső körébe viszonylag kevés munka tartozik: az előzetes várakozásokkal szemben Hitler, Mussolini, Göbbels, Ribbentrop, Rosenberg, Rommel és Pavelic együttesen is csak **hatvanhat** megjelent kiadványt mondhat magáénak, igaz, a Mein Kampf egyedül kilenc kiadást ért meg. **Hitler** szerzőségével több mint negyedszáz könyv (pontosan 27) jelent meg magyarul, java részük a Centrum kiadó jóvoltából, néhány pedig "birodalmi" nyomda magyar nyelvű termékeként, a göbbelsi propagandaminisztériumot dicsérve. A "Harcom" kivételével valamennyi darab füzet formájú **beszédkiadás**. Hitlert **Mussolini** és **Göbbels** követi 10-10 "munkával". Érdekes, hogy az idegen nyelven megjelent könyvek közül is pontosan **hatvanhatot** jegyeznek ebből a "körből", némiképp más arányokkal. Magyarországon németül, olaszul és franciául is lehetett fasiszta irodalmat forgatni. A listavezető itt **Mussolini** 27 kiadvánnyal, öt érdekes módon a termékeny náci ideológus, **Rosenberg** követi 22 "művel". Hitler "csak" tíz tételt tudhat magáénak. A lista tanúsága szerint kizárólag németül lehetett Hess és Quisling "műveihez" hozzáférni.

Mintegy **kétszázra** tehető azoknak a könyveknek a száma, amelyek közvetlenül az olasz és német katonai-politikai intézményekről illetve a "Ducéről és a Führerről" szólnak, a szolid "Hitler élete" vagy a "Tíz éves a Hitler-jugend"-től a "Mussolini és a sport", a "Mussolini, az újságíró, a "Mussolini századunk motorja", a "Hermann Göring egyénisége,

munkássága"-típusú irományokon át az "Új Nippont" vagy az olasz fasiszta államot bemutató népszerűsítő munkákig.²⁴⁶ Közel **ugyanekkora számban** forgott a propaganda-mivoltát objektivitás, dokumentum-jelleg vagy szakmunka álarca mögé rejtő irányított irodalom és a leplezetlen birodalmi propaganda: a német Fehérkönyv magyar kiadása (Száz okmány a háború előzményeinek történetéhez) vagy a "Fasiszta államrendről tartott magyar-olasz tanulmányi ankét iratai", az olasz szabadidő-mozgalom bemutatása, a fasizmus agrár-munkás-sport-ifjúság-vagy kultúrpolitikájáról szóló összeállítások (mint például "A tengelyhatalmak kultúrszociális tevékenysége a háború alatt" című), vagy éppen a Siegfried-vonal építéséről szóló tudósítás és az egyes hadieseményeket magyarázó német vezérkari brosrák. A német propaganda még attól sem riadt meg, hogy Nostradamust állítsa a maga szolgálatába: Karl E.Kraft: Nostradamus Európa jövőjét látja c. munkája például "feketén-fehéren" kimutatja, hogy Nostradamus nemcsak az eddigi német győzelmeket jósolta meg, hanem a jövőre is kedvező kilátásokat ígér. Jónéhány kiadványt viszont már határesetként kell értékelnünk: noha semmiféle közvetlen propagandát nem tartalmaznak, német vagy olasz **tárgyuk** miatt kerültek a jegyzékre. (A mintegy tucatnyi ide sorolható könyv közül elég, ha "A diadalmas műrost" c. Bauer-könyvet, a német egészségügyről szóló munkákat, a Talajjavítás Itáliában c. albumot, valamint a német autóutak fényképgyűjteményét említjük meg.)

Eképpen a külföldi fasizmusokra vonatkozó kiadványokhoz magyar nyelven majdnem **félezer** tétel sorolható, amelyek közül mintegy száznak magyar a szerzője is. De mit produkáltak a fasizmus hazai apostolai?

²⁴⁶ Feltétlenül érdemes kiemelni **Giuseppe Bottai** nevét. Magyar fordítások segítségével öt munkában ismertette jogászi pontossággal az olasz fasiszta-korporatív szerkezetet, de 2 németül, 6 olaszul és 1 franciául megjelent könyve is listára került: ebben a minőségében feltétlenül csúcstartó.

Nyilas-fasisztoid irodalom

A hazai szélsőjobboldali pártocskák és csoportocskák az olasz és német etalon mellett a teoretikus igényvel fellépő vezér-karikatúrák "alpműveiből" tanulhattak politikát. **Szálasi Ferenc, Festetics Sándor, Hubay Kálmán, Pálffy Fidél, Meskó Zoltán** és **Böszörmény Zoltán** együttesen pontosan **húsz** művel szerepelnek az INDEX-en, fejenként három-négy programértékű és csak zavarosságukban különböző munkával, valamint átlagban ugyanennyi betiltott lap szerkesztőjeként. Ha az 1933-as nyugdíjazása után "magyar Rosenberggé" avanzsáló **Méhely Lajos**nak, a magyar fajbiológiai gondolat grafomán vezérvédelmezőjének a nem kizárólag antiszemita írásait is ebbe a körbe soroljuk, akkor éri csak el ez a szám a **félszázat**. (Méhely ugyanis pontosan 74 "művével" plusz a Cél szerkesztőjeként büszkélkedik a listán, s ezzel az INDEX abszolút csúcstartója: Hitler és Mussolini csak együttesen tudnak a nyomába eredni...)

A nyilas és más fasiszta jellegű mozgalmak másodvonalának képviselői körülbelül ugyancsak **ötven** munkával vétették észre magukat. Hungarista-nemzetmentő-jövőformáló rendszerezéseik dilettantizmusánál csak a vezér-portrék megrajzolásakor lírába forduló céltudatosságuk és elhivatottságuk volt nagyobb. Az "Út a magyar nemzetiszocialista állam felé", a "Ki Pálffy Fidél ?", "Miért lettem nemzetiszocialista?" típusú programok és életrajzok érdekessége a gyakori és releváns tők (elsősorban nagytőke)-ellenesség és a zavaros eklekticizmus. Kizárólag németül jelentek meg **Basch Ferenc**nek, a Volksbund elnökének az irományai.

A nemzetiszocialista kiadványok legnagyobb számosságú csoportját túlnyomórészt nyilas, nyilaskeresztes vagy nemzetiszocialista jelzővel kezdődő pártprogramok, mozgalmi értesítők, kalendáriumok, káték, belső

pártközlemények, pártszervezési-pártelméleti füzetek, propagandamódszertani rendszerezések adták. Mintegy **száz** címszó sorolható ide, noha nem kis részük aprónyomtatványként jobban festene... A magyarországi fasizmus alapirodalma evvel együtt is mennyiségileg jóval alulmúlja a német és olasz vonatkozásúakat: **200 darab** körül mozog.

Az antiszemitizmus termése Bátran állíthatjuk, hogy a magyarul és Magyarországon megjelent antiszemita kiadványok szinte kivétel nélkül az INDEX-re kerültek, s a valamivel több, mint **félezer** tétel a hazai szellemi élet par excellence zsidóellenes vonulatát reprezentálja. A zsidóellenes kiszólások, félmondatok, otromba jelzőbokrok ugyan állandó elemeit képezték a nyilas és antibolsevista politikai irodalomnak is, de a kifejezetten és kizárólag zsidó témával foglalkozó kiadványok önálló csoportként elkülöníthetők.

Az INDEX betiltotta a nemzetközi antiszemita irodalom Magyarországon lefordított és megjelentetett "bibliáit": a Sio (Cion) bölcseinek jegyzőkönyveit, Henry Ford és mások antiszemita alapvetéseit. A magyarországi bázisirodalom kigyomlálásakor a múlt század végéig nyúlt vissza, és a Solymosi Eszter-ügyről szóló könyvek, valamint az Antiszemita Párt 1880-as naptárai és kalendáriumai mellett **Istóczy Győzőnek**, a politikai antiszemitizmus rosszemlékűen legendás úttörőjének és zászlóvivőjének a röpiratait, parlamenti beszédeit, valamint a róla szóló irodalmat is felvették a listára. (Még ha meg is feledkeztek uszító élclapjáról, a Füstölőről és havilapjáról, a Tizenkét röpiratról.) A fenti két kategóriát kiegészítve a "vérvád-irodalom" hazai és külföldi etalonjaival, mintegy félszáz kiadványt sorolhatunk az antiszemitizmus szellemi-ideológiai "alpművei" közé.

A következő nagy alcsoportot a "numerus clausussal" kezdődő és a zsidótörvényekkel folytatódó jogi represszió-sorozathoz kapcsolódó kiadványok teszik ki. A zsidótörvényeket, az ezekhez csatlakozó kiegészítő rendeleteket, valamint mindezek értelmezését és magyarázatát nagy számban jelentették meg a harmincas-egyvenes évek fordulóján. Különösen a birtoklással és a vegyes házasságokkal foglalkozó jogi színezetű irományokból adtak ki sokat - ezek terjesztését nagyban megkönnyítette hivatalos mivoltuk. A négy jegyzék több mint **száz** ide tartozó címet tartalmaz.

A programszerű, félhivatalos antiszemitizmus és a "fajbiológiai" nemzetvédelem vezéralakjai, **Méhely Lajos** és **Bosnyák Zoltán** egymaguk "produkálták" a százas nagyságrendet. Irományaikat félszáz különböző fajvédelmi útmutató, káté és tájékoztató egészítette ki. A Faust-bizottságnak viszonylag könnyű dolga volt: csak elő kellett vennie **Kolosváry-Borcsa Mihály** 1943-as összegző áttekintését, A zsidókérdés magyarországi irodalmát és Bosnyák Zoltánnak a magyar fajvédelem úttörőiről szóló 1942-es, "fajvédelmi cikkbibliográfiát" is tartalmazó "hézagpótló" művét. (További segítséget jelenthetett az, hogy a "nemzetvédelmi munkák" szorgalmasan felhívták egymásra a figyelmet a belső borítóikon.)

Egyenként kellett ugyanakkor összebogarászni az antiszemita pamfletirodalom jelentéktelen, javarészt vidéken kiadott és silány minőségű fércműveit. A faji gondolat vezéralakjainak árnyékából kitörni vágyó buzgó epigonok először 1919-20-ban tartották szükségesnek, hogy nemzetvédő írásokkal is jelentkezzenek. Ennek a hullámnak a mintapéldánya A zsidó, mint az ezeréves Magyarország sírásója c. munka, amelyet "Az ezer csatában vérzett magyar földművelő nép számára" adott ki 1919 november

16.-án Dunántúli álnéven Bachó László. Természetesen 1918-19 eseményeivel kötődnek össze az antiszemita sablonfordulatok, nagy figyelmet fordítva "Károlyi és zsidai" leleplezésére. A harmincas évek vége hozta meg a második hullámot, afféle irományokkal, mint pl. Schirmer Ágosté (A világzsidóság elleni harc állása jelenleg, módszerei és kilátása 1941) vagy Szörényi Andoré (Zsidó fajiság, zsidó lélek 1939). Az antiszemita pamfletirodalomnak mintegy **kétszáz** darabja szerepel a listán. Szerzőik az érvek hiányát a sértés-készlet elemeinek ötletes variálásával és alpári kakofemizmussal pótolták, s ezzel az akusztikával még a viszonylag szolid, mérsékeltbb füzetkék is acsarkodónak tűnhettek fel. Jellemző példa erre a Nincs többé antiszemitizmus c. írá (1941), amely a zsidókérdés gyökeres megoldási lehetőségét vázolja bugyuta jószándékkal, antiszemita fordulatok nélkül javasolja a kereszténység felvételét (Nem is mert saját névvel jelentkezni a szerző: opusát Objectivusként jegyezte.) Természetesen ez és az ehhez hasonló írások, valamint a mérsékelt zsidóellenes regények is együtt szerepelnek a "kemény" antiszemita iratokkal a jegyzékekben. Említsük meg végül, hogy a szépirodalmi alkotások egy részénél a betiltáshoz akár egyetlen antiszemita fordulat is elég lehetett, s noha ezek az írások csak "amúgy mellékesen zsidóztak egy kicsit", mégis valamennyit ebbe a kategóriába kell sorolnunk.

*

Az eddig áttekintett három kategóriába tartozó könyvek jelentik az INDEX egyértelműen és vitathatatlanul **fasiszta** és fasiszta szellemű teteleit. Együttesen meghaladják az ezer darabos mennyiséget, s így a magyar nyelvű tiltott irodalomnak mintegy **a felét** teszik ki. A másik

feléhez tematikailag jóval szétágazóbb kategóriák tartoznak: a következőkben ezek bemutatására kerítünk sort.

A Horthy-korszak közéleti-politikai irodalmából A sokáig nemes egyszerűséggel lefasisztázott vagy leíró érték nélkül "ellenforradalminak" nevezett periódus ideológiailag-politikailag tagolt szellemi térképét csak néhol színezte meg releváns fasiszta befolyás: amikor a hatalmi küzdelemben a fasiszta erők javára kezdett elbillenni a mérleg, a kultúrában még a tömegkommunikációs eszközök teljes fegyváltárának mozgósításával sem tudott uralkodóvá válni. Nem is csoda: az a nemzeti-keresztény-konzervatív politikai kurzus, amelyet kormányzóként Horthy Miklós személyesített meg, az illegalitás határára szorította vissza a fasisztoid mozgalmakat, mégha néhány ponton ideológiai rokonságban is volt velük. Az a furcsa helyzet állt tehát elő, hogy a Horthy-korszak nyilvánosságának legfeljebb megtűrt részét jelentette az egyébként is kis példányszámú fasiszta irományok több mint ezer tétele, miközben a sajtóban, a könyvkiadásban és az oktatásban a kurzusirodalom hullámverése és a halk, de tekintélyes ellenzék értékvilága volt a meghatározó. A közéletet uraló szellemi termést **semmiképpen sem lehet fasisztának nevezni**: az viszont nem ezen a helyen megválaszolendő vitakérdés, hogy maga a politikai szerkezet mikor és milyen mértékben deformálódott ebbe az irányba. Gömbös már fasiszta volt? Azzá lett-e és ha igen, mikortól Imrédy? A zsidótörvények elfogadása automatikusan fasisztának minősítette a kormányzatot? A következőkben az állásfoglalás megkerülésével az 1944 márciusáig hivatalban lévő kormányzat időszaka alatt megjelent nem-

fasiszta (de Sipos Péter kifejezésével: fasiszta velleitású (kiadványok csoportjával foglalkozunk).

A korszak vezető politikusainak beszédeiből, tanulmányaiból vagy könyveiből viszonylag kevés került fel az INDEX-re. **Imrédy Béla** "vezet" 7 tétellel, őt **Kállay Miklós** követi, **Gömbös, Hóman, Bethlen, Bárdossy és Darányi** fejenként két-három címmel szerepel (Bárdossy és Hóman németül is.) **Horthy Miklós** nem szerepel szerzőként egyik jegyzéken sem, s a róla szóló méltató írások és díszes albumok is csak a II.sz. jegyzékbe kerültek bele tömegesen - valószínűleg az esetleges kiadatásával kapcsolatos 1945-ös bizonytalanságok miatt. Horthyn kívül Gömbös és Imrédy "érdemelt" még ki életrajzokat. Kiegészítve ezt a sort a politikai garnitúra néhány másodvonalbeli szereplőjének (**Antal István, Tasnádi Nagy András, Marton Béla, Sztranyavszky Sándor** stb.) munkáival, körülbelül **ötven** könyv tartozik ebbe a csoportba.

A politika világa és a hétköznapok közti átmenetet jelentik a mindinkább jobbra tolódó Sajtókamara évkönyvei és kiadványai, a korszak jellegzetes egyesületeinek - az ÉME, a MOVE, a MONE és a MÜNE (az orvosok és ügyvédek nemzeti egyesülete), valamint a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) - iratai. A lövészklubok, csónakázó egyletek után pedig már egészen a gimnáziumi és tanonciskolai évkönyvekig jutottunk, egy-egy kép vagy fordulat miatt ugyanis még ebből a kiadványtípusból is került a jegyzékbe. Ezek együttes száma nem éri el a direkt politikai munkákét: **negyven** darab körül van.

Az elméleti-ideológiai munkák közül listára tették **Klebelsberg Kunónak** egy, **Hóman Bálintnak** több, történész-teoretikus megnyilatkozását, köztük a német-magyar sorsközösségről írt könyvét (1941) és a Külpolitikai irányok a magyar történetben c. 1931-es munkáját.

Gratz Gusztáv antibolsevista írásaival, **Pekár Gyula** 1920-as Danton c. könyvével szerepel. Három INDEX-tétel jutott a fokozatosan jobbra tolódó történészek, **Baráth Tibornak**. Rajtuk kívül névtelen és súlytalan szerzők igyekeztek túllícitálni egymást nemzetvédelemben (ld.pl. a Húszmillió magyart, A nemzetvédelem önvédelem -típusú kiadványokat), liberalizmus-ellenességben (A liberalizmus alkonya, Szétfosló demokráciák, Hitler és Stalin között a liberalizmus romjain stb.), az 1918-as októberi forradalom és Károlyi Mihály lenéző bírálatában (különösen Drozdy Győző és Nyíry Gyula tolla fog vastagon ezügyben) és Ady-ellenességben (elég, ha csak a leghatásosabb címet említjük meg a féltucat "adyzó" pamfletből - Az Ady-kultusz: magyar öngyilkosság címűt.) Az értekező próza mellé végül ebbe a kategóriába soroljuk a rendszer apológiájából építkező kisszámú regényt is, mint például vesenyői Beöthy Kálmán Kakastollások című "alkotását." (1938.) Érdekes módon a rendszer ideológiájának jobboldali ellenfelei is ugyanúgy listára kerültek: féltucat **legitimista** munk (köztük egy IV.Károlyról szóló regény) és a veszélytelen dilettantizmustól a fajvédő gondolatig terjedő skálán tobzódó **turánista** és **turulista** irodalom, félszázad is meghaladó, túlnyomórészt füzet formájú kiadványaival (tagértékesítők, alapszabályzatok, tájékoztatók, kvázi-tudományos tanulmányorozatok, Turán-himnusz, stb).²⁴⁷

A Faust-bizottság tagjai szintén az ideológiai-politikai mezőbe átlépőnek és betiltandónak minősítették azokat a harcosan keresztény műveket (szám szerint mintegy ötvenet), amelyek főleg a **Bangha Béla** fellépése nyomán életre kapó kombattáns katolikus világnézetformáló

²⁴⁷A Baráth-jelenségre és a "turánitisz"-re ld. **Juhász Gyula**: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944 , különösen a II/3. fejezetet (Hol a helye Magyarországnak az "új európai rendben"?)
Bp,1983 173-220.o.

irodalom darabjai közül kerültek ki, a páter jónéhány régebbi munkájával egyetemben. Ezekben túlnyomórészt a bolsevizmus-bírálat vagy a mértékletesen adagolt antiszemitizmus szúrhatott szemet a cenzoroknak, de a kinyomtatott beszédek és a felvilágosító irodalom listára került darabjai csak retorikájukban különböztek a nem kimondottan keresztény programirodalomtól. Érdekes, hogy mindhárom számottevő katolikus irányzatot elérte az INDEX. A **konzervatív** keresztény-nemzeti irányzat vezéralakja, a "magyar Savonarola", vagyis Bangha Béla mellett vitatható ítélettel került - vélhetőleg nagy kisugárzó hatása miatt - **Prohászka Ottokár** több műve is a jegyzékbe, köztük a Mindszenty által is védelembe vett A diadalmas világnézet.²⁴⁸

A nemzetiszocializmus felé tartó Wolff-Csilléry féle irányzat a kurzus szélsőjobboldali leágazásaként "érdemesült" a Faust-bizottság figyelmére. Érdekes, hogy nem is a pártvezér Wolff, hanem egy fiatal győri pap, **Közi-Horváth József**, a nyilas-konkurrens Kékkeresztes mozgalom atyja a reprezentánsa ennek az irányzatnak, aki a "bolseviki veszedelem pokoli arcai és a liberális-kapitalista világnézet erkölcsi lazasága és égbekiáltó igazságtalanságai" között több munkájában is keresi a kiutat: a keresztény szellemű szociális átalakulást.²⁴⁹ Nem kerülte el azonban a betiltást a

²⁴⁸ A Bangha-Prohászka féle ideológia legjobb bemutatását ld. **Gergely Jenő**: A "keresztény-nemzeti" ideológia (1919-1944) In: Egy letűnt korszakról (1919-1945) Szerk: Sánta Ilona Bp,1987 71-93.o.

²⁴⁹Közi-Horváth esetében a bizottság nem volt következetes: legélesebben szovjetellenes és mérsékelten irredenta 1932-es győri ünnepi beszédét nem vették fel az INDEX-re. Nemzetiszínű pogányság c. írását - mint a nyilasokat ostromozót - szintén nem bélyegezték meg, pedig vaskos kritikája mellett a szerző elismerően szól a zsidó szellemi uralom megszüntetésében és az antibolsevista harcban játszott szerepükről.(Igaz, ezt a "hibát" az ötvenes években korrigálták, mindkét füzetke a zárt kiadványok közé került.) Közi-Horváthról részletesen ld. **Gergely Jenő**: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890-1950) Bp, 1977 161-162.o. Életútját melegebb színekkel rajzolja meg Kovács K. Zoltán: Közi Horváth József a szociális igazságosságért című írásában Katolikus Szemle, 1988/3

katolicizmus **demokratikus** szárnya sem: az Emericana, a Korunk Szava és más neokatolikus kísérletek kiadványai, valamint néhány kulcsfigura (Mihelics Vid, Balla Borisz) egyaránt INDEX-tételként szerepel.

A "zsidó-liberális sajtót" ostromozó keresztény brosúrák listára tétele automatikus volt, és nem került el sorsát az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga néhány alapszabálya, a KALOT és az Actio Catholica mintegy kéttucatnyi kiadványa, de a betiltásból még a Magyarországi Máltai Lovagok Szövetségének is jutott: Emlékkönyvük III.évfolyama bizonyult kifogásolhatónak...

Bangha, Prohászka, Pekár, valamint a több munkával is szereplő **Bernát István** és Raffay Sándor az antiszemitizmusba hajló nemzeti-keresztény antiliberális-antiradikális kurzus reprezentánsai voltak:²⁵⁰ személyükben ezt az irányzatot bélyegezte meg az INDEX.

A keresztény ifjúsági irodalomnál jóval nagyobb arányban sínylette meg az INDEX-et a **levente-és cserkészirodalom**. A III.sz. jegyzék térdig gázol a leventemozgalom legfontosabb könyveiben: az alapszabályok, emlékeztetők, daloskönyvek, naptárak, történeti áttekintések között egészen a Leventék sportszereplésének szabályozása és Leventelányok ideiglenes foglalkoztatási terve c. munkáig hatol. (A pálmát mégis az 1931-ben kiadott "Horthy Miklós" VII.kerületi levente Sporttelep története és leírása c. könyvecskének a listára vétele viszi el.) A cserkészzel kapcsolatos kiadványok közül többnek is megkegyelmeztek, de a leventékkal ellentétben az első jegyzékek készítésekor a cserkészmozgalmat még nem is tiltották be. Olyan munkákra figyeltek csak fel, mint a budapesti cserkészkerület díszközgyűléséről szóló album, a Hús esztendő

²⁵⁰Erre ld. legújabban **Sipos** 109-111.o.

határkövénél (1941) és nem maradhettek forgalomban a nagy példányszámú, népszerű ifjúsági regények sem. Fábrián Gyula két kiadást is megért kedves könyve, a Táborszás a Balatonnál a fejezetvégi irredenta cserkésznóták, Dövényi Nagy Lajos Vérben és vasban című "történelmi regénye" viszont kizárólag a szerző miatt került a jegyzékbe (a török időkben játszódik és mentes bármiféle áthallástól).

A fentiekkel mindösszesen körülbelül **350** darabra rúgó mennyiség nem tartalmazza a kifejezetten irredenta témájú és háborús irodalmat: ezeket külön kategóriaként vizsgáljuk.

Irredenta és sovinszta kiadványok

A politikába integrált revíziós propaganda méreteire és kiterjedtségére vonatkozó előzetes ismeretek fényében meglepő, hogy a **kifejezetten irredenta** vagy **cseh-ill. románellenes** kiadványok száma a vártnál jóval kisebb, ezen belül pedig a gyalázkodó, szélsőséges hangú irodalom - amit oly sokszor hánytorgattak fel a Horthy-érának a rákövető kurzusok és Magyarországnak a környező országok - egyenesen **elenyésző mennyiséget** képvisel. Azt kell mondanunk, hogy a revízió gondolatának hétköznapivá tételében sokkal inkább az oktatási rendszerbe épített szlogen-szintű rigmusok, az integer Nagy-Magyarország térképdömpingje, az irredenta dalok népszerűvé tétele és a vasútállomások kavicsokból kirakott "Nem!Nem!Soha!-emlékhelyei" játszottak szerepet, s néhány reprezentatív album kivételével a kiadáspolitikának a másodhegedűs feladata jutott. Az irredenta INDEX-tételeknek mintegy felét a bécsi döntések körüli és utáni időszakban született krónikás jellegű kiadványok teszik ki, amelyek vagy bemutatják az újra magyar fennhatóság alá tartozó területeket (a "Visszatért Felvidék

adattára", a Csuka Zoltán-szerkesztette "Visszatért Délvidék" stb.-típusú albumokkal) vagy áttekintik az egyes országrészek Trianon utáni történetét (Mit élt át a Felvidék, Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve stb.) vagy egyszerre mindkét szempontot vizsgálják, a szertartásosan megjelentetett "Felszabadulási naptárak"-kal kiegészítve. Több mint húsz 1919 és 1921 között született könyvecske örökíti meg az egyes területek elcsatolását megelőző katonai és diplomáciai lépéseket, s ezekhez csatlakoztak a harmincas évek végére megszorodó, immár magát a revíziós mozgalmat áttekintő fél-történeti munkák. Ezeket a tételeket egészítik ki azok az egyáltalán nem politikai témájú kiadványok, amelyek tárgyukon túlmenően a Faust-bizottság túréshatárát meghaladó retorikával adtak hangot a Trianon-érzésnek vagy a revíziós sikereknek: így került például egyetlen bevezető mondata miatt²⁵¹ a tiltott művek közé a pécsi repülőtér története, vagy az Erdély néprajzi képe (Kovács Lajos tollából) az Erdélyi lövész naptárral együtt. Mindenképpen említést érdemel, hogy a revízióban érintett legkisebb területtel, Kárpátaljával (ill. a rutén kérdéssel) foglalkozó írományok legalább akkora számban találhatóak a listán, mint Erdéllyel vagy a Felvidékkel kapcsolatosak; a Délvidéket mindössze néhány könyv érinti.

A fenti művekhez képest **abszolút kisebbségben** van az a két kiadványtípus, amellyel általában reprezentálni szokták az irredenta termést: a programszerűen gyűlöletet keltő, uszító pamfletek és a giccs határát súroló szépirodalmi "alkotások" száma külön-külön mindössze két-két **tucat** !

²⁵¹Az ominózus mondat szemléltető célokra kiválóan használható, s ezért közlésre érdemes. Így szól: "1929 júliusában áporodott trianoni nyár volt, a szenvedő magyar test artériáiban alig érzett az élet lüktetése..." Ld. Császár Géza: Acélszárnyak.(A pécsi repülőtér története) Pécs, 1941

Az 1980-as évek elejére a Lancranjan-Száraz vita nyomán hírhedtté és ismertté vált 1939-es Dücső Csaba-féle szennyirathoz (Nincs kegyelem!) vagy a két kiadást megért, s már címével is sokatmondó "Az oláhok vérnyomában a Fekete Tengerig" című Maderspach-füzethez és kis számú stíl-rokonukhoz képest az Erdély kiált! vagy az Igazságot Magyarországnak!- típusú könyvek kifejezetten mérsékeltnek tetszenek, pedig ezeket is a "legkeményebb hangú" tételekhez soroltuk. Hasonlóképpen kis számban találunk kifejezetten az irredenta gondolatra épülő szépirodalmi művet - ami persze nem jelenti azt, hogy egyéb mondanivalójú művek százai ne tartalmazhattak volna ilyen vonatkozású kitételeket vagy fordulatokat, de azok nem is váltak INDEX-tétellé... Az ide tartozó kiadványok csekély száma mellett feltűnő a műfaji gazdagság: a regények, novellák és "regék" mellett van itt alcímbe is jelezve "irredenta színmű (Kassai kriptában), megjelent egy-két irredenta verseskötet (mint pl. Czabafy András 1939-es "Trianoni strófák"-ja), Kerecsenyi János pedig egyenesen "Irredenta zsoltárok" gyűjteményét állította össze (1929). E kategória reprezentánsa az 1934-es revíziós színdarab-pályázat győztese, a három felvonásos Ezüstkócsag című énekes színmű - volna, ha nem "körözné" le A kis hazaszerzők című "Irredenta gyermekjáték torna-gyakorlatokkal összekötve iskolai hazafias ünnepekre vagy nyilvános torna-vizsgára falusi elemistáknak 11 szereplővel." Császár Gézának A levegő cézárja című "kalandos regénye" pedig már olyan elképesztően bárgyú és didaktikus, mintha erre a műre javasolta volna Csécsy Imre az INDEX-et bíráló cikkében a bezúzás helyetti önlejárató sokszorosítást. ²⁵²

²⁵²Mivel az irodalmi vérkeringésből sajnálatos módon kiesett műről van szó, íme az egymondatos cselekmény: zseniális magyar mérnök ellenállhatatlan repülő harci szerkezetével békésen térdre kényszeríti Angliát, aki kénytelen igazságot szolgáltatni

A par excellence irredenta művek mellett külön csoportot képeznek a revíziós szempontok nélkül is nacionalista-soviniszta kiadványok. Ide "A magyarság évszázados harca Közép-Európa elszlávosodása ellen"-típusú "történeti" munkák, a cseh-ellenes röpiratok (pl. A Brezina-levelek, vagyis a Csehpimasz) és a hasonló élű Benes-pamfletek kisebb csokra (Benes, Benes jármában, Benes, a megtévesztő propaganda mestere újra munkában, stb.) tartozik.

Az áttekintés végén említjük meg a furcsa kettőssége miatt figyelemre méltó díszes könyvet, a Horthy és lord Rothermere előszavával megjelent és két kiadást megért Vértő Magyarország (Magyar írók Magyarország területéért) című antológiát. Ebben ugyanis az INDEX jónéhány meghatározó alakja (Gömbös, Milotay, Böszörmény, Kállay Miklós) mellett a Világostól Trianonig című nagyhatású (és a IV.sz. jegyzéken szereplő) mű szerzője, Pethő Sándor, valamint Tóth Árpád, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Babits Mihály, Lyka Károly, Zilahy Lajos, Hevesi Sándor és - szerkesztőként - Kosztolányi Dezső is a szerzők között szerepel!

A fentiekben áttekintett "irredenta" irodalomhoz együttesen kb. **200** mű sorolható.

Háborús irodalom

Ungarische Honvéd im Kampf - a Stádium 1942-es német nyelvű propagandakiadványához hasonló a "Hajrá, páncélosok!" "Az új világháború térképei adatokkal", a "Magyar katona a szovjet elleni háborúban" vagy a "Zalai honvédek a keleti arcvonalon" -

Magyarországnak - hogy aztán a revíziót tíz óriási turulmadár alakú csodagép ünnepelhesse kettős kereszt alakjában felsorakozva a Vérmezőn...

típusú INDEX-tételek között találunk. Az effajta frontharc-és háborúnépszerűsítő munkák a téma jellegéből adódóan szívesen öltöztek lírai haditudósítás vagy napló formájába, de a "hivatalos" propaganda is igyekezett életszerűnek látszani (Hat haditudósító a vörös fronton). A derűs idillként bemutatott frontviszonyokon ugyan nem változtattak a frázisok, de a háterszág elé görbe tükröt tartottak. Amíg az aggódó polgár azt olvasta, hogy "... a magyar katonák a бүdös vörös muszkákat virtusból 10 x-es (sic!) létszámfölnyük ellenére is elagyabugyalják, hadd lássa a német sógor, mit tud egy magyar zászlóalj..."²⁵³, addig bizony jelentéktelennek tűnt a Don-kanyar. Ezt a "felhőtlenséget" tükrözi a humoros elbeszélések dívatja: se szeri, se száma a "vidám katonatörténeteknek". Ezek a szövegek szinte nem is tartalmazznak "veszélyes" passzusokat. Itt van például Barsi Miska: Hát én explodáljak? (Vidám katonatörténetek a ma háborújából 1943) című elbeszéléskötete. Ebben egyenesen "orosz sógorok", kedves orosz legénykék, jókedvű "tót atyafiak" szerepelnek. Az egyetlen mondat, amibe nagy-nagy rosszindulattal bele lehetne kötni, a fürdőző bárisnyák soványságát avval köti össze, hogy 25 esztendeig éltek Sztálin kosztján. S miközben a Statárium c. novella szökött csirkéje elnyeri méltó büntetésé (t.i. paprikáscsirke lesz belőle), azalatt a magyar olvasót is "megfőzik": a háború körül minden a legnagyobb rendben van. Ezek valóban vidám és valóban katonatörténetek, csak hogy a vidámság eleve kizárja a direkt és nyers propagandát: e kiadványok nagyobb része nem is ezért, hanem egyedül az egyértelmű ellenségkép miatt vált nemkívánatossá.

Ugyanezen okból találunk a jegyzékeken egy másik népes kiadványcsoportot is a háborús témán belül: a Finnországgal foglalkozó

²⁵³Paikert Géza: Ahogyan egy magyar a magyart látja A magyar-német társaság kiadványai 13.sz.(A sorozatnak nem minden darabja került INDEX-re.)

műveket. A történelmi rokonság és a szovjetellenes harc okán rendkívül népszerű finn nép és vezetői (Mannerheim, Linkomies) különleges publicitásnak örvendtek. 1943-tól Finnország címen folyóirat is megjelent (természetesen szintén INDEX-tétel). Magára valamit adó író és újságíró egyaránt kötelességének érezte, hogy személyesen adjon tudósítást Suomi fiainak hősie ellenállásáról (Finnországi benyomások, Utazás a háborús Finnországban) - vagy éppen részt vegyen benne (Rátz István: Karjalában harcoltam). Emellé társultak még a balti kérdést érintő kiadványok (pl. az Észtország bolsevizálása, Észtország története a háború után stb.)

Feltétlenül idekivánkozik, hogy a Mécs László-kötetek betiltásakor **egyetlen** versben jelölték meg a katolikus költő jegyzékbe vételének okát, s ezt zárójelben közölték is: az "Egy finn leányka képe" c. költeményre való hivatkozás azt sejteti, hogy inkább ürügyről van szó (Mindenesetre emiatt a Mécs-kötetek is ezt a kategóriát gyarapítják).

A Faust-bizottság azonban nemcsak a szovjet érzékenységre igyekezett figyelni. Nagy számban tiltotta be azokat a broszúrákat, pamfleteteket, amelyek az angol vagy az amerikai háborús kabinetek ill. vezetőik gúnyos kritikájára épültek vagy kifejezetten angolszász-ellenes éllel íródtak. A mérsékelt tárgyilagos munkáktól (pl. Berber: Az amerikai semlegesség váltakozása) a Roosevel-ellenes bökversekig (Csalánffy: Jön a Roosevel!) és az angol rádió magyar adásait kifigurázó ponyvafüzetkéig terjed (Halló, itt London beszél) a skála. A javarészt német fogantatású érvek között központi helyet foglalt el az angol-amerikai civilizáció erőszakos terjesztésének motívuma, s ennek felhánytorgatásához még ürügy sem kellett (persze, ha volt, nem jött rosszul: a "Vádolnak Európa gyermekei" c. irat pl. az angolszász bombázásoktól lépked vissza az időben). Így kerülhettek viszonylag nagyobb számban a betiltás sorsára az

Indiával foglalkozó irodalom legjobb darabjai (köztük Chandra Bose Égő Indiája és Baktay Ervin nagyszerű "India szabadságot akar" c. könyve) és az Anglia uralma Palesztinában, Angol rémuralom Cirenaicában - típusú kvázi-történeti propagandairatok. Mindezek mellett angolelles kicsengésük okán a jegyzékek összeállítói felvettek a listára olyan ponyvákat is, ahol az angolszászok negatív figuraként vannak jelen. Ennek a ponyvatípusnak a reprezentatív darabja T.H.Gomez (minden bizonnyal álnév) Lázadás San Maricán c. regénye, amelyben az angolok el akarnak foglalni egy tengeri mini-szigetet a franciáktól, de az éppen ott forgató hős film-statiszták megvédik. S még ha egy limonádé történetnek véletlenül pozitív amerikai hőse is van (mint pl. a keményöklű Gordon A flotta lekésik c. füzetben), a negatív kínaiak szereplése már elégséges ok a betiltáshoz...

A háborús irodalom kategóriájába sorolt fenti három kiadványtípus (frontirodalom, finn-balti tárgyú írások, angolszász-ellenes termés) együttesen meghaladja a **kétszáz** címet. A "Horthysta"-irredenta-háborús kiadványcsoport - amely az INDEX szóhasználatában durván az "antidemokratikus" kategóriának felelhetne meg - együttesen több mint **750** könyvet tesz ki.

Teoretikus antikommunizmus

A programszerű

antikommunizmus gyakorlatilag valamennyi eddigi kategóriának részét képezte, hozzá tartozott mind a hivatalos ideológiához, mint a szélsőjobboldal frazeológiájához, s ha lehet, a Szovjetunió elleni háborúba való belépés után szerepe még csak fokozódott.

A "vörös pokolt" lefestő írások is túlnyomórészt megelégedtek avval, hogy elrettentsék az olvasót a gyakorlattól. Kifejezetten elméleti mezőben

maradó, teoretikus antikommunista (antimarxista) munkát így keveset találunk: az INDEX legkisebb önálló kategóriája ez, az ide sorolt művek száma huszonöt körül jár.

A belső borítón gondosan feltüntetett engedélyező cenzúrajelzése ("Nihil obstat" és "Imprimatur") nem tükrözik azt az örömet, amit a két cenzor, dr. Machovicz Gyula és Tötössy Miklós érezhetett Esztergomban "A marxizmus csődje. A szocializálási eszme a gyakorlatban" című munka kézbevételekor. A könyvet ugyanis egy kiugrott szociáldemokrata, **Migray József** írta, s az antibolsevista tucatpamfletok után a saját terepén és nyelvezetével mutat rá a marxizmus "mechanikus ökonomizmusára és kultúrképtelenségére". A később nemzeti szocialistává váló és ennek okán is INDEX-tételt "alkotó" Migray 1932-és 1935-ös (2.kiadás) könyve persze csak folytatója volt annak a néhány kísérletnek, amellyel már a huszas évek elején megkezdődött a marxizmus tudományos igényű diszkreditálása, az élen **Ottlik Lászlónak** A marxizmus társadalomelmélete című 1922-es írásával. Kiemelt hely illeti meg ebben a sorban **Csekey Istvánt**, aki több munkájában is alkotmány-és államjogi szempontból elemezte a "szovjetrendszert", elhatárolva magát bármifajta direkt bolsevizmuskritikától. Fülöp Béla Kereszténység és kommunizmus c. könyve a "két világnézet" átfogó szembeállításának tipikus darabja, még ha színvonalban alul is múlja a magyar Bergyajev-fordítást (Nicolas Berdiaeff: Marxismus és vallás Bp, 1935). Nem kellett persze összegző munka az INDEX-re kerüléshez: az "Amit minden evangélikusnak tudnia kell" c., több kiadást megért kézikönyv VIII.fejezetének "A kereszténység és a világnézetek" c. részében 2 oldal foglalkozik a materializmussal (amelynek csillaga már lehanyatlott), a kollektivizmussal és a marxizmussal (amely vallás-család-és nemzetellenes), s a marxista felebarátok (!) Krisztushoz

való visszatérítésére mozgósít. Elég volt megállapítani a történelmi materializmusról, hogy az "egyoldalú elméletek sorába tartozik (mint pl. Bácskay B.Béla Rend vagy káosz? című "kulturpathológiájában"), már került is rá az INDEX-re. Igaz, ebből a szempontból ugyancsak felületesen rostált a Faust-bizottság, hiszen számtalan szociológiai-történeti munka és lexikon érintette hasonló alapállásból a marxizmust, s ezek nagy részét nem tiltották be -akárcsak a nagyon elvont vagy nagyon zavaros antimarxista műveket.²⁵⁴

Annál alaposabban vizsgálták a szovjetellenességet - ezt precízióban csak az antiszemita irodalom kiválogatása múlta felül.

A Szovjetunió, mint téma

A Szovjetunióval foglalkozó magyar nyelvű kiadványok együttes száma kb. 250 darab. Ennek mintegy a fele **történeti-politikai irodalom**: az októberi forradalom, a huszas évek, a kollektivizálás, az ötéves tervek, a népbiztos-perek, a terrorgépezet, a Gulagok, a Sztálin-jelenség, valamint a szovjet külpolitika bemutatása és elemzése, "leleplezése" és lejárata javarészt angol, német és francia eredetiből való fordításokkal. A tematika közössége azonban rendkívül eltérő színvonalú és műfajú műveket "hoz" egy táborba. Ide tartoznak **Bergyajev** és **Mereskovszkij** elmélyült és pontos, mives esszéi, a totalitarizmus jelenségét tárgyilagosan elemző, s eközben Sztálin hatalmi rendszerének kritikáját adó munkák (pl. Bainville: Diktátorok vagy Armstrong: Mi vagy ők c. könyve (és mértékadóan visszafogott és alapos

²⁵⁴Elég, ha csak Sombart vaskos köteteire gondolunk: az "elvont" művek "etalonja" Buk Miklós: Túl a marxizmuson c. 1934-es könyve, a "zavarosaké" pl. a "Marx ellen szocializmus mellett" c. "homályoszlító gazdaságtani hatalmi elmélet" 1929-es békéscsabai kiadása.

politikai elemzések (pl. Vindex: Sztalinizmus. A Szovjet politikája a második világháborúban). Ezzel párhuzamosan azonban ott vannak az útszéli hangú "Sztálin, milliók hóhéra, Sztálin, a vörös cár, Szentől szembe a vörös pokollal"-típusú irományok, amelyek nem elégednek meg az önmagát lejárató szovjet gyakorlat bemutatásával, hanem bulvárzsurnaliszta eszközökkel színezik tovább a rémségek leírását, az információkat stílusbzódásokkal pótolva. Egyszerű érzelmeltésre szolgáltak az olyan propagandakiadványok, mint a "Churchill nyilatkozik a Szovjetről" (antibolsevista Churchill-idézetgyűjtemény) vagy a "Paradicsom vagy pokol? Megrázó képek a szovjetből". Csak zavart okoztak a fejekben a torz politikai elemzések (Prága Moszkva kezében, Vörös csillag a Balkán felett). Ugyanez a kettősség jellemzi a szovjet egyházpolitikával foglalkozó írásokat. W.W.Assurnak Az egyház Oroszországban című könyve reprezentálja a példamutatóan higgadt és korrekt egyháztörténeti áttekintéseket, a másik oldal "vezérműve" a már címével is sokat mondó Capistrano-irat, a "Báránybőrbe bújt farkas a szovjet újabb egyházpolitikája". S végül a politikai irodalomhoz sorolhatjuk a Szovjetunió spanyolországi szerepével foglalkozó három-négy kiadványt, élükön a Spanyolország rémnapi c. brosrával.

Más mezőben mozog a Szovjetunióval foglalkozó **szakirodalom**. Itt csak azokat a munkákat tették INDEX-re, amelyekben a negatívumok számbavétele átlépte a kritikus határt. Betiltották például Csikós-Nagy Bélának "A szovjetgazdaság három Achilles-sarkáról" szóló elemzését, a Károlyi Imre-féle leírást az ötéves tervről, de a londoni Economist tudósítójának, Michael Farbmannel a "Pjatiletkáját" nem bántották. A szovjet pedagógiát és orvostudományt méltató írások természetesen kimaradtak, ellenben néhány torzképet festő kiadvány (mint pl. a Szovjet

család, szovjet gyermek, szovjet jövő vagy A szovjet falu orvosi szemmel, Szovjet-ország egészségügyi viszonyok) a jegyzékekre került. Hasonlóképpen ítélték szovjetellenesnek néhány speciális tanulmányt (pl. A Szovjetunió polgári perjogának alapvonalai) vagy **Bonkáló Sándor** 1924-es kétkötetes "Az orosz irodalom történetét."

A szakirodalmi szintet nem érték el azok az **ismeretterjesztő** munkák, amelyek nagy példányszámban, a szerző személyes élményeivel gazdagítva mutattak be egy-egy szeletet a Szovjetunió életéből. Faraghó Gábor két kiadást megért ominózus Szovjetország talán a legalaposabb munka ebben a tárgykörben: közel félezer oldala sok eredeti ismeretet közöl, rendkívül informatív, ténygazdag és a mindennapi élet talán legrészletesebb bemutatását nyújtja. (Éppen ezért valószínűleg fanyar és néhol rosszindulatú kommentárjai nélkül is INDEX-képes lett volna...) Illyés Gyulán és Nagy Lajoson kívül még jónéhányan látogathattak orosz földre, s többen útiélményeik kiadására is vállalkoztak. Ha azonban nem tudtak szabadulni az elhagyhatatlannak hitt antibolsevista fordulatoktól, akkor hiába lehetett tárgyilagos, néhol kifejezetten kedvező az általuk adott kép, habozás nélkül listára kerültek. (Ld. pl. Popper József: A mai Szovjetország, Kostya Sándor: Az ismeretlen ország stb.) A magyar "naplók" mellett természetesen **Gide** és **Istrati** legendás munkái is megjelentek, néhány másodvonalbeli angol és német útirajzzal együtt. A rendkívül népszerű amerikai utazó, **Richard Halliburton** annak köszönhetően Varázscsizmában a Föld körül című kalandgazdag könyvének a betiltását, hogy Haiti és Arábia között egy fejezetet szentelt Jekatyerinburgnak, a Romanovok végnapjai iránti érdeklődésétől hajtva...

Valahol itt húzódik a műfaji határ, hiszen jónéhányan élményeik irodalmi igényű, legtöbbször regényes megfogalmazására vállalkoztak.

Rahmanova tetralógiává növő életrajzi ihletésű regényei és a megszerzett népszerűséget kihasználó további írásai mellé azok az emigránsok zárkóztak fel, akik kivándorlásuk, kiutasításuk vagy sikeres szökésük után lehetőséget kaptak ennek megörökítésére, egyúttal a Szovjetunió fekete oldalainak a bemutatására. Hogy ez a műfaj mennyire népszerű volt Magyarországon, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a lefordított művek mellett már ezek feldolgozásai is terjedni kezdtek. Vlagyimir Csernavin könyvét "A GPU országa" címen Mátrai Sándor alakította át, a Magyarság pedig folytatásokban közölte a folytatást (Tatjana Csernavin "Szökés a GPU országából".) Különös csoportot képeznek az egykori első világháborús magyar hadifoglyok élményregényei. E "Szibéria-történetek" közül a Faust-bizottság csak néhányat nem engedélyezett: azokat, amelyek a táborélet mellett a csekisták akcióiról, az internacionalisták visszaléléseiről vagy ártatlanok kivégzéséről is szót ejtettek (mint pl. Grób Imre: Hét év Szibériában a krasznojarszki pokolban c. könyve. Rónay Ernő Krasznojarszk-ját nem bántották...).

A szovjetellenes irodalom legértéktelembb részét azok a fantáziaregények jelentették, amelyek az ideológiai konjunktúrát kihasználva tucat-történeteiket orosz környezetbe ültették. (Az említésre sem méltó silány ponyvák közül népszerűsége okán mégiscsak kiemeljük Vojnova Ural-tröszt című anti-termelési regényét és a Tarka Regénytár 15.sz. köteteként megjelent "A vörös bilincs" c. bosszúregényt, amelyben a főhős addig nem nyugszik, amíg meg nem fojtja apja-anyja gyilkosát, a brutális népbiztost...)

1918-1919 recepciója

Noha az e körbe tartozó mintegy 150 írás 95 %-a a Tanácsköztársasággal foglalkozik, mégis jogosult 1918-at is

alcímekben kiemeljük. A Horthy-korszak irodalma ugyanis csak elvétve tett különbséget az októbrizmus és a proletárdiktatúra között, elterjedt fordulatával egyformán "patkányforradalomként" aposztrofálva mindkettőt. (Ezt címében is tükrözi pl. az egyik legismertebb feldolgozás, Kozma Miklós: Az összeomlás 1918-19 c. vaskos könyve, valamint a "forradalmak" szörnyűségeire visszatekintő emlékiratok sora.) Másrészt a 19'-es irodalom szerves részét tette ki az "ellenforradalomtörténet", ami legtöbbször persze együtt járt a Tanácsköztársaság eseményeinek tárgyalásával is.

A Tanácsköztársaságról "hivatalos", mértékadó, tárgyyszerű munka alig jelent meg. Evvel az igénnyel lépett fel **Váry Albert** két kiadást megért összegzése, A vörös uralom áldozatai Magyarországon. A kisebb-nagyobb csúsztatások ellenére a könyv a 133 nap alatt erőszakos halált halt személyek száraz katasztere, s mint ilyen, forrásértékű.²⁵⁵ Az ehhez kapcsolódó vádbeszédek kiadása már politikai célokat szolgált, viszont megmaradt jogi mezőben az "ügynevezett népköztársaság és az ügynevezett Tanácsköztársaság" idején hozott gazdasági döntések és szerződések helyreállítását szabályozó gyűjtemény, a Szovjetkövetelések és szovjettartozások (1921).

A legnagyobb számosságú csoportot a történeti feldolgozások teszik ki. A szigorúan a tudományosság keretei közt maradó munkák száma csekély, a leírásba általában belejátszanak a szerzők emlékei és elfogult kommentárjai. Még az "alapművek" - **Gratz Gusztáv**: A bolsevizmus Magyarországon, **Mályusz Elemér**: A vörös emigráció és **Paál Jób**: A száz

²⁵⁵ Ez ugyanebben a tárgykörben már nemigen sikerült ollyói Gabányi Jánosnak. "Mártírjaink. Az "őszirózsás" forradalom és a proletárdiktatúra áldozatainak meggyilkolása, lelki és testi megkínzása" c. műve nélkülözi az alaposságot .

napos szegedi kormány, **Gulyás Pál:** Kommunista könyvtárpolitika - sem mentesek ettől, hát még a tucatszám elkészített "helytörténeti" jellegű összeállítások! A "Gyöngyös város 1918-19-ben a forradalmak alatt", "Az ellenforradalom Vas megyében és Szombathelyen", a "Kun Béláék rémuralmának története hiteles dokumentumok alapján" vagy a "Debrecen vörösre mázoltan" című munkák esetében az elfogultság sokszor a hitelesség rovására megy, mégha legtöbbször valóban a megörökítés szándéka állíttatja össze ezeket a gyűjteményeket. Természetesen átvették a "hivatalos" történetírás álláspontját azok a szerzők is, akik valamilyen intézménytörténet írásakor az 1918-19-es fejezethez értek. A hatalmas terjedelmű Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia történetének több mint száz oldalát teszi a "vörös rémuralom" bemutatása, de hol van ez a precíz történeti munka a gyógyszerész szociális mozgalmak harminc évét (1906-1936) bemutató kiadványhoz képest? Bányai Károly áttekintése ugyanis 1918 "irtózatossalódása" után mintegy 30 oldalt szentel Magyarországnak története "legsötétebb korszakának", a "züllött, véreskező desperádók" bemutatásának, hosszan el-elfeledkezve a gyógyszerész szociális mozgalmakról...

De ez az irodalom még mindig visszafogottnak volt mondható a korszakra vonatkozó visszaemlékezések politikai és stiláris harciasságához képest. Az arisztokratikusan utálkozó és aprólékos krónikák (mint pl. Gutheil Jenő: A kommunisták uralma Veszprémben) hangja elhalkult a Tanácsköztársaság bukása után módfelett megkönnyebbülők nyers kórusa mögött. A szólamvezetők - **Buza Barna:** A kommunista összeesküvés. Hogyan kezdődött a zsványdiktatúra? **Szász Károly:** Emlékezés a vörös uralomra - szinte versenyeztek annak igazolásában, hogy mennyire antikommunisták voltak már a kezdetektől fogva. A pálmát ketten viszik el:

Drozdy Győző - akinek könyve (Harc a rágalmakkal) egyetlen nagy magyarázkodás, amely a 133 nap idején, Pápán, a nemi életről tartott előadása kapcsán őt ért vádak képtelenségét bolsevikellenességének sűrű hangoztatásával bizonyítja be, Prohászka Ottokárnak ajánlva - és **Faragó Miksa**, aki a "nemzetközi antikommunizmus harcosaként" szabotálta a Tanácsköztársaság pénzügyeit, számtalanszor túljárva a vörösök eszén (A szovjet bankógyára Saját kiadás, 1929).

Ezek az írások kifejezetten szelídnek bizonyultak a gúnyirodalomhoz képest. Ez az antibolsevizmust a kézenfekvő antiszemitizmussal összekapcsolva a legvadabb és legszélsőségesebb természettel jelentkezett, amit csak részben tudtak feloldani a vörösteror méreteit és szörnyűségeit felnagyító iratokat kiegészítő karikatúrák (mint pl. Tarján Vilmos: A terror c. füzetében). Mindemellet ezek száma együttesen is csak éppen eléri a tízet, ha a kérkedő Héjjas-Prónay-Zadravetz albumot is hozzászámoljuk...

*

Bár menet közben egy-egy tematikus egységnél feltüntettük a hozzávetőleges kiadványszámot és a legjellemzőbb műfajokat, befejezésül nem árt egyetlen áttekintő táblázatba rendezni az adatokat. A következő oldal kihajtható mellékletén a vízszintes sorban a 9 kategória szerepel, a függőleges sorban az egyes műfajok. A különböző kategóriák esetében közelítően pontos számadat, a műfajok esetében százalékos becslés jelzi az adott típushoz tartozó kiadványok számát. A táblázatot egy esetleges számítógépes feldolgozás kétségkívül pontosabbé tenné, de az arányokat remélhetőleg így is elfogadhatóan tükrözi.

b, Újságok

Az INDEX 206 magyar nyelvű lapjának évfolyamai mennyiségüket tekintve messze meghaladják a könyvek együttes darab-és oldalszámát: a napisajtó és a folyóiratok esetenként több tízezres példányszámban jelentek meg.²⁵⁶

A listavezetők az I.sz. jegyzékben betiltott szélsőjobbaldali-nyilas napilapok és folyóiratok: a Függetlenség, a Magyarság, az Egyedül Vagyunk, az Esti Újság, az Összetartás, az Új Magyarság, a Virradat vagy a Magyar Futár. Ezek az egy-két számot megért aprócska nemzetiszocialista közlönyökhöz képest kétségkívül óriási mennyiséget jelentettek, de valós helyüket a hazai sajtópaletta egészéhez mérten tudjuk csak kijelölni. Márpedig 1944 március 19.-ig, a német megszállást követő betiltáshullámig az INDEXre tett nagy-és kis lapok a saját kategóriáikban még a **10 %-át sem tették ki az össztermésnek**, mert a viszonylag liberális sajtópolitika a fokozatos cenzúra-szigorítások ellenére is lehetőséget biztosított egy sereg lapnak a megjelenésre ! Az alig több mint egy tucat nagy példányszámú és országos terjesztésű szélsőjobbaldali orgánum bejártott, népszerű, kialakult olvasótáborral rendelkező színvonalas lapokkal igyekezett felvenni a versenyt, sokáig nem sok sikerrel. Életben maradásukat sokszor csak különböző dotációs technikákkal (például német támogatással) sikerült biztosítani, s így szellemi hatásuk és kisugárzásuk **leszűkült** az általuk reprezentált mozgalmak és politikai irányzatok amúgyis meglévő

²⁵⁶Ha hihetünk a modern sajtózociológiai vizsgálatoknak, akkor a nagyságrendet tovább növeli az egy lappéldányra eső rendszeres olvasók száma, ami átlagban 2-5 között mozog.

társadalmi bázisára. A német propagandafogások hazai alkalmazásával ugyan érték el rész-sikereket (pl. a hivatalos német képanyagot használó Magyar Futár és a rekordpéldányszámú Pesti Újság), de az ellenlábás lapok következetes toll-harca nem engedte elbillenni az egyensúlyt. Mindenesetre 1939-től, a "nyilas lapok sajtósikerének évétől"²⁵⁷ óriási versenyfutás indult meg a kormánypárti sajtóval, s hogy a fasizmus hazai képviselőinek viszonylag kevés könyve jelent meg, annak éppen az az oka, hogy a propagandaharc legfontosabb színterévé a napi sajtót tették. Az 1944 március 19.-e után megszerzett viszonylagos monopolhelyzetük rövidéletűnek bizonyult: utolsó számaik már csak összevonva, egy-két oldalon jelentek meg.

Zárt csoportlapoknak tekinthetők a már említett, kis példányszámú szélsőjobbaldali újságocskák. A különböző amorf fasiszta mozgalom-kísérletek lap-kezdeményei és a "Fehérház Bajtársi Egyesület Közlönye"-típusú lapok társadalmi, az állatorvostanhallgatók Lehel c.közlönye intézményi, a pestújhelyi "Rend", "Rév", a Palotai Kurír, a békéscsabai Ökököl vagy a Váci Hungarista Híradó pedig területi típusú elkülönülés fórumai voltak. Ezek általában párszázas nagyságrendet értek csak el, értesítő-szerűen kiegészítve a nagy példányszámú országos lapokat. Feltűnő, hogy az INDEX 206 lapjának 90 %-a Budapesten, 5 %-a Pestkörnyéken jelent meg, s mindössze 5 % jutott "csak" a vidéknek (Debrecen, Szeged, Szombathely, Kaposvár, Győr).

Ha szemügyre vesszük az egyes jegyzékeket, különös belső arányokra figyelhetünk fel. Amíg az I.sz. lista 143 db, javarészt szélsőjobbaldali és nyilas lap adatait tartalmazta, addig a II.sz. listára már

²⁵⁷Ld. **Márkus László:** Az ellenforradalmi korszak sajtója In: Csurdi-Fenyő-Márkus-Mucsi: A magyar sajtó története Bp, 1977 169.o.

csak 23 db cím jutott, azok is javarészt periférikus, jelentéktelen orgánumok: szinte érződik a felsoroláson, hogy úgy kellett "összekaparni" a tételeket, hogy megközelítse a két tucatot. A "kifulladás" jól jelzi, hogy a III.sz. indexlistán már csak mindössze négy (!) folyóirat szerepelt, valamennyi a pótlólag tiltottnak minősített ifjúsági sajtótermékek közül került ki. A Magyar Cserkész utolsó négy évfolyama és a képes levente hetilap, a Szébb jövőt! mellett a jelentéktelen Ifjú Repülő és az Ifjúsági vezető jutott erre a sorsra.

A IV.jegyzékkel aztán becsapott a villám. 1946 novemberében az még csak a kisebb szenzáció volt, hogy 36 újabb címet sikerült találni: a válogatást az tette váratlanul feltűnővé, hogy néhány jelentéktelen lapocsk mellett **indexre kerültek a Horthy-korszakot fémjelző keresztény-nemzeti kurzus ideológiai megalapozását szolgáló sajtóorgánumok**, köztük olyan reprezentatív és vezető folyóiratok, mint a **Magyar Szemle** és a **Magyar Kultúra**.

Az INDEX-gépezet mérnöki pontossággal működött. A Bangha-féle katolikus Központi Sajtóvállalat 1919 szeptemberi indítású (s nemsokára Milotay István szerkesztésében megjelenő) **Új Nemzedék** c. napilapjával és a Magyar Nemzeti Szövetség **Szózat** c. napilapjának 1919-22-es évfolyamaival a korszak elejét vették célba, a Regnum Marianum **Zászlónk** c. folyóiratának, a havi kétszer megjelenő **Emericanának** és az évkönyvként kiadott **Ludovikás Levente** c. periodikának, valamint a **Fiatall magyarság** és az evangélikus **Ifjú évek** c. lap betiltásával pedig a keresztény "utánpótlás" nevelésének nagyhatású fórumait igyekeztek kitörölni a szellemi vérkeringésből. Hasonló célokat szolgált a népművelők országos folyóiratának, a Hankiss János szerkesztette **Magyar Léleknek** és a **Néptanítók Lapjának** a listára vétele. Teljes évfolyamaival került az

INDEX-re Tormay Cecil tekintélyesnek induló, de mindinkább marginalizálódó **Napkeletje** (1922-1940), s a vezető szerepet 1927-ben átvevő, évi tizenkétszer megjelenő **Magyar Szemle** (1927-1943)- a jegyzékről tapintatosan "megspórolva" Szekfű Gyula nevét.²⁵⁸ A IV. jegyzék ideológiai fogantatású kiterjesztésének iránya nem sok jót ígért: hogy mégsem támadt nagyobb visszhangja, az egyedül annak köszönhető, hogy a szankcionált irányzat képviselői már egyáltalán nem voltak jelen a politikai porondon, másrészt az ominózus évfolyamok szinte kizárólag közintézmények polcain sorakoztak, s így a magánkönyvtárak állományát - s ezen keresztül a tulajdonosokat - nemigen érintette a betiltás.

Összességében elmondható, hogy ha egy-két lapocska (pl. a rövidéletű Magyar Igazság) el is kerülte a bizottság figyelmét, egyetlen számottevő szélsőjobboldali újság sem úszta meg a betiltást: a IV. jegyzék pedig már jóval az "antidemokratikus" körön túlra tekintve jelentősen kitágította az INDEX-tartományt.

c, **Aprónyomtatványok**

Mint korábban említettük, önálló kategóriaként egyedül a II.sz. jegyzék tartalmaz aprónyomtatványoka (mintegy 400 darabot), de legalább ugyanennyi a különböző alkalmi kiadványok száma. Mivel ezek típusairól már röviden szóltunk, ezúttal csak az évenkénti bontásban közölt aprónyomtatványokat vesszük szemügyre.

²⁵⁸ Minderre ld. **Lackó Miklós**: Korszellem és tudomány c. könyvének Szekfű-problémák c.fejezetéből az új Nemzedék, Minerva, Napkelet ill. a Magyar Szemle... c. részeket Bp, 1988 65-110.o.

Már első látásra is szembeszökő, hogy a Bethlen-féle konszolidáció 1928-ig tartó periódusából alig talált betiltásra valót a bizottság: 8 év terméséből mindössze tizet. Ezek között szociáldemokrata-ellenes plakátot, sztrájk törésre buzdító felhívást, antibolsevista választási plakátot és újságreklámot egyaránt találunk. 1928 és 1934 között átlagban évi három tétel szerepel a listán, néhány fajvédő proklamáció és egy sokszorosított antiszemita versecske között az első "fecske" a Fasiszta Pártnak egy 1930-as felhívása (Keresztvédő Szövetség), hogy 1934-től már szinte kizárólag a szélsőjobboldali nyilas mozgalmak és pártok sajátítsák ki a terepet. A Zöldinges Nemzeti Mozgalom Országos Százas Bizottságának Magyar Testvérek c. 1934-es kiáltványa a fordulópont: ettől kezdve az számít kivételes alkalomnak, ha egy-egy nem fasiszta nyomtatvány is "becsúszik" a tételek közé. 1935-ben 8 db, 1936-ban és 37-ben a duplája, 16 db a termés, s ezt követi 1938 explóziója: 111 db kerül a listára! S bár a következő évben, 1939-ben ennek a felét, 56 db-ot tiltanak be, az utolsó két békeév az abszolút csúcstartó: az 1939-es választásokra készülve, az első bécsi döntés árnyékában, a zsidótörvények előtt, a pártversengés kiéleződésekor a szélsőjobb számolatlanul ontotta a propagandaanyagokat.²⁵⁹ 1942-re azonban mintha elvágta volna: nyilas röplapot egy-egy illegális Szálasi-népszerűsítő nyomtatvány kivételével szinte nem is találunk, s MÉP-tájékoztatók, honvédségi felhívások, filmplakátok és németnyelvű vagy németbarát szórólapok veszik át a főszerepet. 1940 és 1942 között emiatt az össz-nyomtatványmennyiség tovább csökken évi harmincra, hogy aztán az 1943-as "mélypont (13 db)

²⁵⁹ Kezdetben az 1933-ban alakult Festetics-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párttól származik a nyomtatványok elsöprő többsége, később az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt, 1939-től pedig a Nyilaskeresztes Párt jegyzi a legtöbb tételt.

után 1944-ben újra felfelé íveljen. A legjellemzőbb tételcímek (Fegyverbe! Győzelem vagy halál! Győzelem vagy Szibéria! Budapest népéhez! Testvér! Harc, harc, harc a végsőig!) jól jelzik a teljes tematikaváltást: a középpontba a mind illuzórikusabb védelmi propaganda kiadványai kerülnek. A 64 db buzdító-mozgósító kiadványt 1945-ben mindössze 3 db követte...

Az aprónyomtatványok áttekintését avval a megjegyzéssel kell zárunk, hogy az összes többi INDEX-kategóriával ellentétben ez az egyetlen terület, ahol bizonyosra vehető, hogy a listán feltüntetett tételeknél jóval nagyobb mennyiség jelent meg, amelynek számottevő részéről a bizottságnak nem lehetett információja. A gyűjtőkönyvtárak kisnyomtatványtáraiba nem kerülő plakátokat, felhívásokat ugyanis sehol sem regisztráltak, ezek egy részét ráadásul a nyilasokkal szembeni kormányzati repressziók idején illegálisan nyomták és terjesztették. A Nyugat felé menekülő Szálasi-apparátus propagandaszekciója is nagy számban gyártott különböző szóróanyagokat, s a későbbiekben ezek is hozzáférhetetlenek voltak. Mindezek ellenére az az érdekes, hogy ezeknek a kisnyomtatványoknak a java része természetesen ugyanúgy megsemmisült, mintha INDEX-tétel lett volna: a hirdetőanyagokat, felhívásokat vagy a szovjet csapatok, vagy az újjáéledő önkormányzatok semmisítették meg. A többi kisnyomtatványból pedig - lévén ez a legkevésbé időtálló műfajok egyike - csak egy-egy gyűjteményben vagy véletlenül maradhatott meg néhány darab. Mindez jócskán kihatott a bizottság munkájára is: a "kötelempéldányok" egyetlen igazi gyűjtőhelyén, a Széchenyi könyvtárban levő igen hiányos anyagok közül kellett válogatniuk. (Éppen ezért

érthetetlen, hogy mintegy kéttucatnyi nemzetiszocialista, irredenta és háborús plakát és falragasz elkerülte a figyelmüket.)²⁶⁰

d, **Zeneművek**

A betiltott zeneművek listáját szintén egyedül a II.sz. jegyzék tartalmazza elkülönítve, ezen kívül csak itt-ott bukkan elő a könyvek között egy-egy zenei kiadvány.

A német menetdalok, a Lili Marleen, a Giovinezza és japán harci dalok mellett nemcsak a hazai fasiszta indulók (Hungarista és nyilas induló, Tengelyinduló), hanem a Horthy-időszak ismert műdalai is listára kerültek (MOVE-induló, Nemzeti Munkaközpont-induló, Nemzeti Egység indulója) a népszerű Horthy-dalokkal együtt (mint pl. a Horthy Miklós azt üzente c. filmsláger vagy a Farkas -féle Horthy-induló).

Ezek mellé csatlakoztak a katonadal-gyűjtemények (Háborús világ dalai, 104 katonadal) és katonaindulók (Bombázó-induló, Gyorshadtest-induló) és az irredenta dalok hosszú sora. A Sír a Bácska, Mindent vissza!, Déli végeken, Keleti végeken-típusú kesergők mellett megtaláljuk az uszító szomszéd-ellenes dalocskákat is, köztük a rosszemlékűen legendás 1914-es Megállj, megállj kutya Szerbia c. kompozíciót (több feldolgozásban is) a "trónkövetelőkkel" - mint pl. a Thurzó Nagy-Sassy páros Lompos cselák

²⁶⁰A növedéki pecsét tanúsága szerint már 1945 előtt a gyűjteménybe került kisnyomtatványok között mintegy kéttucat, a bizottság szempontjai alapján betiltandó található. A Festetics-párt választási plakátja, a Nemzeti Front Harc!Harc!, a Turáni Vadászok Országos Egyesülete Török a trianoni bilincs!, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Milliók nevében!, a Nyilaskeresztes Párt Testvér! Álom és halál - élet és hatalom! c. kiadványai mérlegelés nélkül ebbe a körbe tartoznak, de a másutt alkalmazott mérce alapján a "800 olasz fascista avantgardista ifjú átvonul Veszprémen, az Igazságot Magyarországnak, a Közös magyar-lengyel határt akarunk vagy az Éljen I.Miklós, Magyarország királya! is bőven "INDEX-képes"- mégsem gyarapítják a tiltó jegyzéket.

rongy élete c. művével - együtt. Kultúrtörténeti érdekessége miatt említsük meg a Rajta - Viktoria! című "antibolsevista csatadalt"és pendant-ját, Vadócné Nagy Vilma Üdvözlünk Hitler Adolf vezér és kancellár c. művét - s ezzel be is fejezhetjük az áttekintést.

A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a 137 zenemű-tétel a valóságban jóval kevesebb dalt érintett. Az indulók egy része ugyanis a zenekari feldolgozás típusa szerint külön pontban szerepelt. A Náray-Somogyváry-féle Erdélyi induló egymaga hét (!) tételt jelentett, attól függően, hogy férfikar, zongora-ének, gyermekkar, szalonzenekar, fúvószenekar, nagyzenekar vagy harmonika (!) adta elő. Ilyen módon 12 darabbal csökkenthető a tételszám.

A maradék 125 műből a nótakirály **Murgács Kálmán** egymaga több mint húsz daloskönyvvel, füzetel és legnépszerűbb nótáinak gyűjteményes kiadásával szerepel: nem véletlen, hogy ha bárhol, bármi megjelent a fasiszta zeneművekről, szinte azonnal Murgács jutott az újságírók eszébe. (A zeneszerző-nótacsoport-vezetőt a népbíróság is elítélte, noha irredenta dalárdájával a német megszállás után már nem járta az országot).

A lista áttekintése után meg kell állapítanunk, hogy a bizottság a legfelületesebb munkát a zeneművek esetében végezte. A később további tételekkel kiegészített zárt anyag tanúsága szerint az 1945-ösnek mintegy hét-nyolcszorosa, közel 1000 mű vált nemkívánatossá az ötvenes évekre: igenám, de ezek nagy része ugyanannyi erővel rákerülhetett volna a II.sz. jegyzékre. Ha már tiltottá lett a Bolvári-Endrődi féle: Ukrajnában..., miért maradt le az Ukrajnában süvít a szél, a Valahol a Dnyeper partján, az Oroszország felől hideg szelek fújnak vagy az Itt Oroszországban de hideg a tél? Sámly Zoltán Hungarista és nyilas indulója szerepel, Nyilaskeresztes indulója nem. A Bombázó-és gyorshadtest induló igen, az Ejtőernyős

induló nem? Rózsa Béla Tengelyinduló igen, Fejes Imre Tengely győzelmi indulója nem? A sort még hosszan folytathatnánk, de elégedjünk meg további két feltűnő adalékkal: a lehetséges Horthy-nótáknak csak kis része szerepel a tiltottak között (legalább egy tucat Horthy-dal hiányzik, köztük Bárdos Lajos két Horthy-kompozíciója), a közkézen, pontosabban közszájon forgó irredenta daloknak pedig kifejezetten csekély százaléka került ezek közé (még az olyan alapművek, mint Serly Lajos Nem!Nem!Soha!, Lukács István: Csonkamagyarország, Liskay Sándor Mindent, mindent vissza! vagy a Nem lesz többé gúzsbakötve Magyarország... sem!). A Vivát, Turul, vagy a Ne keseregj, Turulmadár, a szép számú Hindenburg-dal vagy a Munkaszolgálatos induló című dalokról már nem is szólva...

A válogatás legfeltűnőbb sajátossága, hogy a kifejezetten nagyszámú levente-dal közül egyetlen egyet említ meg, s még az abszolút rekorder Murgács esetében is éppen a Levente c. dala hiányzik - jelezvén, hogy 1945 végén a leventék - akiknek az elhurcolása még elevenen élt a köztudatban - **ekkor** nem jelentettek támadási célcsoportot.

Felületessége ellenére a zenei listával annyit sikerült elérni, hogy néhány komponista neve "besározódott". Hubay Jenőnek egy régebbi zeneművéhez később sikerítettek azt Horthy-dallá tevő szöveget - a jegyzéken Hubay neve alatt szerepel. Dohnányi Ernő megnevezése (Nemzeti egység indulója) csak rátett egy lapáttal a Szálasi-féle 1944 decemberi értelmiségi gyűlésen való részvételével kapcsolatos "kabát-ügyére"²⁶¹ S ha már itt tartunk, ne feledjük - a betiltott iskolai

²⁶¹ Dohnányit, akinek a szigorodó években sokat köszönhetek a származásuk miatt mellőzöttek, pártszolgálatosok kényszerítették a részvételre - pechje, hogy a kamera részletesen megörökítette a jelenlétét. Minderre ld. **Molnár Gál Péter**: A Páger-ügy Bp, 1988 215.o.

énekeskönyvek közé a Kodály-Ádám- féle népiskolai tankönyvet is odasorolták...

e, **Filmek**

A "fasisztajellegű filmek" hivatalos listája valamennyi közül a legfurcsább: az Őrségváltáshoz hasonló didaxisú manifeszt fasiszta film alig egy-kettő található a száznál is több tétel között. A betiltott mozgóképek egyik csoportját az irredenta vagy antiszemita tartalmú kiszólások és cselekményelemek miatt nemkívánatosnak minősítettek, a maradékot pedig a rendeletben felsorolt színészeket foglalkoztató alkotások tették ki - függetlenül azok tartalmától. Így a filmeknek közel harmadáról el lehet mondani, hogy politikai szempontból teljesen ártalmatlan, közömbös műve (mint pl. a korábban már említett Beszélő köntös, János vitéz, Bob herceg stb), amelyek kizárólag azért lettek INDEX-tétellé, mert Páger Antal, Fedák Sári vagy Kiss Ferenc szerepeltek benne... Így kerülhetett aztán a betiltás sorsára a háborúellenes és nem is akármilyen filmművészeti értéket képviselő "Európa nem válaszol", vagy a negatív zsidó bányagazgató szerepeltetése miatt az amúgy kifejezetten progresszív kicsengésű "Harmincadik".²⁶²

*

²⁶² Páger Antal utóbb úgy emlékezett vissza erre a filmre, hogy a forgatókönyvben nem is zsidó szereplőről volt szó, a cenzúra utasítására változtatták meg. Az indexre tett filmek egy részénél egyébként a happy endként szolgáló pofozás-jelenet adott okot a betiltásra: t.i. a legtöbb esetben zsidó nagypolgárt ért az inzultus. **Czímer József** személyes közlése (1992 márc.21.)

A legtöbb furcsaságot hozó kategória áttekintése után itt az ideje, hogy röviden összegezzük azokat az általános tapasztalatokat és jellegzetességeket, amelyek az INDEX összeállításával kapcsolatban kiemelésre érdemesek.

3. Az INDEX kialakításának néhány jellemzője

Furcsa egy INDEX ez - mondhatnánk némi túlzással -, hiszen tele van határozottan antifasiszta, filoszemita, az irredentizmust ostromozó és nagytőke-ellenes művekkel, akad egy Bangha-bíráló írás is - hogyan lehetséges ez?

Nos, a rejtvény nem különösebben nehéz: arról van szó, hogy semmifajta "pozitív" jellemző nem mentett meg egy kiadványt, ha amellet valamelyik másik szempontból támadható volt. Hiába kezdődött tehát az 1939-es komáromi Virradat-naptár a Hogyan lettem én filoszemita? című Jókai-novellával, ha utána a "Magyarok cseh járomban" című rövid történeti áttekintés következett. Hiába bizonyította be a gyűlöletre és bosszúra építő irredentizmus ártalmasságát Barankay Lajos (A magyar integritás művelődéspolitikája), ha eközben megmaradt a "kultúrfölény-koncepciónál". Hiába bírálta egyszerre a revíziós mozgalmakat és a germán veszedelmet egészen élesen Szilády Zoltán ("a magyar fajra nézve nincs Európában nagyobb veszély, mint a most egyesülő németység"), ha egyetlen alkalommal "világhódító vörös rémnek" nevezte a Szovjetuniót (Senex Studens: A középeurópai béke útja). A sort még hosszan folytathatnánk. A németellenességhez és a nemzetiszocializmus bírálatához párosuló antibolsevizmus, a kapitalizmus bírálatához kapcsolt antiszemitizmus és más "árukapcsolások" minősítése jól jelzik a bizottság szempontjait. Az

akár egy műben is előforduló tematikai gazdagság számtalan furcsa helyzetet eredményezett. A már-már rutinszerűen és ötletlenül összekapcsolt judeo-bolsevista gondolatnak, amely 1919 után Magyarországon a zsidó-vörösözés formájában jelentkezett, egyetlen markáns kritikusa akadt: Nagyiványi Zoltán, aki a Forradalmi problémák és a zsidókérdés c. 1920-as könyvében szenvedélyesen kel ki a zsidó = bolsevik egyenlettel szemben, primitívként bírálja a népbiztosok származásával való statisztikai játszadozást, a zsidókérdés létét az "emberi társadalom mulasztásaként" tartja számon - csak eközben elhullajt néhány megjegyzést a bolsevikok vallásellenességéről és destruktív mivoltáról, majd parányi királypárti felhanggal díszíti a befejezést... Rosszul járt a kiváló és makulátlan hitelű publicista, Pálóczi Horváth György is. Miközben a Chamberlain a felelős (Európa két éve) című 1939-es munkájában mai szemmel is egészen korszerű, röntgenpontosságú és félelmetesen tárgyilagos bírálatát adja a München körüli politikai-diplomáciai játszmáknak, az egyik fejezetecskében utazó újságíróként baltikumi benyomásait is megosztja az olvasókkal -ami épp elég a betiltáshoz. Különös kettősség a jellemző Drozdy Győző 1919-es A zsidóság és a bolsevizmus c. kötetére is. Mivel a "pogromrendező hazafiság" ellen kel ki és a zsidókkal kapcsolatos általánosításokat a csekély lelkiismeret és a csekély intelligencia termékeként írja le, ezért a cenzúra kíméletlenül meghúzta a kéziratot, a könyv üres oldalakkal van tele. Ettől még Drozdy, Istóczy keresztgyermeké mérsékelten antiszemita és alaposan bolsevik-és Károlyiellenesként (már "a bolseviki szimpátia is szellemi vérbaj", Károlyi szellemileg terhelt, korcs lelkű főbűnös, stb.) természetesen nem kerülte el a betiltást.

Talán a legkülönösebb tétel ebből a szempontból Méhely Lajosnak a Bangha Bélához írt nyílt levélből kinövő esszéje, a "Lassan, páter a kereszttel!" Méhely azért rója meg az INDEX e másik tételgyarapítóját, mert 1919-20-as szövetségük, amit az antiszemitizmus tartott össze, veszélybe került. A páter ugyanis egy 1934-ben tartott előadásában békülékeny hangot ütött meg a zsidókkal és konvertitákkal szemben...

Talán ez a fajta "árukapcsolás-leleplező" rutin juttatta el a bizottságot a "túlérzékenységnek" arra a fokára, hogy teljesen indokolatlanul és sokszor mérlegelés nélkül a legkisebb kifogásolható fordulatra is igyekezett lecsapni. A később más művei okán jogosan listára tett Oláh György fiatalon írt kiváló és nagyhatású szociográfiája, a Három millió koldus országa így kerülhetett a listára, a XIV.fejezetben a marxizmusra tett szenvtelen megjegyzések miatt, amelyek legerősebbje az, hogy "szeretettelen teóriái vannak" és "nem juthat uralomra a falun..." Hasonlóképpen került a betiltás sorsára Bánffy Miklós Kuncz Aladárnak ajánlott 1943-as visszaemlékezés-kötete. A szerző Károlyiról meleg szeretettel beszél, a spartakistákról egyetlen rossz szava sincsen, a Tanácsköztársaságról szólva pedig a "legrázósabb" momentum annak elmesélése, hogyan dobták ki a győri kofák a népbiztost a városházáról. Hogy Túrmezei László: Lámpák a ködben c. verseskötetét miért tiltották be, azt szintén csak találgatni lehet. A Turáni füzetek II.sorozatának 1.számaként megjelent, a szerzőnek 1910-37 között írt "költeményei" ugyanis a dilettantizmuson kívül semmifajta politikai veszélyt nem hordoztak. Kulcsszavai (Ázsia, Ural, Turán, turul, sas, ölyv, Attila, stb.) semlegesek, egyetlen hivatkozást találunk "Erdély halmaira" a Réka gyermeke című ciklusban, de ember legyen a talpán, akinek van türelme addig eljutni.

Végül jónéhány teljesen ártalmatlan kiadványra bukkanhatunk, amelyek mégcsak félreérthető félmondatokat sem tartalmaznak. Ezeknél azt valószínűsíthetjük, hogy a bizottság megelégedett a cím elolvasásával, vagy ha bele is kukkantott valaki az ominózus könyvekbe, ugyancsak felületesen tehette azt. A III. és IV. jegyzék 9 db helyesbítése ennek gyakorlati beismerése, de legalább ugyanennyi mű maradt méltánytalanul a listán. Fatális tévedés volt indexre tenni Popoff Mihály (Mihail Popov?) 1938-as debreceni bölcsészdoktori disszertációját, Az orosz lélek c. irodalmi-filozófiai elmélkedést - ennyi erővel akár Dosztojevszkijt is be lehetett volna tiltani. Hasonlóképpen érthetetlen az Eckhardt Ferenc jogtörténeti szemináriumának értekezései között megjelentett történeti munka, Virág Ferencnek A zsidók jogállása Magyarországon 1657-1780 c. precíz, tárgyilagos és mértéktartó, kiszólás-vagy összekacsintás-mentes tanulmányának a betiltása. Nem hétköznapi rejtély, hogy a Cipőt ki árusíthat és ki vásárolhat? c. 1941-es rendeletgyűjtemény, amely a talpbőrforgalmi előírások és az utalványozás rendszerének "kérdés-felelet alakban" történő kifejtését kínálja, miért került a II.sz. jegyzékre. Az egyetlen elképzelhető lehetőség a "zsidótörvényesnek" tűnő cím - de elég lett volna belelapozni a füzetkébe, hogy kiderüljön: erről szó sincs.

A félreolvasásra is emeljünk ki egy szemléletes példát. Axa Rolf: Vidámságok a katonaéletből c. elbeszéléssorozata például tréfa tréfa hátán. Egy történet - egy tréfa. Mármost az egyik történetben a tréfa "áldozata" Duftig Efraim, a zsidó antikaton, egy másikban egy Mózsi nevű zsidó kocsmáros - elég is a betiltáshoz. Csakhogy alaposabban szemügyre véve a teljes sorozatot, kiderül, hogy a legények ugyanúgy - vagy talán még durvábban - tréfálják meg egymást, antiszemitizmusról, gúnyról szó sincs. Duftig maga inkább Svejkszerű, megmosolyogtató alak, aki kétségkívül

rosszlelkű és félreérthetetlen akusztikájú beszélő nevű (duftig=büdös) ellenére szituációszerűen bajtárs és nem gettőlakó vagy munkaszolgálatos. 1941-ben - mégha a Csendőrségi Lapok hasábjain is - ennek inkább pozitív olvasata lehetett.

Mindezek fényében már nem lehet a bizottság tagjainak "tévedéseivel" elintézni a kérdéses betiltásokat. Faust 1946 végi nyilatkozatával - "A tárgyilagos kritikát tartalmazó könyveket nem bántottuk"...de az uszítást nem engedhettük meg ²⁶³ -ellentétben már a tárgyilagos **ismertetés** is elég volt a betiltáshoz, elsősorban a Szovjetunióval foglalkozó irodalom esetében. Faust annyiban mégsem járt távol a valóságtól, hogy mivel a kritika általában elfogult jelzőkkel és kommentárokkal kapcsolódott össze, tárgyilagos kritikát tartalmazó munka nem is nagyon akadt. Az a néhány könyv azonban, amit erre hivatkozva valóban nem tiltottak be (gondoljunk csak Illyés Oroszországi útinaplójára vagy Nagyiványi Zoltánnak Az idegenlégiótól a Szovjetunióig c. könyvére), az nem szolgálhat spanyolfalként a méltánytalanul betiltottak számára.

Néhol maga a bizottság is szükségét érezte, hogy megmagyarázza a döntését, ennek köszönhetőek azok a tételek, ahol a cím feltüntetése után zárójelben a jegyzék megnevezi az inkriminált részeket. Mint korábban láttuk, így emelik ki Mécs László összes költeményeinek betiltása okául egyetlen versét, az 1945-ös MÜNE Ügyvédi határidőnaplónál a szöveges részt, a Bangha-szerkesztette Katolikus Lexikonnál a szovjetellenes bekezdéseket, a Hunnia Csónakázó Egyesület jelentésénél az egyesület elnökének beszédét stb. Fehér Tibor, Lévai Jenő és Tabéry Géza egy-egy munkája a regények más által írt előszava miatt került a jegyzékre.

²⁶³ Világ, 1946 november 29. 3.o.

A tételek túlnyomó részénél azonban megelégedtek a cím közlésével, így vitás esetekben csak találgatni lehet a betiltás szempontjait. Némi támpontot adnak ehhez azok az 1946 nyári átiratok, amelyet a Belügyminisztérium küldött a Faust-bizottságnak, egy-egy könyv INDEX-re tételét javasolva. A rendőrség által javasolt jegyzékbevételeknél pontosan, oldalszámra feltüntették a kifogásolt részeket, sőt néhány esetben egyenesen mellékeltek a kiemelt szöveget. Így rekonstruálható utólag, hogy pl. Harza Lajos: Katolikus egyháztörténelem c. könyvét három helyen uszítóan protestánsellenesnek, két esetben kommunistaellenesnek és egy esetben "szabadkőműves-ellenesnek" találták, s így "felekezeti gyűlölködésre nevelés" és "demokráciaellenes tanítás" miatt "foglalta magában nyilvánvalóan a fasiszta sajtótermékek ismérveit."²⁶⁴

A fenti példákkal lezárhatjuk az INDEX részletes elemzését, és áttérhetünk a sok izgalmat kínáló hatásvizsgálatra.

²⁶⁴Ld. Szabenyi Endre átiratát a Tájékoztatásügyi Minisztériumba 1946 június 6. UMKL TŰM 1747/1946.

V. AZ INDEX HATÁSA A SZELLEMI ÉLETRE

Mindaz, ami a háborús **könyvpusztulás** következményeként általában felsorolható, nyilvánvalóan érvényes az INDEX-akciók során megsemmisült munkákra is. Ezért szempontunkból nem a könyvpusztítás ténye, hanem az INDEX által elvégzett **szelekcio** eredménye az érdekes. Ezt azonban kizárólag oly módon tudjuk vizsgálni, ha az INDEXen szereplő művek ismertségére, elfogadottságára, elterjedtségére, népszerűségére vonatkozó adatokkal vetjük össze a tiltó listát: a forgalomból való kivonás és a megsemmisítés következményei ugyanis **egyedül a könyvek és folyóiratok korábban kifejtett szellemi hatásának** fényében tehetők mérlegre. A III.fejezetben, az INDEX aprólékos bemutatásakor többé-kevésbé részletes "portrékat" rajzoltunk egy-egy műfaji vagy tematikus csoportról: ezúttal ezek "utóéletét" vizsgáljuk, a begyűjtés tapasztalatainak fényében. (Egyedül a szovjet témájú munkák kivonásának-bezúzásának következményeit - mint a legnagyobb horderejűnek érzett változást - tárgyaljuk önálló részben.)

1. A begyűjtés-bezúzás hosszútávú következményei

Talán meglepő, de az INDEX tételei közül elvileg a 206 magyar nyelvű újság együttesen mintegy másfélezer évfolyamának kellett volna a legnagyobb mennyiséget kitennie. Ehhez képest mindvégig az volt a jellemző a begyűjtési hullámok során, hogy a beszállított újságok jócskán alulmúlták a könyvek számát (és súlyát) - egyes helyeken a statisztikák darabszámra (!) tudták kimutatni a néhány beszolgáltatott sajtóterméket... Különösen vidéken nem akartak nőni az újsághegyek. Nem csoda:

megjelenésük után a lapok többsége természeténél fogva nagyon gyorsan holt információhordozóvá vált, hiszen a következő lappéldány már kiszorította az előzőt. Magánosoknál ráadásul a legritkább esetben fordult elő a szisztematikus gyűjtés, az újságokat a háztartások általában felhasználták. Bármekkora hatást is fejtettek ki tehát megjelenésük idején a szélsőjobboldal prominens és nagypéldányszámú napi-és hetilapjai, a megmaradt példányok a könyvekkel ellentétben a legritkább esetben kerültek újra az információforgalomba. Másrészt a visszamenőleges tiltás már **amúgyis megszűnt lapokra** vonatkozott, s eképpen az INDEX tulajdonképpen egy már kialakult helyzetet szentesített, elvégezve az utolsó "takarítási" feladatot. A közintézményekben őrzött évfolyamok megsemmisítésével annyit ért el, hogy még véletlenül sem hagyott lehetőséget az egykori sajtóanyag vonatkozó részével való spontán találkozásra - igaz, az e lapok által képviselt irányzatok olyannyira hiteltelenné váltak, oly mértékben lejáratódtak, hogy a megmaradt példányok esetleges házi vagy intézményi forgalomban maradása már amúgy sem hordozhatott semmifajta veszélyt. Eképpen elmondható, hogy az INDEX-re került folyóirat-állomány kivonása **nem járt számottevő hatással a szellemi életre.**

Igaz ez még akkor is, ha a III. és IV.sz. jegyzékeken szereplő folyóiratok (a levente-és cserkészlapok, de főleg a Magyar Szemle, a Napkelet, a Magyar Kultúra vagy a Magyar Lélek) **jellegénél fogva** értékállóbb, maradandóbb, s ennél fogva inkább megőrzött évfolyamaira a fenti állítás már csak korlátozottan érvényes. Mivel azonban az utolsó jegyzék már jóval a nagy begyűjtési kampány után jelent meg, így e lapoknak nagyobb esélyük maradt a bezúzás elkerülésére: indexre tételük inkább az általuk reprezentált szellemi-ideológiai irányzatok újkeletű

megbélyegzésének és kirekesztésének attribútuma lett, s mint ilyen, a **szellemi élet uniformizálása felé tett lépések** egyre gyarapodó sorában jelölhetjük ki a helyét.

Ha a könyveket tesszük nagyító alá, rögtön egy durva aránytalanságot kell eltüntetnünk. Az INDEX tételei között meglepően nagy számban szereplő idegen nyelvű könyvek és folyóiratok ugyanis rendkívül kis példányszámban voltak jelen a magyar könyvpiacra. Egy-két német nyelvű "bestseller" (Rahmanova, Ossendowski) kivételével a tételek javarésze egy-két szakkönyvtár vagy pártkönyvtár állományában volt csak megtalálható, ott is mindössze néhány példányban, az olvasóközönség számára tehát nem okozott érzékelhető veszteséget ezek eltűnése.

Mielőtt a magyar nyelvű könyvek vizsgálatát megkezdenénk, újra ki kell emelnünk, hogy fejtegetéseinknek ezen részében a szovjet-és kommunista vonatkozású anyagot figyelmen kívül hagyjuk, mert annak önálló fejezetet szentelünk. A fennmaradó anyagot első lépésben műfaji szempontból csoportosítjuk, s külön keressük a **tudományos**, a **szépirodalmi** jellegű és az egyéb tételek megsemmisítésének következményeit.

Mint azt a IV.fejezetben láttuk, a "tudományos" anyagra nagy jóindulattal lehet csak használni a "szekunder" jelzót. Ha a nyilvánvalóan áltudományos, dilettáns és zavaros biológiai-politikai esszé-és programirodalmat eleve nem is soroljuk ide, akkor is csak a jogi-állam-politika-és gazdaságtudomány perifériájának terméséből válogathatunk. A "hiányzik" rovatba közepes jóindulattal néhány, a totalitarianizmus-jelenséget elméleti-történeti mezőben vizsgáló munkát (elsősorban fordításokat), egy-két (még ha német szempontú és orientációjú) gazdaságelméleti kifejtést és kézikönyvet, néhány hely-és

intézménytörténeti kiadványt, 1919-re (és kis részben) 1918-ra vonatkozó köztörténeti adalékokat szolgáltató visszaemlékezést vagy feldolgozást, az angol gyarmatbirodalom történetére vonatkozó színvonalas feldolgozásokat, valamint a Bangha és Prohászka néhány vezérműve árnyékában megbúvó másodvonalbeli katolikus hit-és politikatudományi bölcselkedő irományt sorolhatunk. E munkákat tekinthetjük bizonyos olvasói csoportok polcáról lekerülve érzékelhető hiányt okozónak, de eltüntetésükkel a tudományos élet vérkeringésébe nem kerültek rögök, hiszen az INDEX-re tett munkák tudományos vizsgálatára elvileg továbbra is kínálkozott lehetőség. Jellemző ugyanakkor, hogy ha egyáltalán sor került tudományos jellegű vizsgálatra, akkor az nem a megjelent feldolgozások szakirodalomba való bevonását vagy elemzését jelentette - hiszen ilyen tudományos értékű művet nemigen találunk - hanem a megjelent politikai irodalom anyagát **forrásként**, mint ideológia-és eszmetörténeti dokumentumokat vizsgálták. (Talán egyedül a Német Nyelvtudományi és Néprajzi Intézet látta nagyobb kárát az akciónak, mert a beszolgáltató német vonatkozású anyagát a visszaszolgáltatás engedélyezését megelőzően bezúzták)²⁶⁵. Elmondható tehát, hogy az **INDEX tudományos szempontból szinte számításon kívül hagyható károk** okozott: a tudományoknak a társadalom egészével együtt történő gúzsba kötését hozó következő politikatörténeti periódus súlyos következményeiért még csak részben sem szabad az INDEX-et felelőssé tenni.

Jóval árnyaltabb képet kell rajzolnunk a szépirodalmi jellegű könyvekről, és itt is a megtévesztően magas tételszám és az emögött sejtethető bezúzott mennyiség redukciójával kell kezdenünk. A műfaj

²⁶⁵dr. Schwartz Elemér igazgató kérelmét és az ügyhöz kapcsolódó leveleket ld. UMKL TŰM 658/1946 és MEI 2248/1947

jellegéből adódóan ugyanis túlnyomórészt az átlagos 3000 példányt jóval alulmúló kiadványokról van szó: a vers-és drámakötetek szinte kivétel nélkül 1000 példány alatt maradtak, nem ritkák a mindössze 3-400 példányban megjelentetett "opusok". Félrevezet az egy szerzőre eső tételek száma is. Böszörmény Zoltán például a Vérem és oltárom c. versciklusát szinte valamennyi kiadványában szerepeltette, így egyetlen munka több tételszámon is szerepel. Nagyon magas a redundancia-foka -immár tartalmi mezőbe lépve - a választott témáknak és ezek feldolgozásának. A "vidám katonatörténetek" típusú kiadványokból például tizenkettő egy tucat, az irredenta iránydrámák és műkedvelő költemények sokkal inkább karikatúraként, mintsem valódi műalkotásként olvasandók, a "Dinamit Jack Dakarban" típusú ponyvákat pedig csak az különbözteti meg egymástól, hogy angol vagy franciaellenes kicsengésük miatt kerültek-e listára.

A politikai szempontokat teljességgel figyelmen kívül hagyva, kizárólag az esztétikai minőségre figyelve azt kell mondanunk, hogy a listás művek számottevő részének **irodalmi értéke** nem egyszerűen **csekély**, hanem ezek az irodalmi élet tartományába belépni sem képes dilettáns művek, amelyek feltűnő jellegzetessége viszont éppen az, hogy mondandójuk politikuma miatt lépték át a megjelentethetőségi (de nem az irodalmi) küszöböt. Eltűntetésük tehát nemhogy maradandó hiányt nem eredményezett, hanem kifejezetten jótékony hatású volt.

Más a helyzet az irodalmi művek egy, számarányát tekintve jóval kisebb csoportjánál. Ide mintegy **száz**, az előzőeknél nagyobb példányszámú, és - sokszor nem érdemtelenül - bestsellerré lett, ismert és sokak által olvasott mű, elsősorban regények tartoznak. Ha azonban ezeket összevetjük az empirikus vizsgálatok nyomán elkészült

olvasottsági)kedveltségi mutatókkal²⁶⁶, akkor kiderül, hogy népszerűségük ellenére sem "ranglistás" művekről van szó, mert a Gulácsy-Erdős-Surányi-Harsányi-Herczeg-Tormay-Zilahy féle élmezőny végén kullogók között bukkanunk egy-egy Somogyváry, Makkai vagy Szitnyai-regényre, a külföldi szerzőknél pedig éppenhogy csak felkerül a listára Hamsun, Rachmanova és Mereskovszkij. Annyi mindenesetre elmondható, hogy az előző korszak **divatos** íróinak **olvasott** művei közül egy-két tucatot az INDEX eltüntetett, de kérdés, hogy mekkora károkat okozott ezzel? Hiszen ott maradtak a polcokon milliós példányszámaikkal a listavezető regények százai! Az egykori bestsellerek újabb kiadásainak hiánya nyomán támadt űrnek pedig semmi köze az INDEX-hez: a - gyakran nosztalgiába forduló - generációs hiányérzetből fakadó indulatnak egy kézivezérelt kiadáspolitikát és nem az INDEX-et kellett volna megtalálnia céltáblaként. Mindezt mi sem bizonyítja jobban, mint a 90-es évekre korlátozásmentessé tett könyvkiadás üzleti stratégiája: a hiány-és hézagpótlóként újra megjelentetett "békebeli" szerzők és regények folyamában csak nagy nehézségek árán bukkanunk egy-egy INDEX-erecskére, Rahmanova vagy Somogyváry listás munkáira. Ez a tény közvetve is bizonyítja, hogy a nagy példányszámú sikerkönyvek egy részének eltüntetése éppenhogycsak megborzosolta a szépirodalmi vízfelszínt, de nem okozott számottevő károkat.

Valós veszteségként élhettek meg néhány betiltást azok, akik **nemzedéki élményként** őrizték egy-egy kedves olvasmányukat (pl. a Táborozás a Balatonnál-t vagy Somogyváry Gyula "deák" néhány munkáját.) Az ifjúsági irodalom kigyomlálásra érdemes része mellett így megőrzendő értékek és minták is veszendőbe mentek, ami végülis azért

²⁶⁶ **Nagy Istvánné:** A Horthy-korszak "középosztályának" irodalmi ízléséről In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei II.1966 Bp, 1966 195-224.o.

okozott törést, mert az értékek egy részét nem közvetítte az ennek helyébe lépő új irodalom.

Az INDEX belső logikája alapján teljes joggal kerültek a listára azok a művek, amelyek szerzőik irodalmi rangja miatt kisebbfajta szenzációt jelentettek. S ha Mécs László összes versei esetében szó sem lehetett indokoltságról, Erdélyi József, Sinka István, Féja Géza és Németh László kétségkívül antiszemita vonatkozású írásai nem "lógnak ki" a környezetből. Féja a Magyar irodalomtörténetben mintegy két oldalon "zsidózik" a századforduló környékének leírásakor, Németh László pedig a Kisebbségben hígmagyar-teóriájával lépi át a kifogásolhatóság határát. Noha egyiküknél sem szépirodalmi alkotásról volt szó, az életpálya következő szakaszaiban jóideig stigmaként viselték magukon a minősítést, s kiegészítve a "bűnlajstromot" más "ügyekkel", számtalan hátrányt szenvedtek. Sinka és Erdélyi esetében annyi a különbség, hogy ők jóval félreérthetlenebbül letették az antiszemita névjegyet: Erdélyi a Solymosi Eszter vére mellett a Vörös Május (1919)-cel, Sinka például a kevésbé ismert *Ám a barátom hórihorgas c. versével*. Ezzel együtt életművük elenyészően csekély hányadáról volt szó, ami nem állt arányban az ezt követő szilencium mértékével. (Igaz, ez már nem az INDEX "bűne" volt...)²⁶⁷

²⁶⁷ A népi írók kezelése hosszú ideje vita tárgyát képezi. Sokan kardoskodnak amellet, hogy a FJB kesztyűs kézzel bánt a népi írókkal, s a magas pozícióban lévő Veres Pétert vagy Erdei Ferencet nem akarták bántani, noha írásaikkal erre rászolgáltak volna. Evvel szemben az a helyzet, hogy a nyomtatásban megjelent művekben szövegszerűen **nem található kifogásolható passzus**, mégha Veres Péter leveleiben vagy - állítólag - Illyés Gyula magánbeszédeiben elő is fordultak elítélhető mondatok. (Minderre ld. pl. Jordáky Lajos megjegyzéseit Böződi György amúgy méltatlan, 1944/45-ös romániai írószövetségi tárgyalásán. A jegyzőkönyvet ld. Jónás Ninivében. Egy meg nem jelent regény története. B. Nádor Orsolya interjúja és szöveggözlése. **Tiszatáj**, 1991)5 28.o.) A népi írók kiadója, Püski Sándor esetében szintén nem politikai, hanem baráti okok vezettek a megbélyegzés elmaradásához.

A szépirodalmi rész lezárásakor néhány szót ejtenünk kell a **ponyváról**, annál is inkább, mert evvel kapcsolatban téves nézetek gyökeresedtek meg. A jegyzékekben ugyanis szinte nincs is ponyva: alig éri el az egy tucatot a betiltott tömegregények száma. (A Tarka Regénytár és a Százerek könyvének néhány darabja mellett egy-két magánkiadás tartozik ide, a nagy ponyvasorozatok egyikét sem érintette az INDEX)²⁶⁸ Ezeknek ugyanis az 1942 közepi Antal István-féle "ponyvarendelet" vetett véget, a ponyvairodalom megrendszabályozását szolgáló lépések sorában²⁶⁹. 1945-47 között a ponyvával szemben papírtakarékossági okokból léptek fel, később a "proletkultos prudéria" miatt nem jelentek meg ponyvák. A hatalmas ponyvahiányhoz tehát az INDEX-nek semmi köze nem volt.

A műfajok után a tematikai rétegek felé fordulva fel kell figyelni arra, hogy az **antiszemita** irodalom megsemmisítésének milyen maradandó hatása lett. Mivel a háború utáni légkörben a politikai antiszemitizmus nem juthatott oxigénhez, s a hagyományos antiszemita toposzokat életben tartó hazug és nagy példányszámú "bestsellerek" (A Cion bölcseinek jegyzőkönyve, a Tiszaeszlár-ügy, a zsidó sajtó-világösszeesküvés, a vérvád-könyvek, stb) kikerültek a szellemi vérkeringésből, a vészorszakot követő időszakban is megmaradó lappangó antiszemitizmus más formában és más fordulatokkal tört felszínre. Az új generációk legfogékonyabb szocializációs periódusa mentes maradt a szélsőséges és túlzó, s valóban gyűlöletet keltő antiszemita rekvizitumoktól. Egyedül a zsidó-bolsevik teória "mentette át" magát az ötvenes évekre annak köszönhetően, hogy az MDP legfelsőbb

²⁶⁸Ezekre ld. **Lányi András**: Az írástudók áru(vá vá)lása Bp, 1988 130-133.o.

²⁶⁹Erre részletesen ld. **Csáki Pál**: A ponyvairodalom "megrendszabályozása" az 1940-es évek elején Magyar Könyvszemle, 1988/1 41-53.l.

szintjein különösen sok zsidó származású káder tevékenykedett, amit a nevezetes 1953 júniusi határozatnak ezzel foglalkozó passzusa is igazol.

A **szélsőjobboldali-nyilas-fajvédő** ideológiának itthon és külföldön sem maradt életképes társadalmi bázisa, úgyhogy prominenseinek kivégzése, elítélése után műveik is feledésbe merültek, a bezúzást elkerülő példányok viszont teljesen alkalmatlanok voltak bármiféle hatáskeltésre. Nem véletlen, hogy az INDEX által nem érintett emigrációs műhelyekben is folyamatosan tovább paralizálódva gyarapodott csak az effajta kiadványok száma.

Annál inkább nyoma maradt az **irredenta** művek kiiktatásának. A "Nagy-Magyarország" gondolat ugyanis olyan erősen élt a köztudatban, olyan meghatározó generációs élményt jelentett, hogy a térképeket és a revíziós irodalmat megsemmisítve sem lehetett "kitörölni" a fejből. A politika által nem létezőnek nyilvánított probléma bűvópatakként élt tovább, s éppen a hallgatásnak a kérdést övező fala miatt növekedett már-már mitikussá. Egy jelentéktelen tucat-térképecskét, amit tízezerszámra terjesztettek valamikor, ritkasága és birtoklásának bizsergető veszélyessége folytán óriási értékként őriztek és mutogattak szűk baráti körben. Evvel éppen a politikai szándékkal ellentétes hatást sikerült kiváltani: állandóan napirenden maradt a Trianon-kérdés. A határokon túl élő magyar **kisebbséggel** kapcsolatos információk elsöprő többségét azonban megszűrte az INDEX, összhangban avval, ahogy az internacionalizmus torzzá tett jelszavával a hivatalosság elfeledkezni igyekezett a régebbi és újabb keletű sérelmekről. A minden területre kiterjedő hírstopnak egyik különösen fontos sorompója lett így a négy jegyzék, hiszen az elszakított részek két világháború közti történetéről minden számottevő olvasható ismeretet elzártak a társadalom elől.

A háborús szövetségi rendszer szerkezetéből következően betiltott **angol-és amerikaellenes** művek tucatjai ugyanakkor egyáltalán nem hagytak űrt maguk után - köszönhetően annak, hogy 1949-től a Szikra vezetésével valóságos könyv-és brosúrakiadási dömping indult meg, melynek keretében az "antiimperialista harc" felvilágosító propagandája részeként ebben a tárgykörben a korábbi mennyiséget többszörösen felülmúló kiadványt jelentettek meg.

A fentiekben az irredenta és kisebbségi irodalom kivételével azt kellett az egyes kiadványkategóriákról megállapítanunk, hogy megsemmisítésük semmilyen károsodást, de sok esetben még csak nyomot sem hagyott. Annál nagyobb szerephez jutott a szovjet modellt megvalósító kommunista párt szellemi-ideológiai aprómunkájában az információ-
vérkeringésből szovjet-és kommunistaellenesként kizárt könyvek **hiánya**. Mivel ez tekinthető az INDEX **legnagyobb horderejű következményének**, érdemes alaposan körüljárni a kérdést.

2. Az INDEX szerepe a manipulált Szovjetunió-kép kialakulásában

Akár önkritikus, akár nosztalgikus, akár önfelmentő-szépítgető visszaemlékezéseket hallunk az "ötvenes évek" hétköznapi frontharcainak táborkaitól és közkatonáitól, ezek legállandóbb elemei közé tartoznak az "én elhittem..." kezdetű fordulatok. Történeti közhely ma már, hogy az SZKP XX.kongresszusa körüli részleges valóságfeltárásnak milyen sokszerű hatása volt: mégha csak a nyolcvanas évek vége hozta is el a fátyol már-már teljes fellebentését a sztálinizmus, majd a poszt-sztálinizmus viselt dolgairól, már az 1956-ban felszínre engedett információ-törmelék is szellemi kartácsként szóródott szét Kelet-Európa társadalmában. Az

idealizált Szovjetunió-kép és mozgalomtörténet azonban mégis képes volt **továbbra is** konszenzus-és legitimációteremtő erőnek megmaradni jelentős társadalmi csoportok körében. Ennek a páratlan propagandatörténeti teljesítménynek a szociálpszichológiai motívumait sok nekifutásban elemezte a történeti-és szépirodalom, de a "pártállami tudatformálás" sikertörténetének csak a felszínen legkönnyebben megragadható elemeiig jutottak el az elemzők.

Hogy rögtön a közepébe vágjunk: szinte senki sem figyelt fel arra a furcsa ellentmondásra, hogy miképpen lehettek megrázóan újak azok a XX.kongresszus körüli tények és információk, amelyek Magyarországon 1945 előtt **széles körben ismertek voltak, számtalan különböző csatornán terjedtek** és a rögzüléshez szükséges elégséges számú ismétléssel kerültek a köztudatba?

Legutóbb Ritter Aladár mutatta ki²⁷⁰ - meggyőzően - azt, hogy a **magyar sajtó** 1917 első napjaitól 1944 végéig folyamatosan és részletesen tudósított mind az orosz forradalom első periódusáról, mind a sztálini korszakról, sokszor mai tudásunk alapján is megdöbbentőnek tekinthető **pontossággal és éleslátással**, az egyszerű híreken túllépni képes elemzésekkel. Utólag még bizonyos mértékig tárgyilagosnak is mondhatnánk a cikkek nem kis részét, mivel azok képesek voltak különbséget tenni a harmincas évek első harmadában beinduló terrorgépezet és az azt megelőző, mindinkább bürokratizálódó bolsevik útkeresés között. A nagyszámú napilap éveken keresztül milliók számára ontotta az ismereteket a szovjet politikai és gazdasági életről, s számolt be részletesen a koncepciók perekről, a Gulagokról, a sztálini politikai alkímiáról. A finn

²⁷⁰ A sztálini korszak a korabeli magyar sajtóban Jel-Kép, 1989)4 115-125.o.

háború, a Baltikum bekebelezése, Lengyelország keleti felének elfoglalása, Katyn - a sajtó tudósításai alapján szintén pontosan ismert események voltak. Magas példányszámban jelentek meg a huszas-harmincas-negyvenes évek nemzetközi "szovjetológiai" alaplunkáinak magyar fordításai, s olyan alapos hazai "szovjetográfiák" is születtek, mint Faraghó Szovjet-Oroszországa. A hadifogságból hazatérők mindemellett személyes élményként hozták magukkal a tábor-optikával, de személyesen megélt valóság mozaikjait: hová tűnt ez az irdatlan információmennyiség?

Mielőtt hányaveti módon egyszerűen az INDEX rovására íránk az információpusztítást, erősebb nagyító alatt is vegyük szemügyre a kérdést. Kiderül ugyanis, hogy a Szovjetunióról származó ismeretek többrétegűek és különböző értékűek voltak. Az a politikai-művelődéspolitikai kurzus, amely a szovjet gazdaság, kultúra és tudomány (s ezeken belül is a szépirodalom és a pedagógia) helyzetéről és eredményeiről viszonylag korrekt, valóságghú beszámolókat **is** engedélyezett, s ily módon sok szempontból **tárgyilagoss**nak tekinthető Szovjetunió-kép közvetítését tette lehetővé, evvel egyidejűleg propagandaszempontok alapján **programatikusan torzította** is ezt a képet. Mert bár a sztálini terror-állam szerkezetének és működésének bármely eleme a maga nyers valóságában is kellő elrettentő erővel bírt, a szellemi életet irányítók néha mégis kevésnek érezték a negatívumot: ahogy kiváló tanulmányában Nagy Péter Tibor bemutatta,²⁷¹ "nem az elvakult antikommunizmus... miatt, hanem tudásszociológiailag is jól leírható csoportérdekből." A "világ bekebelezésén munkálkodó vörös rém" képét politikai megfontolásokból erőltették még akkor is, amikor az orosz nagyhatalmi érdekeknek már alárendelődött a világforradalom koncepciója.

²⁷¹ Az októberi forradalom és a Szovjetunió adaptációja az ellenforradalmi Magyarországon Eszmélet 8.(1991) 71-80.o.

A vallásüldöző ateizmus szörnyűségeit és következményeit mértéktelenül eltúlozva, mint az orosz család, erkölcs és civilizáció széthullását tálták a szabadgondolkodás erősödésével szemben eképpen különösen elrettendő példát felmutatni képes keresztény csoportok. Mindkét programszerű torzítás népszerű "vezérfonal" maradt, s a mindinkább megerősödő szélsőjobb képes volt **saját** propagandaoffenzívájába beépíteni a korábban már meggyökereztetett sztereotípiákat, némi áthangolással. A világforradalmat szervező Komintern helyére a judeo-bolsevista összeesküvé (sőt a szövetségesek triászának kialakulása után már ad absurdum judeo-bolsevista-plutokrata összeesküvés) lépett. A vallás erkölcsi indíttatású túlzásokból pedig útszéli hangú, vulgáris és önleleplező propagandaközhelyek születtek (a házasság eltörlése, a "kollektív feleség intézménye", az erkölcsi fertő miatti genetikai leromlás, stb.). Amikor aztán a végképp szélsőségre hangolt nyilas tömegkommunikáció már elért a felhasználható vérmennyiség és szörnyűség-közvetítés határáig, s a korábbiaknál gyűlölködőbb szófordulatokat sem tudott kitalálni, a propagandaléggömb kidurrant, s a propaganda más területein sulykolt nézetekkel együtt **hiteltelenként** áramlott ki belőle mindaz, ami addig belekerült. (Mindehhez már az önmagukat lejárató politikai kurzusok csúfos leszereplésének és összeomlásának ténye is elég lett volna, de az egykori torzításokkal szemben azonnal meginduló ellenpropaganda még "rá is segített".) Hasonló helyzet állt elő, mint a Magyarországgal szembeni lengyel jóvátételi igény bejelentésekor: "Mérj csak egy legyintéssel is többet a bűnösre annál, amit pontosan megérdemel, s az igazság menten átugrik az ő oldalára... a bűnös már áldozat, a vádlott már üldözött" - írta

Válasz-beli keserű jegyzetében Illyés Gyula.²⁷² **Ez a kiindulási alap** biztosít óriási **helyzeti előnyt** a szovjetbarát propagandának 1945 után, mert amíg van mód nézetek ütköztetésére, addig **minden**, a szovjetre terhelőnek mutakozó adat vagy vélemény megtámadható avval, hogy az a letűnt korszak hazug, szovjetellenes propagandájának szétdurrant léggömb-foszlánya csak, s mint ilyen, reakciós, s mint reakciós, kiiktatandó a szellemi életből.

És itt lép a színpadra először az INDEX, és rögtön főszerepben. Avval ugyanis, hogy nemcsak az uszító antikommunista és szovjetellenes fércműveket vont ki a forgalomból, hanem a tárgyilagos, a valóságot viszonylagos hűséggel felmutató munkákat is, avval **védteleenné és kiszolgáltatottá tette** az émelyítően egyoldalú Szovjetunió-kép kialakítóival szembeni fellépést már a legelső fázisban is! Ráadásul az újkeletű sérelmek megélt valósága (a megszálló csapatok erőszakoskodásai, a kényszermunkára való tömeges elhurcolás, stb.) sem kapcsolódott össze a korábbi időszakról való, leginkább újságból szerzett ismeretek elemző kritikájával, így a latens szovjetellenesség érvényességi köréből ki lehetett emelni mindazt, amiről csak "hallomásból" lehetett információja egy magyar állampolgárnak. (Később pedig még a megszálló csapatokról kialakult kép "átprogramozásának" is neki lehetett látni, de ennek már nincsen köze az INDEX-hez.) Nem maradt tehát tárgyilagos, hozzáférhető **kontrollja** az ötvenes évek agymosásának, sőt még a hatvanas-hetvenes években is sikerrel akadályozták meg, hogy **tömegmérétekben** kerüljenek be az országba **hiteles** információk az addigra már történetivé lett valóságról.

²⁷² Dialektika. Válasz, 1946 október 87.o.

Mindezzel azonban még továbbra sem kaptunk választ arra, hogy hova tűnt a korábban meglévő, hitelesként felhalmozott információmennyiség? Hiszen a fentiek alapján már leírhatóak, sőt talán bizonyos szempontból érthetőek annak **a generációnak** a politikai cselekedetei, amely már eleve az irányított és manipulált Szovjetunió-képre épülő motivációkkal veti bele magát a közéletbe (ne feledjük: nemcsak a NÉKOSZ-osok jelentették a korszak "fiatalságát" - a belügyi és államvédelmi garnitúra is zsúfolva volt fanatizált huszonévesekkel). A szemellenzős pártbürokraták és a termelés ill. a közélet alsó-és középső szintjén berendezkedő káderállomány számára pedig nem jelenthetett identitásproblémát a Szovjetunió-kép megváltozása, mert - noha a munkás- és parasztművelődés iskoláinak egyes őrhelyein edződött, olvasott emberek is szép számmal akadtak köztük - alapvetően a korábbi időszak **legkevesebb információt fogyasztó társadalmi csoportjaiból** kerültek ki. Ha pedig a hivatalos álláspont eltért a mégis megőrzött előismerettől, a meggyőződés szilárdsága nem engedett utat a kétségnek. Sőt: mint az a süllyedő hajó, amelynek speciálisan kiképzett cellarendszere lehetővé teszi, hogy az elárasztott kamrák mellett egy ideig még levegővel teliek is maradjanak, úgy őrződött-öröklődött az eképpen felépített Szovjetunió-kép sokakban még akkor is, amikor a hazai valóság ellentmondásai már durván kihasították a meggyőződés burkát. Egészen elképesztő, hogy még az 56-osok után is generációk tudtak a hagyományos szovjet-képre szocializálódni, sajátos szimbiózisban a bűvópatakként meglévő szovjetellenességgel.

De még mindig nem jutottunk el azokhoz, akiket sem fiatalságuk, sem meggyőződésük nem befolyásolt - és ők voltak többen! Vajon hová tűnt az ő fejükben megőrzött tudás?

A válaszhoz vezető út első lépésénél ismét az INDEX-be botlunk. Azzal ugyanis, hogy a bezúzással gyakorlatilag minden hozzáférhető információt sikerült megsemmisíteni, az INDEX és a cenzúra szövetségének leghatásosabb következménye az **ismeretek szóbeliségbe való kényszerítése** lett. Az eképpen **kizárólag személyközi kommunikáció** révén újratermelhető és megőrizhető tudás óriási ütemben fogyni kezdett. A félelem légkörében ugyanis éppen a személyközi kommunikációba épülnek be gátláselemek, olyannyira, hogy az esetek nagy részében **még családon belül sem** kerülnek átadásra az információk. Ahol viszont mégis találunk információmozgást, ott vagy eleve nagyon zárt körben (és így tulajdonképpen csak "karbantartás" jelleggel) folyik, vagy a szóbeliség természetének megfelelően a meglévő ismeretek lassan átalakulnak, folklorizálódnak, kontúrjaikat veszítik, más megerősítés híján elbizonytalanodnak, egy idő után pedig már tulajdonképpen csak a "tiltott gyümölcs" birtoklásának izgalma tartja őket életben. De ráadásul még arról sincsen szó, hogy valamiféle misszióként öröklődne a hiteles Szovjetunió-kép nemzedékről nemzedékre: a megélhetésért folytatott harcban, reménytelenül betagolva az egypártrendszerű társadalom öntőformáiba mindez sokadlagos gondná silányult. Az információk eltűnése a szóbeliség saját mozgástörvényei szerint, elképesztően rövid idő alatt végbemegy. És itt lép elő újra az INDEX. A könyvben megőrzött ismereteknek ugyanis éppen a szóbeliségnél nagyságrendekkel magasabb szintű információtranszfer és a szóbeliségtől függetlenített információőrzés a lényege. A könyvet, mint "találmányt" történetileg ez az igény hívta életre: nem véletlenül kellett elsőként a könyvekhez nyúlni. Az INDEX-et kísérő begyűjtési akciósorozat félelmetesen alapos tisztogatásával azt sikerült elérni, hogy a szóbeliségbe szorított információmennyiség fogyásnak

indulásával nem maradt **semmilyen más információhordozó**, ahonnan pótolni lehetett volna a kieső tudást. Nem szunnyadtak a ládafiában (vagy csak egészen szerencsés esetben) olyan könyvek, amelyekről a port a felfedezés izgalmával lefújó, bontakozó értelmű kamaszok hirtelen egy másik világgal találtak volna magukat szemközt: kizárólag a "hivatalos" propagandával nyílt mód a találkozásra. Aki és ami pedig képes volt áthatolni ezen az ördögi körön, az azonnal a teljes szigorát felvonultató belbiztonsággal találta magát szemközt. De minderre ritkán került sor: az INDEX és a kiegészítő indexek alapos munkát végeztek.

3. Az INDEX könyv-és könyvtártörténeti összefüggései

Az a vérveszteség, amely a magyar könyvállományt, a könyvtárakat és antikváriumokat érte a háború alatt és után, szinte felmérhetetlen. Ahhoz azonban, hogy értékszempontokat figyelembe véve tegyük mérlegre az INDEX által forgalomból kivont és megsemmisített sajtótermékek mennyiségét és minőségét, mégis viszonyítási pontokat kell keresnünk. Számptalan olyan adat áll ugyanis rendelkezésünkre, amely értékelhető összevetésekre kínál alkalmat.

A háború alatt Ukrajna és Lengyelország után Magyarországon pusztult el a legtöbb könyv²⁷³, s a "szokványos" hadi események mellett a Kolosváry-féle zsidó-index, valamint a szervezett német könyvrablás csökkentette radikálisan tovább az ostrom-viszonyok túlélésére eséllyel pályázó könyvek számát. A németek, akik birodalmukon belül

²⁷³Gál István: Könyvek katasztrófája Új Magyarország, 1946 július 31. 11.l.

könyvmegsemmisítési hullámok sorát indították el, tervszerűen pusztították külföldön is a könyveket, ahol lehetett. (Londoni bombázásaiknak például egyik, nem is titkolt célpontja a City könyvnegyede, a Paternoster Row volt.) Magyar szempontból azonban furcsa mód az éppen a saját kulturális barbárságuk lehangoló végeredményének felismerése után megkezdett korrekciós könyvpolitika járt katasztrofális következményekkel: miután felismerték, hogy helyrehozhatatlan hiányok keletkeztek a német könyvtári állományban, az általuk korábban elpusztított munkákat máshonnan igyekeztek pótolni, többek között az európai hírű antikváriumhálózattal rendelkező Budapestről. 1944 májusában a 22 legjelentősebb budapesti antikváriumot járták végig teherautóval, és nagymennyiségű anyagot vittek el. Legalább **kétszáz ezer kötetet** gyűjthettek össze, mert az ideiglenes raktárban az értékesnek minősített kiadványok elszállítása után is még több mint ötvenezer leltározható állapotú könyv maradt, az anyag további része pedig a vizes helyiségekben teljesen tönkrement.²⁷⁴ Sokat mondó tény, hogy a németek kiválasztottak két-két példányt a berlini és müncheni nagykönyvtár számára **minden magyarországi baloldali vagy zsidó (!) szerző** műveiből, noha ennek nagy részét már nem sikerült kiszállítaniok.

A németek akciója és a Kolosváry-Borcsa-féle bezúzás együttesen tehetett ki mintegy félmillió kötetet: ez azonban csak a kisebbik része volt a könyvvesztésnek.

²⁷⁴ Minderre részletesen ld. **Trócsányi Zoltán**: A budapesti német könyvvarácsolás Magyar Könyvszemle, 1945/I-IV.füzet 1-21.o., valamint Trócsányi interjút a Világ c.napilap 1945 július 20.-i számában (A németek rablóhadjárata a könyvek ellen 2.o.) és **Gál**: I.m. Jellemző például, hogy a Hess-incidens után a németek megsemmisítették a fellelhető okkultista irodalmat (Hess köztudomásúlag sokat foglalkozott az okkultizmussal), s az említett 50 ezres "maradék" állományból még mindig közel ezer okkultista és erotikus művet szerettek volna elvinni a budapesti zsákmányból, ez azonban már nem sikerült.

Az ország területén lévő népkönyvtárak 86 % -a, 3500-ból kerekén 3000 pusztult el²⁷⁵ Nem csoda: ezek nagy része "olyan középületben volt elhelyezve, amely leginkább ki volt téve a beszállásolásnak, s amely átmenetileg rendesen megfelelő gondozás nélkül állott."²⁷⁶ Az elpusztult iskolai könyvtárakról nincs ilyen pontos kimutatás, de a beszállásolás ugyanúgy érintette az iskolákat, amelyek sokszor egyszerre adtak otthont több könyvtárnak is. A szentlislói elemi népiskola esete csak egy lehetett a többszázból: a tanítónő jelentése szerint a beszállásolt német katonák a lezárt szekrényekben lévő ifjúsági könyvtárt, népkönyvtárt és tanítói könyvtárt a szekrények feltörése után szétszórták, elhordták.²⁷⁷ Hasonló módon jutottak ebek harmincadjára elhagyott kastélyok értékes magánkönyvtárai. **Milliók nagyságrendű veszteségről** van szó, amely ráadásul a könyvtári állomány-szerkezet sajátosságai alapján jóval nagyobb mértékben sújtotta a közismereti, alap-irodalmi, ismeretterjesztő, oktatási célú könyveket, mégha a nagy közkönyvtárak szerencsésebben is vészelték át a front-időket.²⁷⁸ Ugyancsak értékes anyagot hurcoltak el a németek és semmisítették meg a zúzómalmok. (Ez nem feltétlenül volt elmondható a nyilasok IV.ker. Kossuth Lajos u.4.sz. alatti könyvesboltjának anyagáról, amit 1944 közepén robbantottak fel a partizánok²⁷⁹ - de minőségétől függetlenül ez is a könyvállomány része volt, s pusztulása több ezres tétellel

²⁷⁵ Ld.a VKM 1946 április 30.-i átiratát a belügyminiszterhez a népkönyvtárak újjászervezéséről In: Dokumentumok a szabadművelődés... 327.o.

²⁷⁶ A VKM Elnöki Ügyosztályának feljegyzése a népkönyvtárakról U.o.323.o.

²⁷⁷ A levelet.l.d. Sorsforduló... II.169-170.o.

²⁷⁸ Az Egyetemi Könyvtár állományában nem keletkezett lényeges kár (Ld. **Mátrai László**: Az Egyetemi Könyvtár fejlődése a felszabadulás után In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI.1972 Bp,1973 7.o.), a több lerakattal, fiókkal és raktárral bíró Széchenyi és Fővárosi Könyvtárt azonban érzékeny, noha nem pótolhatatlan veszteségek érték.

²⁷⁹ Id. **Varga Sándor**: Id. mű 382.o.

járult hozzá a veszteséghez.) És akkor még mindig nem vettük számba a szétlőtt vagy elbombázott lakásokban veszett vagy eltűzelt könyveket! Azt mindenesetre ezek nyomán megállapíthatjuk, hogy **az INDEX alapján megsemmisített könyvek száma csak töredékét teszi ki az 1944-ben elpusztult többmilliós könyvtömegnek.**

1940-ben egyedül a 29 legnagyobb, 30 ezer kötetnél többet tartalmazó budapesti könyvtárnak több mint 9 millió kötete volt - ehhez képest az INDEX-nek az ország egész területére vetített 830 ezres (a tankönyvek nélkül közel félmillió) pusztítása **arányaiban** ismét csak nem tűnik nagyknak. Mondhatjuk azt is, hogy egy kiemelt nagykönyvtár teljes anyagának felelt meg a megsemmisített mennyiség. (A Széchenyi Könyvtárnak mintegy kétszer ennyi, a Fővárosi Könyvtárnak majdnem ugyanennyi könyve volt 1944-ben.)²⁸⁰ Vagy mondhatjuk azt is: egy kiemelt nagykönyvtár nem egészen egy éves könyvforgalmát tette ki az INDEX vesztesége (1943 márciusa és októbere között 669230 kötet, 1944 hasonló időszakában 490590 kötet volt a Fővárosi Könyvtár forgalma, éves szinten kb.1 millió.²⁸¹ 1945-ben 406890 kötet került kiadásra kölcsönzésre vagy helybenolvasásra, 1946 január 1. és október 20. között pedig már 782 218 kötet)

Ugyancsak hasznosan segíti a mérlegelést, ha az éves megjelenési statisztikákhoz viszonyítunk. 1930 és 1940 között évente átlag 3240 könyv jelent meg, ezek átlagos példányszáma 2500-3000 között mozgott, ami kb. tízmilliós könyvtermést jelent. 1940-től némiképp csökkent a kiadványok

²⁸⁰ Az adatokat ld. **Szabó-András Endre:** Könyvtári adatok 1884-1962 Népművelési Propaganda Iroda, 1966 94-95.o.

²⁸¹ Ld. **Remete László:** Id.mű 303.o.

száma (évi 3000) és az átlagos példányszám.²⁸² 1933 és 1944 között tehát - mint az INDEX-re tett művek zömének kiadását hozó periódusban - tízmillió felettire tehető a megjelent könyvek darabszáma, vagyis 5 % alatt marad az INDEX nyomán keletkező veszteség. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha az INDEX "tárgyéveinek", 1945-nek és 1946-nak az adataihoz viszonyítunk. 1945 folyamán 644 könyv jelent meg 3,2 millió példányban, 1946-ban 1128 könyv 6,8 millió példányban, vagyis e két évben pontosan tízmillió könyvet adtak ki a bezúzott nyolcszázezerrel szemben.²⁸³

Mindezek nyomán azonnal felvetődik a kérdés, hogy vajon elégséges-e a könyvek abszolút számára figyelni az összetétel és a minőség szempontjainak kívülrekesztésével? Természetesen nem! A fenti összevetésekkel mindössze az volt a célunk, hogy az 1945-46 során bezúzott könyvek mennyiségét viszonyítani tudjuk valamihez, mert az "óriási mennyiségű elpusztított könyv" láttán szörnyülködő megközelítések erre nem vállalkoznak. Az INDEX tételeinek tematikus-műfaji megoszlását vizsgáló III.fejezet tanulságai alapján viszont a 830 ezres számot kell radikálisan csökkenteni, ha arra a kérdésre keresünk választ, hogy mennyi érték ment veszendőbe, hiszen láttuk, hogy a listára helyezett kiadványok számottevő hányada zavaros politikai pamflet, gyengécske irányregény, műkedvelő szépírói vagy gondolkodói "teljesítmény". A több mint háromszázezer bezúzott tankönyv esetében azt kell figyelembe vennünk, hogy a tankönyvek elavulási mutatója alapján három-négy év alatt amúgyis lecserélődött volna az állomány nagyobbik - forgó - része, így a veszteség-rovatba csak a tanári és iskolai könyvtárak állandóbb darabjai közé

²⁸² A számokat ld. **Nagy Istvánné**: A Horthy-korszak "középosztályának" irodalmi ízléséről In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve III. 1966 Bp,1966 195-224.o.)

²⁸³ Ld. **Varga Sándor**: Id.mű 383-385.o.

sorolható, tartósan használt könyvek kerülnek. Ezek száma viszont legfeljebb tízezres nagyságrendű.

A rostán fennmaradó művek kisebb számához viszonyítva persze a korábban bemutatott arányok tovább változnak. Annál is inkább elvégezhetjük ezt a szűkítést, mert a politikai megfontolásoktól függetlenül már az INDEX előtt és alatt a **könyvtári szempontok** alapján ugyanezen kiadványkör szakmai igényű **selejtezése** megkezdődött, tehát az INDEX több ponton egy amúgyis zajló állományrendezési folyamattal találkozott.²⁸⁴

További szűkítést jelenthet annak figyelembe vétele, hogy egy INDEX-listán szereplő megjelent munka nem feltétlenül teljes példányszámmal került bele a könyvforgalomba, sőt! Minél később kiadott könyvről van szó, annál nagyobb az esélye, hogy példányok ezrei hevertek eladatlanul vagy szállításra várva kiadói-kereskedői raktárakban. Ha át is vészelték a háborút (mint ahogy például a Milyen politikát? című könyv több mint 8000 példánya, ami egymaga az ötödét tette ki az 1945 júliusának elejéig Budapesten összegyűlt mennyiségnek, vagy az egyik Imrédy-életrajz több ezer példánya, amely sértetlenül pihent - felfedezéséig - egy pincében), nem úszták meg a beszolgáltatást. 1945 augusztusában egy rendőrségi akció

²⁸⁴ Debrecenben például már 1944-ben megkezdtek a "fasiszta-és ponyvairodalom selejtezését" (Ld. **Sz.Szabó László**: A debreceni Közművelődési Közkönyvtár története alakulásától a felszabadulásig (1917-1944) In: Könyv és könyvtár III. Bp,1963). Ózdon a tiszti és altiszti kaszinók könyvállományát átvevő olvasókörök rostálják meg és selejtezik az anyagot(Ld. **Magyar András**: Adalékok Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc olvasóköreinek megszűnéséhez és a szakszervezeti könyvtárak megalakulásának kezdetéhez 1945-1948 Miskolc,1981 1-32.o.) Ugyanezt erősíti meg a VKM-ben 1945 április 10.-én készült tervezet, amely a népkönyvtárak megújításával kapcsolatban abból indul ki, hogy a könyvtárakban "még akkor is sok értéktelen és politikailag ártalmas anyag marad, ha a fasiszta sajtótermékek megsemmisítéséről szóló rendeletet mindenütt gondosan végrehajtják. Ld. **Kardos László**: Hármaskönyv Bp, 1978 403.o. A VKM fennhatósága alá kerülő népkönyvtárak anyagának jelentős részét újólag elavultnak minősítik az illetékesek 1946 februárjában (Dokumentumok a szabadművelődés... 323.o.)

több mint 2000 darabot talált a majd csak a II.sz. jegyzékre kerülő Papp Jenő-féle Krónikák könyvéből a Magyar Nők Lapja szerkesztőségében²⁸⁵, a IX.kerületi kapitányság 1946 márciusában 1000 db-ra bukkant a Soproni zsidókapu c. könyvből, V.kerületi társaik pedig egy "kocsirakomány" Magyar Futárt találtak.²⁸⁶ Az igazi csúcstartó azonban Celldömölk: 120 mázsa fasiszta kiadványt, plakátot és vegyes sajtóterméket tudtak egy tömegben beszolgáltatni - a Nyugatra menekülő nyilasok "hagyatékából". A példák sorát még hosszan folytathatnánk. Ezeknek a "nagy fogásoknak" a száma és súlya tehát úgy gyarapította a megsemmisítési mutatókat, hogy soha egyetlen olvasó kezében nem fordultak meg. Nyilvánvaló, hogy az eképpen bezúzott több tízezer kötetet ki kell emelnünk a hatásvizsgálatból is.

Ugyanakkor a végülis forgalomba került kiadványokkal kapcsolatban sem egyértelmű a helyzet. A nagy gyűjtőkönyvtárak, valamint a Zsidókutató Intézet, a kaszinók vagy a Sajtókamara könyvtárának kivételével az INDEX-en szereplő munkáknak csak töredékét tartották szükségesnek megszerezni és az olvasók rendelkezésére bocsátani.²⁸⁷ A kifejezetten a nyilas vagy jobboldali irodalom terjesztésére szakosodott kiadókon és könyvkereskedéseken kívül alig találunk forgalomban lévő

²⁸⁵ Az erről szóló 1945 szept.6.-i levelet ld. UMKL MEI 1429/1945

²⁸⁶A Takács-Váradí féle 9.sz. jelentésből UMKL MEI 2923/1946

²⁸⁷ Példaként emeljük ki Szolnok megyei város közkönyvtárának mintaszerűen elkészített és kiadott könyvtárjegyzékének és 1937-39 közti beszerzéseit tartalmazó pótjegyzékének tanulságait. A 6000 tételt(kb.10000 kötet)tartalmazó katalógusban mindössze 20, a pótjegyzék mintegy 600 friss tétele között pedig alig egy tucat később INDEXre tett munkát találunk, kifejezetten "fasisztának tekinthető könyvet pedig mindössze egyet(egy Mussolini-kötetet). Méhely, Böszörmény, Hitler vagy más INDEX-éllovas még elvéve sem akad az állományban! (**Dr.Balogh Béla:** Szolnok m.város közkönyvtárának jegyzéke/katalógusa) Szolnok,1937 1-464.0. és a katalógus 1.sz. pótjegyzéke Szolnok, 1940 1-69.o.)

INDEX-tételeket.²⁸⁸ Mivel ezek egy tekintélyes része ráadásul jóval ezer példány alatti munka volt, még a magánforgalomban sem számítottak jelentősnek.

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy messzegyűrűző politikai következményei ellenére könyvészeti szempontból **könnyen kiheverhető veszteséget** okozott az INDEX a magyar könyvszakmának. Még akkor is, ha egy-két munka "eltüntetése" olyan jól sikerült, hogy sokszor csak évtizedek múlva sikerült szert tenni legalább egy támpéldányra a nemzeti könyvtár számára, ha a zárt anyagként való elkülönítés az amúgyis borzasztó nehéz helyzetben dolgozni kezdő könyvtárosokra már-már embertelen terheket rótt²⁸⁹, s a begyűjtők brutális dilettantizmusa maradandó sebeket is hagyott az érintettekben.

²⁸⁸ A Politzer Zsigmond és fia Antikvárium és Könyvkereskedés 1942-es, 300 tételes katalógusában (Politikai tudományokra vezérlő kalauz) például békésen szunnyadnak egymás mellett a baloldalinak tekinthető kiadványok a mérsékeltlen irredenta művekkel vagy Faraghó Szovjet-Oroszországgal: a "legszélsőségesebb" munka Salazar Békés forradalma és Kertész Imre Magyar Nemzeti Szocializmusa. Az ajánlott könyvek 6 %-a szerepel mindössze az INDEXen, pedig kifejezetten politikai profilú katalógusról van szó. Az egyébként szintén INDEX-tétel Drescher Pál is megerősíti ezt. Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége c. írásában (Könyv. a Fővárosi Könyvtár 1934-es évkönyvéből), amelyben részletesen indokolja, hogy miért nem kerülhet a közkönyvtárba Jud Süss típusú "faji ellentétet szító mű".

²⁸⁹ A romeltakarítás után az Országos Széchényi Könyvtár könyvgyűjteményének közel 2/3-át kellett megmozgatni a zárt anyag elkülönítésével egyidőben (**Fügedi Péterné**: Goriupp Alisz 1894-1979 In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978 Bp, 1980 10-11.o.), 1946 tavaszán pedig a Nemzeti Múzeum dísztermébe ömlesztve átkerülő Esterházy-anyag rendezésével és az előző év végén megkezdett katalógusrekonstrukcióval egyidejűleg került sor a SZEB-vezérelte begyűjtésre, annak minden konfliktusával. A könyvtári munkát szüneteltetni is kellett egy rövid időre, igaz, a rendezési és revíziós feladatok mellett fűtési akadályok miatt (Ld. **V. Waldapfel Eszter**: Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta In: Az OSZK Évkönyve 1957 Bp, 1958 10.o. valamint **Nagy Károlyné Létai Ida** visszaemlékezését- a szerző birtokában)

VI. KITEKINTÉS, ÖSSZEGZÉS

1. Indexek az INDEX után

A tulajdonképpeni tárgyunkat jelentő 1945/47-es indexnek ezúttal kizárólag a **tipológiai** szempontból meghatározó elemeit idézzük fel, a későbbi összevetésekhez és elemzéshez szükséges vázlatos formában.

Az akció **mindenben megfelelt** az indexek kritériumainak, ebből a szempontból valóságos "minta-index": éles hatalmi cezúra után született, szakértő bizottság alakította ki a tiltott szerzők és művek szisztematikus listáját (több mint négyezer tételével a legnagyobb terjedelmű indexek közé tartozik). Kiterjedt a magánkönyvtárak állományára, büntetőjogilag szankcionálta a beszolgáltatást, gondoskodott az indexre tett könyvek mintapéldányainak megőrzéséről. Az eseti és kivételes elégetésektől eltekintve a tiltott műveket bezúzásra ítélte.

E tipológiai emlékeztetőre azért volt szükségünk, mert a köztudatban **nem válnak szét** a későbbi "állampárti" indexek és az INDEX jellemzői. A következőkben ezért - folytatva az I.fejezetben megkezdett áttekintést - az INDEX-et **követő** indexekről is ejtenünk kell néhány szót.

(Az ötödik index: 1950 - 1953)

A többpártrendszerű parlamentarizmusból az egypárti diktatúrába való átmenet ösvényeit a nyilvánosság korlátozásának minden addigit felülmúló gyakorlata szegélyezte. S bár a Rákosi-éra kezdetekor "átprogramozott" sajtószerkezet látszólag a régi módon működött, valójában már a parancsuralmi eszközöknek és a kialakuló öncenzúrának a

sajátos kettőssége határozta meg, mi és milyen tálalásban kerüljön a közönség elé.

Az 1945/47-es INDEX olyan alapos gyomlálást végzett a szovjet- és kommunistaellenes (vagy csak e témákkal foglalkozó) művek között, hogy hatalomra kerülésének időszakában az MDP számára szükségtelen volt nagyszabású index-akció szervezése. A két munkáspárt egyesülésének időszakában ugyan tiltó listára helyezték az SZDP által korábban kiadott politikai-ismeretterjesztő brosrák egy részét, de mindez az új párt belügye maradt (még ha később a rendőri zaklatások idején nem is számított jó pontnak egy-egy Justus vagy Erdődy-féle füzet megőrzése a magánkönyvtárakban). Az államosított könyvkiadók és más, könyvvel foglalkozó intézmények raktáron lévő nyomdatermékeinek átvizsgálása és selejtezése sem sorolható az index-jelenségek közé. Annál inkább figyelemre érdemesek az 1950 és 1953 között zajló népkönyvtári állományrendezések, noha ezek mint látni fogjuk - alig tekinthetők hagyományos indexnek. Mivel azonban ezeket a mai napig a legbotrányosabb könyvpusztító akciók között tartja számon az emlékezet és az evvel foglалozó irodalom²⁹⁰, és mivel jónéhány jellemzőjük **mégis az indexek felé mutat**, röviden erről is szót kell ejtenünk.

1950 januárjában és nyarán jelentette meg a Népkönyvtári Központ kiadásában a Népművelési Minisztérium könyvtári osztálya azt a két füzetet, amely útmutatóként szolgált a rendkívül eltérő színvonalú, sokszor szegényes és szedett-vedett állományú üzemi és falusi népkönyvtárak

²⁹⁰ Részletesen ld. **Vértesy II.** 305-308.o. , valamint **Berza László:** A könyveket mindig pusztították Ötlet, 1989 XI.23. 22-24.o. Az egyik legilletékesebb résztvevő, **Lukácsy Sándor** visszaemlékezése is olvasható Boldogult funkcióromban címmel (Négy évszak, 1985/9 10-18.o.)

rendezéséhez.²⁹¹ Az útmutató ugyan csak **javasolta** a betűrend szerint felsorolt művek bevonását-kiselejtezését, de "a könyvtárosok jelentékeny része javaslat helyett utasításnak értelmezte", rendelkezésként hajtotta végre és így e könyvtárak "amúgy is kevés szépirodalmat számláló állománya kb. 20 százalékkal csökkent."²⁹² A két füzet **8500 tétele** - amely valójában a bizonyos szerzők minden művére kiterjesztett érvényesség miatt jóval magasabb, tízezer feletti számot jelentett - szinte kizárólag szépirodalmi műveket sorol fel (és így eleve szűkebb egy átfogó indexnél), de a válogatás szempontjai között hangsúlyos helyen találjuk meg az indexekre annyira jellemző **politikumot és ideológiai indíttatást**²⁹³. S mégha ez a listán szereplő műveknek csak egy részére is érvényes²⁹⁴, így is tekintélyes számú könyvet jelent. Tegyük hozzá, hogy az **1945/47-es indexen szereplő**

²⁹¹Útmutató üzemi és falusi könyvtárak rendezéséhez Kiadja a Népkönyvtári Központ. 1950 48.l. és 2.sz Útmutató népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez Kiadja: Népkönyvtári Központ. 1950 169.l.

²⁹²Ld. **Vértesy II.**: 396.o.

²⁹³ Elsőrendűen politikai okokból csak kevesen kerültek a listára: a hazai szerzők közül Kovács Imre vagy Kéthly Anna, a külföldiek közül pl.Orwell. Sokkal inkább a tudatformálás napi aprómunkájához kezdő ideológia-vezérelt kultúrpolitika találta veszélyesnek azokat a műveket, amelyek nem illettek bele a hivatalos világnézeti-művelődési modellbe: a nyilvános vitákon bírált "egzisztencialisták" (Sartre, Camus), a világnézeti ellenfél, Ortega y Gasset mellett elsősorban a felnövekvő generáció nevelésére legnagyobb hatást gyakorló ifjúsági irodalmat rostálták meg. így politikailag kétségkívül konzekvens, de minden más szempontból elképesztően dilettáns módon kerültek Kipling, Grimm, Benedek Elek, Hauff és mások művei a többi közé, akárcsak Milne Micimackója vagy Cervantes Don Quijotéja.

²⁹⁴A hiteles kép kedvéért el kell mondanunk, hogy a lista a népkönyvtárak címjegyzékei alapján készült összesítés, s mint ilyen nemcsak a selejtezésre kijelölt, hanem az átirányítandó könyveket is tartalmazta. Ha ugyanis egyik-másik vidéki kis könyvtárba valamilyen úton-módon(pl.ajándékozás révén vagy egy-egy kastély felszámolt könyvtárából) ritka vagy értékes könyvek kerültek, esetleg tudományos értékű kiadványok fordultak elő, azt komolyabb könyvtárakba való átirányítás céljából vették fel a sorba. Ami pedig a kiselejtezésre ítélt könyveket illeti: ezek nagy része értéktelen, silány ponyva vagy régivágású, élvezhetetlen lektűr volt, ami valóban nem képviselt már gyakorlati értéket.Természetesen megmagyarázhatatlan azonban, hogyan kerülhettek Hemingway, Dumas, Cocteau, Maugham, Remarque, Maurois, Kastner , ill. Gárdonyi, Szerb Antal, Szomoró Dezső, Thurzó Gábor művei.

tételek tucatjával kerültek az útmutatóba - pl. Mindszenty ismert munkája (Az édesanya), irredenta slágerszövegek, Dekobra-bestsellerek, Mécs László, Sinka-és Erdélyi-kötetek, Prohászka-művek -, és hogy ez a lista tovább szélesítette a politikai szempontból nemkívánatosnak minősített szerzők sorát (Szabó Dezső, Márai Sándor, Tamási Áron, Németh László stb). Halványan felidézheti az indexek hatalomváltás-közeli hangulatát az a tény, hogy az Útmutatók számos olyan szerzőt is felsorolnak, akik az előző periódus, a **koalíciós korszak** kulturális-politikai közéletének **meghatározó** alakjai voltak: többek között Keresztury Dezsőt, Zilahy Lajost, Kéthly Annát, Kovács Imrét.

A nemzetközi kultúrpolitikai botrányra terebélyesedő ²⁹⁵ könyvtárrendezési javaslat végrehajtása végül megakadt, de 1952 és 1953 folyamán a minisztérium újabb három füzetet adott ki, az **Elavult könyvek jegyzékét**, amely már **14 ezer** címet tartalmazó lista formájában igyekezett "a kulturális felemelkedés útján járó dolgozó nép" olvasmányának rangjára érdemtelen - és így értéktelen - munkákat (szinte kizárólag szépirodalmat) elavultnak minősítve kivonni a könyvtári forgalomból.

Ezekben a listákban már alig marad valami politikum, hacsak a kiindulópontot, a mesterségesen gerjesztett ízléspuritanizmust a kultúrpolitika rangjára emelő rövidlátó ideológiát nem tekintjük annak. Ennek jegyében ugyanis ezúttal a ponyvák, romantikus giccsek, ábrándos

²⁹⁵A lista megjelenése után a francia követség tiltakozott klasszikusaik (többek között Dumas és Daudet) jegyzékre kerülése miatt, és a hidegháborús légkörben a nyugati sajtó és rádió nem is hagyta kihasználatlanul a "kultúra ellen intézett barbár támadást" - olyannyira, hogy a pártvezetés - Révaival az élen - a felelősöket kártevőkként büntette meg. **Lukácsy Sándor** szerint (Id.mű 18.o.) nem a selejtlista maga, hanem a nyilvánosságra kerülésének a ténye kavart vihart: a jegyzék ellenőrzését végző Gimes Miklós például - miközben jónéhány szerző listára kerülését kifogásolta - megjegyzés nélkül egyetértett a többi javaslattal.

leányregények, krimik, cowboy-légiós-és egyéb történetek ítéltettek az olvasók nevelésére alkalmatlannak. Zavarónak leginkább az ítélkezés magabiztossága mondható, amellyel az irodalmi ízlés öntisztulása helyett a mesterséges beavatkozástól remélik a kedvező hatás elérését. Mi sem bizonyítja jobban a lista szarvashibáit, mint azok az Agatha Christie, Gardner, Rejtő Jenő stb. művek, amelyeket pár évre rá óriási példányszámban kezdett kiadni egy felvilágosultabb, bár számtalan korlátot továbbra is őrző művelődéspolitikai kurzus.²⁹⁶

Az öt könyvtárrendezési jegyzékről összefoglalóan elmondható, hogy csak **kvázi-indexeknek** tekinthetők: érvényességük nem terjedt ki a **magánkönyvtárakra**, nem írtak elő **beszolgáltatási kötelezettséget**, nem kapcsolódtak a listához **büntetőjogi szankciók**. (Noha az 1950-es listára került írók közül jónéhányan szenvedtek tartós hátrányt, mivel kimondva-kimondatlanul bojkott-léggör vette őket körül a politikai vezetés ellenszenvé és a jegyzékekben való szereplésük miatt, s ezen a helyzeten a félelem léggörében hivatalos "feketelista" hiányában sem mert senki egy ideig változtatni.) A selejtezésre ítélt munkák egy kisebb részének kivételével nem került sor **szervezett és nagytömegű bezúzásra**, és eleve nem volt szükség egy-egy példány megőrzésére, hiszen a rendelkezés nem a teljes könyvállományt, hanem annak csak egy részét érintette. Mindemellett a nyilvánosság tudatos, politikai kiindulópontú és szervezett korlátozásáról

²⁹⁶ A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy az 1962-65 között megjelent **Elavult könyvek jegyzéke közművelődési könyvtárak részére** című öt füzetben - amelybe szépirodalom már alig, ellenben minden egyéb valóban idejétmúlt kiadvány (köztük Rákosi-és Sztálin-brosúrák is) belekerült- a közel háromezer tétel mellett még mindig található olyat, amelynek listára helyezését csakis politikai szándék motiválhatta. Így például Kemény Zsigmond Forradalom után és Még egy szó a forradalom után című munkája címében és áthallásaiban irritálhatta az "56-képet" folyamatosan retusáló kádári konszolidáció fazonszabászait.

volt szó, egyes könyvek és szerzők nemkívánatosnak nyilvánításával, s mindez különösen az 1950-es jegyzékek esetén mégis lehetővé, sőt szükségessé teszi az indexek sorában való említést.

(A hatodik index: 1949 - 1988)

Ahogy a Horthy-korszakban nőtt-gyarapodott a folyamatosan indexre tett könyvek száma, úgy duzzadtak fel nagy könyvtárainkban a (legtöbbször Z-szimbólummal jelölt) zárolt gyűjtemények. Az 1945-47-es lista nem egyszerűen **érvényben maradt**, hanem újabb és újabb művekkel gyarapodott. Így sorra kerültek a "zárt" kategóriába azok a munkák, amelyek az illetékesek szerint elkerülték a Faust-bizottság figyelmét, pedig - különböző okok miatt - ugyanolyan elbánás alá kellett volna esniük, mint az akkor indexre tettéknek. Így elsősorban a két világháború közötti könyvtermésből minősültek át "veszélyessé" könyvek, olyanok, amelyekkel kapcsolatban korábban nem merült fel kifogás. S miközben az újonnan listára került könyvek egy részét valóban semmi nem különböztette meg egykori index-társaitól, sok esetben olyan csapdákba is sikerült túlbuzgón és túl óvatosan beleesni, amit a Faust-bizottság el tudott kerülni. (Hogy csak egy példát említsünk: Bartucz Lajos professzor Fajkérdés-fajkutatás című, 1940-es antropológiai alapkönyvét a Faust-bizottságnak eszébe sem volt indexre tenni. Bármilyen rossz akusztikája volt ugyanis a világháború után a címnek, ismerték a mű tartalmát, tudták, hogy a rassz-kutatás tudománytörténetéhez tartozik. 1949 után a könyvet átsorolták a zárt kiadványokhoz, pedig abban éppenhogy a dilettáns fajkutatás szenvedélyes, a napi politikai konjunktúráktól mentes kritikáját lehet megtalálni...)

Indexre kerültek emellett a magyar emigráció különböző hullámainak (de különösen a "47-48-asok" és az "56-osoknak") külföldön kiadott visszaemlékezései, politikai elemzései, periodikái, sőt politikamentes szépirodalmi alkotásai is. Hasonlóképpen jártak a külföldön magyar vagy idegen nyelven kiadott, de itthon politikai tartalma vagy irányultsága miatt nemkívánatosnak minősülő könyve (ehhez sok esetben csak arra volt szükség, hogy a hivatalossá tett szaktudományos etalontól eltérő álláspontot fejtsenek ki). Mivel a könyvkiadást könnyűszerrel kordában lehetett tartani, a Horthy-korszakéhoz hasonló helyzet alakult ki: az indexnek az országba ill. a forgalomba kerülést kellett (volna) megakadályoznia.

Összefoglaló jegyzék - ellentétben a horthysta Nyomozókulcsokkal és Posta-indexszel - a könyvekről nem született, de a zárt kiadványok katalógusa gyakorlatilag betöltötte ezt a szerepet. A határőrizeti szervek is csak töredékes listák alapján vizsgálták az országba érkező könyvek "elfogadhatóságát" (Ezeket javarészt az éppen aktuális "veszélyforrások" szerepeltek.) Végső soron minden könyv korlátozás alá eshetett, ha ezt a politikai és könyvtári hierarchia megfelelő jogosítványokkal bíró funkcionáriusa szükségesnek vélte. A mindenkori indexkészítők dilemmájával persze a politikai vezetés is szembesült: noha nyilvános terjesztésüktől félt, de "zárt" (kalóz)-kiadásban sorra jelentette meg egy szűk kör számára a "a szocializmussal szemben ellenséges", de "értékes tényanyagot vagy szakmai körök számára fontos következtetéseket vagy állításokat" tartalmazó könyveket. Egy 1969-es Politikai Bizottsági Határozatban az Agitációs és Propaganda Bizottság jutott lehetőséghez, hogy eldöntse, mit és milyen körnek szabad kiadni. A Horthy Miklós 1953-as, Buenos Airesben megjelent memoárjával induló sorozat kezdeti 200-250 olvasója a nyolcvanas évek végére 1400 főre nőtt, s jónéhány munka a

"nyílt" kiadványok közül került a "zártak" közé. A mintegy 120 fős össztermés címlistája gyakorlatilag Index-listaként működött²⁹⁷, azzal a furcsa paradoxonnal, hogy a politikai vezetés saját maga állította elő a tiltott művek kiadását. A menet közben, "figyelmetlenség folytán" mégiscsak megjelent veszélyesnek érzett munkákat vagy átsorolta - begyűjtésük után - a "zárt" sorozat darabjai közé, vagy egyszerűen megsemmisítette (1957 és 1986 között 22 művet).²⁹⁸

Mindezzel együtt újra csak azt kell kiemelnünk, hogy a zárt kiadványok e fenti két listája is csak **kvázi-indexet** jelentett: ezek a listák nem érintették a **magánkézben levő** könyveket (mégha "szamizdat" kiadványokat esetenként magántulajdonból is lefoglaltak), birtoklásuknak nem voltak **büntetőjogi következményei** (mégha terhelő momentumként számításba is vehették egy-egy nevezetesebb "ellenzéki" ügyében.) Megfelelő indokkal ezek hozzáférhetőek is voltak. Az index-jelleget a meghatározott **politikai** szempontok alapján gyakorolt **tömeges és szisztematikus** korlátozás adta: remélhetőleg utoljára a század történetében. (S bár a nagy gyűjtőkönyvtárakban továbbra is elkülönítve találhatóak az egykori zárt kiadványok, ennek ma már csak könyvtártechnikai okai vannak.)

Európa legtöbb országában a párizsi Bibliotheque Nationale e célra választott elnevezését átvéve elkülönítve őrizték az ú.n. **"releváns fasiszta"** termést²⁹⁹ Hogy e különgyűjtemények Kelet-Európában már-már

²⁹⁷ A teljes listát közli: **Murányi Gábor**: Könyvek kiválasztottaknak. A "zárt" osztály HVG 1994 február 19. 63-65.o.

²⁹⁸ A politikai háttérrel és a 22 könyv listáját közli **Murányi Gábor**: Rostált könyvek. Zúzó vihar c. írása HVG 1994 december 17. 75-77.o. A cenzúra hétköznapijainak aprómunkájába a Kiadói Főigazgatóság iratait közlő Írók pórázon c. dokumentumgyűjtemény segít betekinteni (Veres András- Tóth György), 1993

²⁹⁹Ld. **Remete László**: Nem volt központi utasítás Élet és Irodalom 1989/12. 2.o.

"mitikussá" nőttek, annak két oka volt: egyrészt a "releváns fasiszta" anyagon jóval túlment a betiltott, bezúzott vagy zárttá tett kiadványok köre, másrészt a szovjet blokkba való betagolódást követően apró szeművé lett ideológiai szűrő visszatetszést keltő módon kezdte gyarapítani a tiltott irodalmat. Magyarországon például - ha a nem politikai megfontolásokból elkülönített erotikus irodalmat leszámítjuk - több mint duplájára nőtt eképpen a zárt anyagok mennyisége³⁰⁰, s e közel tízezer tétel tárgyilagos felmérésének, feldolgozásának csak a "rendszerátalakítás" fordulatát követően rugaszkodhattak neki az érdeklődők - az egykor zárt kiadványok ma minden további nélkül hozzáférhetőek.³⁰¹

A cenzúraeljárások, a könyv-és lapbetiltások jogi rendezetlensége azonban még a rendszerátalakítás után is sokáig kísértett: először négy folyóirat-betiltás borzolta a kedélyeket³⁰², majd Mókus Áron két könyve -

³⁰⁰1988 márciusában például a legteljesebb magyar gyűjtemény, az OSZK (akkor még) Zárt kiadványok tára 9500 kötetet tett ki és 1200 periodikát tartalmazott, ennek mintegy 40%-a szerepelt az INDEX négy listáján. Somogyi Pálnénak, a gyűjtemény vezetőjének közlése alapján ld. **Berkó** 46.o.

³⁰¹A zárt irodalom legfontosabb gyűjtőhelyén, az OSZK-ban korábban a "Pollack Mihály téri épület folyosólabirintusának" legmélyén, a kezelők jóindulatának és bátorságának köszönhetően néha még az előírásokat is megszegve hozzá lehetett jutni az anyagokhoz (ld. **Mátraházi Zsuzsa**: Felszabadult zárt kiadványok Magyar Nemzet 1989 november 22. 4.o.), noha - dr.Tombor Tibor szíves közlése szerint - a könyvtárosok ún. Olvasószolgálati Munkaközösségét éppen azért kellett létrehozniuk, hogy a mindinkább elharapódzó "ezt a könyvet a másik helyen kiadják, itt miért nem?-típusú kikapukereséseket megakadályozzák. Ma a budai Várban lévő Kortörténeti Különgyűjteményben bárki tanulmányozhatja a könyveket és a folyóiratokat. A listára tett zeneműveket soha nem különítették el, a polcokon maradtak, csak éppen a katalóguscédulák bevonásával váltak "láthatatlanná" az olvasók előtt. (Murányi Róbert Árpád közlése). Az aprónyomtatványok bekerültek a sokáig Markovits Györgyi által kezelt "zárt" gyűjteménybe, előreláthatólag 1992 őszén fejeződik be a Plakát-és kisnyomtatványtárba való visszahelyezésük.

³⁰² A Hunnia, az Anarchista Újság, az Új Hölgyfutár és a Szuper Pszt betiltása mögött személyes vagy közösségi érzékenységet sértő mozzanatok álltak - a mindenkori kormány több esetben túl korán nyúlt a betiltás eszközéhez, és túl tágra értelmezte a betiltásra okot adó szempontok körét.

Összeesküvés: A Nietzschei Birodalom (1991) illetve a Mein Kampf magyar kiadása (1996) - és két dokumentumkrimi (Rendőrkémek mesélik, Gyilkosság belső parancsra) váltott ki ügyészségi betiltó határozatot. Jellemző, hogy a Mein Kampf másik magyar nyelvű ill. a szintén terjesztett angol nyelvű kiadásával kapcsolatban sokáig nem született index-döntés³⁰³ - jelezvén, hogy még jócskán van szükség időre ahhoz, hogy az új körülmények között is kialakuljanak a könyvek és folyóiratok betiltásával kapcsolatos elfogadott eljárások.

2. Párhuzamok és különbségek: az INDEX helye az indexek között

Áttekintve az indextörténet állomásait, a legfeltűnőbb talán az a tény, hogy érvényben levő index nélküli időszakot 1919 óta (néhány 1945-eleji hónap kivételével) nem találunk: ez visszamenőleg is figyelmeztet arra, hogy napjaink sajtószabadságát mennyire meg kell becsülnünk. A század meghatározó politikai képletei - a mindinkább a szélsőjobb felé sodródó horthysta konstrukciók a maguk húsz-egynéhány és a szovjet típusú párturalom "kemény" és "puha" szakaszai a maguk együttesen közel negyven évével - egyaránt jeleskedtek a gondolatok szabad áramlásának elfojtásában. Eszközük közé elsősorban a különböző cenzúratechnikák tartoztak (beleértve ebbe a mindkét korszakra jellemző öncenzúrárt³⁰⁴ is), a hatalmi szerkezet konszolidálódása után kevésbé szélsőséges, ám precíz és alapos változataikkal, a hatalom megszerzését közvetlenül követően pedig

³⁰³ A lapbetiltások 1991 és 1997 közti krónikáját ld. Nyomáspróba (HVG 1997 április 15. 113-115.o.

³⁰⁴ A Horthy-korszakra ld. **Lengyel**: Id. mű, az "államszocialista" változatra ld. **Haraszti Miklós**: A cenzúra esztétikája Bp,1991

inkább kampányjellegű, erőszakosabb formákkal. Az 1919 szeptemberi index a maga nemében páratlan abban, hogy a begyűjtők mérlegelésére bízta, hogy a listán felül mi számítson betiltandónak és mi nem - 1945/47 folyamán is gyakran előfordult, hogy az indexjegyzékekbe fel nem vett műveket koboztak el, semmisítettek meg vagy éppen indítottak eljárást a tulajdonos ellen, de ezek akkor már **kilengéseknek** számítottak és hivatalosan léptek fel az efféle szélsőségekkel szemben.

Az INDEX több szempontból egészen sajátos helyet foglal el a század hét indexe között. Mert miközben egy megszálló hatalom, a Szovjetunió az, amely a fegyverszüneti szerződés alapján előírja a könyvbegyűjtést és a bezúrást, az index ténye a kor sajátos viszonyai között egyfajta közmegegyezésen nyugodott. A lakosság különböző csoportjai által kifogásolható tételek viszonylag nagyobb száma ellenére a listával mind a koalíció politikai pártjai, mind a szellemi élet mértékadó körei **egyetértettek**. Bátran állítható, hogy a társadalomban felgyülemlett anyyi indulat a fasiszta és nyilas szellemi-és sajtótermékek iránt, hogy szovjet nyomás nélkül is elfogadott formaként teremtette volna meg - még ha valószínűleg jóval szerényebb mértékben is - az indexet. Hiába igyekezett viszont a sajtó, a szövetséges nagyhatalmakkal szemben ellenségesnek minősített könyvek megítélésében (mind az angol, mind az Amerika-ellenes, de természetesen elsősorban a szovjet tárgyú munkák esetében) már korántsem beszélhetünk effajta konszenzusról. Sajátos kettősség mutatkozik tehát - követve az INDEX tematikus összetételét - az elfogadottság tekintetében, de még ebben a formájában is egyedülálló a többihez képest, hiszen azoknál a mindenkori hatalom mindenkori bázisát jelentő csoportok kivételével a társadalom nagy része az ellenérdekelt táborba tartozott. Tegyük még mindehhez hozzá, hogy a nyilvánosság egyáltalán nem tudott a

SZEB valódi szerepéről, s hogy 1945-ben a lista jóval homogénebbnek tűnt. (Nyilvánvalóan létezett például "nem fasiszta szovjetellenesség" is, de az e körbe tartozó munkák az ab ovo szovjetellenes fasizmussal szembeni fellépés sodrában csak finom distinkciókkal lehettek volna elkülöníthetőek - a finom distinkcióknak viszont - fájdalom - nem kedvezett a kor...) A társadalmi konszenzus egyediként kiemelt mértéke mindazonáltal nem jelenti azt, hogy a magánkönyvtárakra is kiterjedő türelmetlen begyűjtés ne váltott volna ki ellenérzést a társadalomban, sőt! Ahogy az akciók irányítói - és nyomukban a sajtó - roszzallóan utalnak is rá, egy-egy kedves, régi könyv, egy szép bőrkötés, egy dedikáció a tartalomtól függetlenül olyan értéket jelenthetett a tulajdonosnak, hogy "makacsul" ragaszkodott könyveihez - úgy is, mint a háborús pusztítást túlélte személyes tárgyhoz, emlékhez... A lakásokon nagy számban tartott könyvrazziák már-már magánlaksértéssel felérő légköre, az internálások és a visszaélések pedig még azokat is eltávolították az indextől, akik annak létevel amúgy egyetértettek volna. (Nem is beszélve a közigazgatási apparátusról, amely ezernyi bokros dolga mellett 1946-ra már a háta közepébe se kívánta a kikitolt határidejű könyvbegyűjtésekkel való bajlódást, a regisztrálás-raktározás időrabló aprómunkáját.)

Az INDEX megkülönböztető sajátossága mindemellett a zeneművekre, filmekre, képekre, plakátokra kiterjedő érvényessége, ami mellé még az is társul, hogy a listára felvett tételek között a pár oldalas különnyomattól a vidéken kis példányszámban kiadott füzetkéig szinte minden szellemi terméktípus szerepelt. Ebben a formájában ez a **század legprecízebben összeállított tiltó listája** (a jóval nagyobb tételszámú 1950-53-as listák gyakorlatilag csak durván rostált szépirodalmat sorolnak fel.) Az INDEX-hez kötődik a **legalaposabb és legszervezettebb begyűjtés**

"levezénylése", amely hatalmas közigazgatási és rendőri erőket mozgató meg. Mindezek következtében nem véletlenül lett a **legtöbb begyűjtött és bezúzott könyvet** felmutató indexszé az 1945/47-es. Az INDEX-et kísérte a **legteljesebb sajtónyilvánosság**, mégha természetesen az akcióval kapcsolatos információk egy része rejtve is maradt. (Különös, de a többiek közül egyedül az 1944-es Kolosváry-féle akcióhoz kapcsolódó sajtóhadjárat mutat tematikai-stiláris rokonságot az INDEX-et kísérő újságírói megnyilatkozásokkal - ez viszont, mint korábban láttuk, **számtalan ponton**).

Az INDEX más szempontból elmarasztalható összeállítói -felismerve egy-egy tétel elhibázott voltát - **egyedülálló módon** hajlandóak voltak **helyesbítésre**, s mégha ez csak elenyésző számú könyvet is érintett, a 19-es vagy 44-es indexekhez képest valamiféle "kulturáltsági fokmérőt" jelez.

Kulturáltság... Mégha szakértő testület állította is össze az az INDEX-et, a begyűjtéskor már nem állhatott minden könyv mellé egy-egy magasan kvalifikált értelmiségi. Így aztán az indexek történetét végigkíséri a dilettantizmus története is. Ez már 1919-ben megkezdődött, amikor a "kommunista-bolsevista-anarchista" hármasság elleni fellépés lendületében vélhetőleg pusztán a cím alapján indexre tették Sombart Szocializmus és szocialista mozgalom című vaskos munkáját, ami a szerzőnek és beállítottságának ismeretében inkább a kurzus ajánlott irodalma között kaphatott volna helyet. Emlékezzünk meg továbbá ismét a Codex Horti Botanici és a Führer... kezdetű könyvek utólag már derűt keltő 1945/47 -es begyűjtői lapsusairól, a zárt kiadványok sorát buzgón bővítő botlásokról (ld. pl. a korábban említett Bartucz-könyv ügyét), és a dilettantizmus különösen magas fokát mutató Elavult könyvek 1950-es jegyzékéről.

Művelődéstörténeti érdekesség, hogy Prohászka Ottokár, akinek "modernizmusa" miatt két könyve is rákerült az 1911-es pápai indexre,³⁰⁵ később is népszerű "index-tétel" maradt, noha másik oldalról: főműve, A diadalmas világnézet szerepelt az INDEX 1945-ös II.sz.jegyzékén, a III.sz. pedig újabb két Prohászka-könyvet sorolt fel. Ezek után pedig ott találjuk a nevét az 1950-es jegyzékben is...

Még furcsább a Cserépfalvi által 1937-ben, Déry Tibor fordításában kiadott Gide-napló, az "Utazásom a Szovjetúnióban" sorsa. Miközben a Horthy-korszakban a könyvet megjelenése után azonnal betiltották, elkobozták, fordítóját két hónapi fogházzal büntették, s indexre rakták, mint szovjetbarát - és így felforgató, társadalomellenes - könyvet, addig az INDEX 1945-ös I.sz. jegyzéke mint szovjetellenes tételt sorolja fel...³⁰⁶ Közel hasonló sorsra jutott a dr. Kovács István c. Páger-film: kétségtelen úr-ellenessége miatt a Wlassics Gyula-vezette Országos Nemzeti Filmbizottság még 1941-ben betiltotta - végül egy furcsa "előszóval" vetíthetővé vált és úgy aratott zajos sikert.³⁰⁷

A kultúrhistóriai csemegékkal áttekintésünk végére értünk. Egy különösen ellentmondásos, összetett korszak különösen ellentmondásos, összetett esemény-együttesét helyeztük történeti nagyító alá abban a reményben, hogy a feltáró és összefoglaló jelleg mellett szempontokat és adalékokat sikerül közvetíteni egy formálódófélben lévő új irányzat, a történeti folyamatokat információelvű szemlélettel, a kommunikáció-

³⁰⁵ Ld. **Hölvényi György**: Adatok Prohászka három művének indexre tételéhez Vigilia, 1978/1 50-54.o.

³⁰⁶ Minderre ld. **Réz Pál**: André Gide és a Szovjetunió (Utószó André Gide: Visszatérés a Szovjetunióból Bp, 1989 c. könyvéhez) 203-205.o.

³⁰⁷Erre részletesen Ld. **Molnár Gál** 159.o.

típusok, az információtechnológia és az információháztartás mozgásformái felől megközelítő **információtörténelem számára** is.